

6

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

МАЙСТЕР-КЛАС

12-річна школа
нова програма

МАЙСТЕР-КЛАС

В. В. ПАРАЦІЧ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ

ДЛЯ ШКІЛ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

6 КЛАС

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

До посібника БЕЗКОШТОВНО додається
календарно-тематичне планування

12річна школа
нова програма

МАЙСТЕР-КЛАС

В. В. ПАРАЩИЧ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ

ДЛЯ ШКІЛ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

6 КЛАС

ПОСІБНИК МІСТИТЬ:

- календарне планування
- конспекти уроків
- завдання для тематичного оцінювання
- цікаві нетрадиційні завдання

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК
ВЕСТА

До посібника **БЕЗКОШТОВНО** додається
календарно-тематичне планування

ББК 74.268.3(4Укр)
П66

**Схвалено комісією Науково-методичної ради
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
(Лист № 14/18.1-286 від 11.04.2006)**

Серія «Майстер-клас»

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Парашич В. В.

П66 Українська література. 6 клас: Плани-конспекти уроків.—
Х.: Вид-во «Ранок», 2010.— 320 с.— (Майстер-клас).
ISBN 978-966-08-1035-8.

Видання містить розробки уроків для 6 класу за програмою «Українська література» для 12-річної школи з українською мовою навчання. Система уроків відтворює розроблену й успішно апробовану автором систему розвитку читацьких здібностей школярів, їх літературно-творчих схильностей.

Призначено для вчителів української літератури шкіл з українською мовою навчання.

ББК 74.268.3(4Укр)

ISBN 978-966-08-1035-8

© В. В. Парашич, 2006

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2010

ДО ЧИТАЧІВ

Сучасні діти, як свідчить досвід, читають мало, особливо «за власними інтересами», обмежуючись «програмовими» творами. Небезпеку, яку криє малочитання і падіння престижу шкільної словесності, усвідомлюють і вчителі, і методисти, і батьки. Людина, котра мало читає, не тільки погано володіє технікою читання, вона не вміє слухати, виражати власні думки, що призводить до особистісних проблем, котрі з часом позначаються на професійній діяльності і впливають на вибір життєвого шляху.

Як вивчати літературу, аби читання стало улюбленим заняттям дітей, духовною потребою? Як розвивати читацькі здібності школяра і його літературно-творчі нахили? Ці складні питання неодноразово поставали перед автором пропонованого посібника.

Звичайно, школа і вчитель не всесильні. Але єдине, що ми в змозі зробити,— серйозно, професійно вчити дітей, формувати художню інтуїцію й читацький смак вчасно. Автор пропонує вчителям-словесникам один із можливих варіантів уроків української літератури у 6 класі.

Цей посібник стане в нагоді вчителям загальноосвітніх шкіл, які працюватимуть за програмою з української літератури для 12-річної школи з українською мовою навчання. Структура посібника повністю відповідає діючій програмі, враховано уроки розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, позакласного читання та тематичного оцінювання. Докладно розроблені уроки не виключають особистої творчості вчителя: можливо, для вчителів-початківців цей посібник допоможе зробити перші кроки на шляху оволодіння педагогічною майстерністю, для когось, імовірно, цікавими здадуться запропоновані методи та прийоми опрацювання навчального матеріалу, хтось використає матеріал для реалізації власних творчих задумів.

Ми пропонуємо словеснику не окремі уроки і не механічне їх поєднання, а матеріал, який допоможе сформувати в учнів ґрунтовну

систему літературних знань, прищепити їм любов і бажання читати. Структура уроків передбачає умови вільного обміну думками, вираження свого власного ставлення до обговорюваних тем, а відтак у посібнику чимало бесід, проблемних запитань, які спонукають школярів до роздумів, залучають до уважного, вдумливого читання тексту.

Від того, наскільки цікаво і змістовно пройдуть уроки української літератури, залежатиме не тільки інтерес до цього предмета у подальшому: ці уроки — перший крок на шляху подолання мало-читання, рідкісна можливість насправді допомогти дитині обрати духовні життєві орієнтири. Тож успіхів вам, колеги!

В. В. Паращич

КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ

70 годин на рік, 2 години на тиждень

Номер уроку	Тема	Теорія літератури
1	Книжка в житті людини. Письменник — особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Книги в Київській Русі. Ярослав Мудрий — великий шанувальник освіти, книжкової мудрості. Сучасний читач і його роль у новому «житті твору»	
2	Календарно-обрядові пісні. Роль і місце пісні в житті українців. Головні календарні обряди. Народна обрядова пісня, її різновиди	Народна пісня, повтори (рефрен), анафора
3	Календарно-обрядові пісні літнього циклу	
4	Календарно-обрядові пісні зимового циклу	
5	Календарно-обрядові пісні весняного циклу	
6	Фольклорне свято «Дванадцять місяців»	
7	Народні колискові пісні «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя спать»	Коліскова
8	Пісні літературного походження. «Ще не вмерла України» П. Чубинського, М. Вербицького — національний гімн нашої держави	Пісня-гімн
9	Пісні літературного походження. Легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею, «Молитва» О. Кониського. «На долині туман» В. Діденка — пісня, що стала народною	
10	Стрілецькі пісні. «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха, «Гей, видно село» Л. Лепкого	
11	Тематичне оцінювання з розділу «Народні пісні різних видів та пісні літературного походження»	
12	М. Вороний. «Євшан-зілля»	Ліро-епічний твір, поема

Номер уроку	Тема	Теорія літератури
13	М. Вороний. Поема «Євшан-зілля», її головна думка, образи та художні особливості	
14	Т. Шевченко. «Думка» («Тече вода в синє море...»)	Ліричний твір, строфа
15	Т. Шевченко. Поема «Іван Підкова»	
16	Т. Шевченко. Поема «Тарасова ніч»	
17	Леся Українка. «Мрії», «Як дитиною, бувало...»	
18	Виразне читання віршів Лесі Українки напам'ять	
19	Леся Українка. «Тиша морська»	
20	В. Винниченко. «Федько-халамидник»	
21	В. Винниченко. «Федько-халамидник». Головний герой як особистість	
22	Тематичне оцінювання	
23	С. Черкасенко. «Маленький горбань»	
24	С. Черкасенко. «Маленький горбань». Краса і незахищеність людської душі	
25	С. Чернілевський. «Теплота родинного інтиму», «Забула внучка в баби черевички»	
26	О. Довженко — видатний кінорежисер і письменник. Кіноповість «Зачарована Десна»	
27	О. Довженко. «Зачарована Десна» — великий і чарівний світ дитинства	
28	«Світ який — мереживо казкове! Світ який — ні краю, ні кінця!»	
29	Л. Костенко. «Дощ полив», «Пісенька про космічного гостя»	
30	Ліна Костенко. «Кольорові миші»	
31	Є. Гуцало. «Олень Август»	

Номер уроку	Тема	Теорія літератури
32	І. Жиленко. «Жар-птиця», «Підкова», «Гном у буфеті»	
33	Тематичне оцінювання	
34	І. Калинець. «Писанки», «Дивосвіт»	
35	І. Калинець. «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою»	
36	І. Калинець. Нові пригоди Хлопчика-Фігурки	
37	Е. Андіївська — українська письменниця і художниця, що живе в Німеччині. Її казки-притчі	
38	Е. Андіївська. «Казка про яян»	Притча
39	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки»	Повість, пригодницький твір
40	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки»	
41	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки»	
42	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки»	
43, 44	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки» (інші, позапрограмні розділи)	
45	Тематичне оцінювання	
46	В. Близнець. «Звук павутинки»	Підтекст (прихований зміст)
47	В. Близнець. «Звук павутинки»	
48	В. Близнець. «Звук павутинки»	
49	В. Близнець. «Звук павутинки»	
50	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера»	
51	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера»	
52	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки...»	
53	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки...»	
54, 55	Б. Комар. «Диваки»	

Номер уроку	Тема	Теорія літератури
56	Тематичне оцінювання	
57	Гумористичне і сатиричне зображення. Жанрова різноманітність гумористичних творів. Велика роль гумору в житті українців. Л. Глібов. «Щука»	Гумор, сатира, байка, алегорія, мораль
58, 59	Л. Глібов. «Муха і Бджола», «Жаба і Віл»	
60	С. Руданський. «Пан та Іван в дорозі», «Козак і король», «Запорожці у короля»	Співомовка, інверсія
61	С. Васильченко. «Басурмен»	
62	С. Васильченко. «Свекор»	
63	П. Глазовий. «Тарас Бульба в Києві», «Найважча роль», «Заморські гості»	
64	Виразне читання напам'ять гуморесок С. Олійника, П. Глазового	
65	Свято гумору	
66	Тематичне оцінювання	
67, 68	Література рідного краю	
69	Повторення та узагальнення вивченого у шостому класі	
70	Повторення та систематизація знань з теорії літератури	

ВСТУП

УРОК 1

Тема:	Книжка в житті людини. Письменник — особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Книги в Київській Русі. Ярослав Мудрий — великий шанувальник освіти, книжкової мудрості. Сучасний читач і його роль у новому «житті твору».
Мета:	розкрити роль книги в житті людини; спонукати учнів до читання художньої літератури, прилучати їх до фундаментальних цінностей культури; викликати інтерес до навчального предмета «Українська література», розвивати прагнення до знань; виховувати усвідомлення потреби шанобливого ставлення до книги, до освіти, естетичні смаки; сприяти всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості.
Обладнання:	тут і на всіх наступних уроках — лялька Марійка Допитлива, книжкова виставка, матеріали про Київську Русь (карта, ілюстрації, портрети князів та ін.).
Теорія літератури:	художня література, письменник, пізнавальне, виховне та естетичне значення літератури.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Вступне слово вчителя.

Ось і закінчилося красне літечко. Дзвоник знову покликав вас до школи. Ви підросли, зміцніли, подорослішали за літні канікули. І, сподіваюсь, збагатилися новими знаннями, враженнями, відвідавши різні місця, присвятивши вільний час улюбленим справам, читанню художньої літератури.

Разом з вами підросла та перейшла до шостого класу й Марійка Допитлива. Їй не терпиться почути від вас про незабутні літні враження.

Отже, скажіть, будь ласка:

— Яка подія, що трапилася влітку, чи факт справили на вас найсильніше враження, чому саме?

— Яка з прочитаних книжок здалася вам найцікавішою, чому?

— Яким своїм «маленьким відкриттям» ви можете похвалитися?

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

1. Огляд книжкової виставки.

— Ось, діти, ваші старі знайомі — книги, які ви читали самостійно у п'ятому класі. Привітаймося з ними, згадаймо їхні назви, авторів та головних героїв.

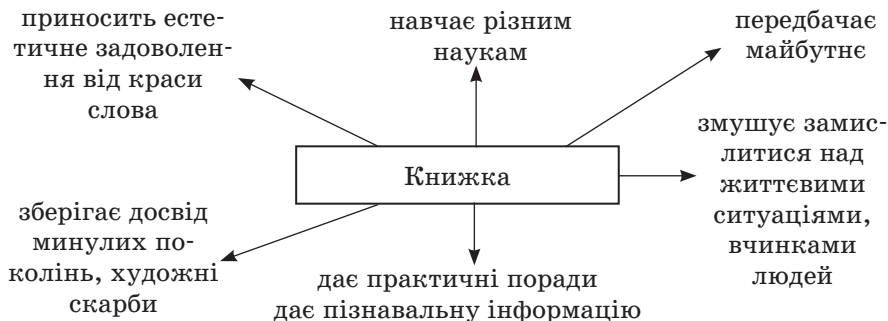
— А ось нові друзі — це книги, які вам потрібно буде самостійно прочитати в шостому класі. (див. Додаток 1 до уроку 1)

2. Бесіда «Що дає людині книжка?»

(Використовується метод «Мозкова атака».)

(Учні висувають ідеї, які записуються на дошці, обговорюються. Необґрунтовані ідеї вилучаються.)

У зошитах може бути такий запис:

3. Слово вчителя.

Письменники — особливо обдаровані люди, їхня праця над художнім твором буває важкою, виснажливою, але й радісною, коли авторові вдається відтворити яскравий образ, знайти влучне слово, цікавий сюжетний хід. Д. Павличко, відомий український поет, писав: «Життя без книги — хата без вікна... Крізь вікна книг свободи світло ллється; майбутнього видніє далина».

4. Літературна гра.

Переможцем визначається той, хто останнім назве українського письменника; хто пригадає найбільше або хто останній назве прислів'я про книгу, знання.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бесіда.

— Пригадайте, що ви знаєте з історії про Київську Русь? Назвіть імена відомих князів.

— Які художні твори про цей період ви знаєте? (вивчали у 5 класі літописні оповіді «Княжа Україна» О. Олеся та ін.)

— Які риси характеру були притаманні нашим далеким пращурам?

2. Розповідь учителя або повідомлення заздалегідь підготовленого учня.

Учитель або заздалегідь підготовлений учень розповідає про Ярослава Мудрого, потім учитель зачитує уривок з літопису «Похвала книгам» (див. Додаток 2 до уроку 1), демонструє ілюстрації.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Творча робота.

Марійка Допитлива приготувала для вас кілька цікавих завдань.

Завдання I: підберіть із ряду синонімів потрібне слово і допишіть його у вірш:

Книги — морська ...:
 Хто в них пірне аж до ...,
 Той, хоч і труду мав досить,
 Дивнії ... виносить.

(І. Франко.)

(Дивина, глибина, височина; дна, тла, зла; смарагди, діаманти, перли).

Завдання II: підберіть прислів'я, яке було б співзвучне головній думці такої поетичної мініатюри Б. Грінченка:

Звикли завтра всі людяці робити,
 Плентатись помалу до мети:
 Звикни лиш робити все сьогодні —
 І до неї перший прийдеши ти.

(Не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні).

Завдання III: поясніть, що означає останній рядок у вірші О. Козловського «Будь кришталем»:

Будь кришталем, коли ти з каміння,
 Будь фіалкою, коли ти рослина,
 Солов'єм, коли ти пташина,
 А любов'ю, коли ти людина.

(Відповідь можна пов'язати також із біблійними заповідями).

З а в д а н н я I V: прочитайте напис, закресливши у рядку шість літер таким чином, щоб літери, які залишаються (без зміни послідовності), склали добре знайоме слово, ключове на нашому уроці.

Ш К І Н С И Т Ь Ж Л І К Т Е А Р

(Треба закреслити літери, які складають слова «шість літер» і залишається слово «книжка»).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Прочитати вступну статтю підручника, поміркувати над питаннями до неї. Підібрати (за бажанням) висловлювання великих людей про значення книги (можна записати їх на плакатах). Скориставшись літературознавчим словником з 5 класу, повторити визначення художніх засобів (епітет, метафора, порівняння, гіпербола, пейзаж, портрет); окремим учням підготувати повідомлення про українські народні обряди.

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК 1 ДО УРОКУ 1

5 клас

1. Українські народні міфи та легенди
2. Українські народні казки: «Яйце-райце», «Три бажання», «Як лисиця Івана-баштанника зробила царевичем», «Чому море солоне», «Іван-вітер», «Цар Лев», «Золотий черевичок», «Про бідного парубка і царівну»
3. Т. Шевченко. «Сонце заходить», «Над Дніпровою сагою» та ін.
4. Олена Пчілка. Зб. «Годі, діточки, вам спати!»
5. П. Куліш. «Циган»
6. І. Франко. Зб. «Коли ще звірі говорили»
7. Б. Грінченко. Віршовані оповідання, легенди та казки
8. О. Олесь. Зб. «Все навколо зеленіє»
9. С. Васильченко. «Приблуда»
10. М. Йогансен. «Собака Джан»
11. В. Королів-Старий. Казки.
12. Н. Кибальчич. «Легенда про святого Юліана Милосердного»

13. М. Вінграновський. «Сіроманець», «Первінка»
14. В. Шевчук. «Панна квітів»
15. В. Чемерис. «Аравійська пустеля», «Подорож до Самари Дніпровської»
16. І. Крип'якевич. Історичні оповідання
17. В. Малик. «Князь Кий»
18. В. Нестайко. Повісті
19. В. Земляк. «Тихоня»
20. М. та С. Дяченки. Казки
21. О. Кінаш. Казки
22. Ю. Винничук. Казки

6 клас

1. Українські народні перекази
2. С. Руданський. Співомовки
3. П. Гулак-Артемівський. Байки
4. Б. Грінченко. «Екзамен», «Грицько», «Украла», «Сестриця Галя», «Батько та дочка»
5. В. Винниченко. «Намисто»; М. Годованець. «Голуб і Лелека»
6. А. Косматенко. «Черпаха в небі»
7. І. Багмут. «Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим»
8. В. Нестайко. «Таємниця трьох невідомих», «Пригоди Робінзона Кукурудзо», «Незнайомиць із 13 квартири», «Тореадори з Васюківки»
9. О. Донченко. Оповідання
10. П. Воронько. Проза
11. І. Калинець. «Дивосвіт», Казки
12. Б. Комар. «Диваки»
13. В. Близнець. «Землянка», «Як народжується стежка», «Золота гора до неба», «Женя і Синько», «Хлопчик і тінь»
14. С. Плачинда, Ю. Колісниченко. «Неопалима купина» (Історичні повісті)
15. Я. Стельмах. «Найкращий намет»
16. Є. Гуцало. Оповідання

ДОДАТОК 2 ДО УРОКУ 1

Похвала книгам

(Фрагмент із «Повісті минулих літ»)

Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо.

Написали книг вони велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаться плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, — так і тут: батько цього всього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку.

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах — бездоганна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла й душі, у книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люблю, а хто дошукується мене — знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав же, як ми вже сказали, любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував. Оздобив її золотом, сріблом і посудинами церковними, і возносять у ній врочисті співи в призначену годину.

І в інших містах і селах він ставив церкви, призначаючи туди попів і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їм учити людей.

УРОК 2

Тема:	Календарно-обрядові пісні. Роль і місце пісні в житті українців. Головні календарні обряди. Народна обрядова пісня, її різновиди.
Мета:	ознайомити учнів з українською календарно-обрядовою поезією, визначити роль і місце пісні в житті народу; розвивати стійкий інтерес до усної народної творчості як вагомого духовного спадку народу, бачення в ній ментальних особливостей української людини; виховувати любов і пошану до духовної спадщини наших пращурів, прагнення засвоїти основи народної моралі й етики.
Обладнання:	великі картки з назвами художніх засобів та прикладами, збірки книжок із календарно-обрядовими піснями, ілюстрації до пісень, аудіозаписи, книги з народознавства (В. Скуратівського, М. Килимника та ін.)
Теорія літератури:	народна пісня, види народних пісень, календарно-обрядова поезія та її різновиди.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Колективна робота.

Учні зачитують і коментують висловлювання великих людей про значення книги, освіти в нашому житті.

2) Робота в парах.

Завдання: учні задають один одному по три питання з теми «Вступ» і відповідають на них.

2. Інтерактивна гра «Знайди свою команду».

Три учні виходять до дошки з аркушами, на яких великими літерами написано: «Епітет», «Порівняння», «Метафора» (крім цього можуть бути назви інших художніх засобів). Друга група учнів отримує великі картки з прикладами цих художніх засобів. За знаком вчителя вони виходять до дошки й займають місце у своїй команді біля «отамана».

Орієнтовні приклади художніх засобів: *глибока (мудрість); батько Володимир землю зорав і розпушив, а син же його Ярослав засіяв книжними словами; книги — мов ріки; (навчання) книжне; книги — узда для тіла й душі; наймудріші (мужі); врочисті (співи); чесне й правдиве (життя); старих шануйте, як батька; молодих шануйте, як братів; лінощі — це мати всьому дурному; сійте добро своєю рукою; стогне земля від проливої крові; згинуть наші вороженьки, як роса на сонці; хлопці, як соколи; любити, як душу.*

IV. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Прослуховування аудіозаписів зразків календарно-обрядової поезії.

2. Слово вчителя.

Кажуть, що пісня — то душа народу. Пісня супроводжує людину в горі та в радості, у праці та під час відпочинку. І коли наші далекі пращури, змагаючись із грізними силами природи, намагалися «задобрити» злих духів і віддячити добрим, то поряд із різними магічними обрядовими діями (жертвоприношенням, танцем) звучала й пісня, як словесне вираження бажань і прагнень людей.

Обрядові пісні українців тісно пов'язані з хліборобським календарем і поділяються на пісні літнього циклу, зимового та весняного.

Зібрали селяни щедрий урожай з ниви — треба подякувати землі-годувальниці, попросити, щоб і наступного року був добрий ужинок; прийшов час окоту худоби — треба її пошанувати, щоб був великий і здоровий приплід; забарилася весна, ніяк не може здолати люту зиму — потрібно їй допомогти, прикликати піснями-веснянками та «жайворонками».

Календарно-обрядові пісні виникли в сиву давнину, а з прийняттям християнства набули ще й нової тематичної спрямованості — уславлення Творця за його щедрі дари й ласку до людей.

Що ж таке народна пісня? Запишіть визначення у свій літературознавчий словничок (це можуть бути перші дві сторінки робочого зошита).

Народна пісня — невеликий усний віршований твір, що співається. Її автор невідомий, це колективна творчість народу.

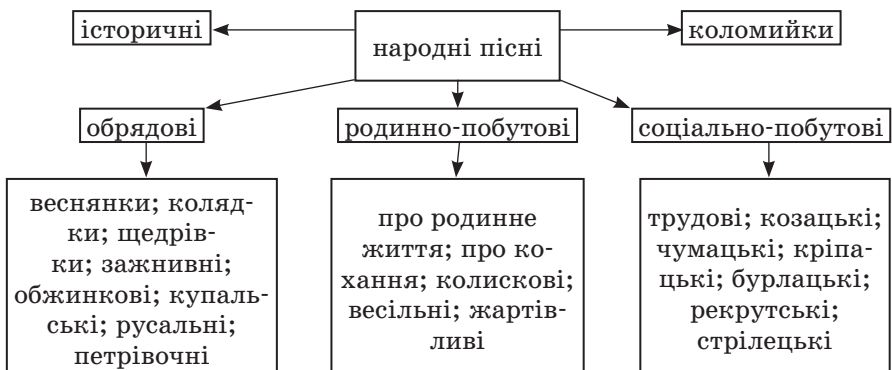
Особливості народних пісень:

- вираження почуттів, переживань, настроїв, роздумів;
- стисле повідомлення про обставини, які їх викликали, елементи описів;
- висока поетичність мови;
- відповідність мелодій словесному тексту;
- віршова форма;
- малий обсяг;
- одночасне виникнення слів і мелодій;
- усне поширення;
- існування тексту й мелодії у різних варіантах.

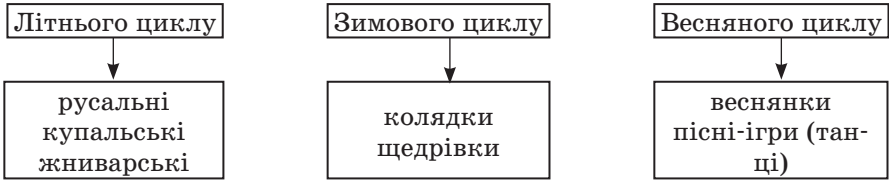
3. Робота з таблицями.

З а в д а н н я: узагальнити теоретичний матеріал, склавши таблиці «Види народних пісень» та «Різновиди календарно-обрядових пісень».

Види народних пісень

Різновиди календарно-обрядових пісень

4. Повідомлення учнів.

Русальні пісні

Русальні пісні виконувалися під час обрядів, пов'язаних із «Зеленими святами» чи «кличальною неділею» (кінець травня — початок червня). За релігійним обрядом — це Трійця. Самі епітети «зелений», «кличальний» вказують на особливість цього свята — вшановувати зелений світ рослинності, яку наші предки одухотворювали. Так само, за стародавніми уявленнями, й люди помертно могли перетворитися на рослини чи духів, які знаходили собі притулок у лісах, полях, водах. Свято називалося ще «русальним», або «мавський тиждень», під час якого ці фантастичні істоти з'являлися в селі.

Русалок (мавок, нявок) народна фантазія наділила надзвичайною красою і підступним характером. Це стрункі зеленооки й русокосі дівчата у легкому прозорому вбранні, уквітчані водяними лілеями чи польовими квітами. Вони можуть сприяти або шкодити людині в її господарських справах; їхнє улюблене заняття — водити танки, а якщо вони побачать необережних юнака чи дівчину, то втягують їх у свої ігрища і залоскочують до смерті. Проти них існували обереги — часник, полин, яких русалки нібито не переносили й утікали геть.

Прикрашаючи зеленню хати й подвір'я, водячи з піснями по селу прикрашену гілочками, квітами й листям дівчину — «тополю» (у деяких місцевостях «берізку», «вербу»), наші предки вшановували рослинний світ і своїх прародичів у ньому.

Пісні русального циклу — ліричні, повні радості життя, світла, простору, духовного здоров'я. Героїні пісень — дівчата, настрої яких співзвучний з природою, що розквітає: «Ой зросла ж я у свого таточка, кохалася в рідної мамочки — ой луги ж мої всі зелені!»

Купальські пісні

Купальські пісні виконувалися на свята Івана Купала, яке знали в усій Європі. Стародавній смисл купальських обрядів і самої назви «Купало» остаточно не з'ясований. Але з купальських пісень

зрозуміло, що це свято, яке припадає на період літнього сонцестояння (кінець червня — початок липня), славить життєдайні сили природи, найсильніші її стихії — сонце (вогонь) і воду. На високій палиці встановлювали запалене колесо або пускали його на воду. На галявині вкопували обрядове дерево, увішане дівочими віночками, потім їх пускали на воду і дивилися: в який бік вінок попливе, — там і чекатиме суджений. Біля дерева розкладали кострище, і парубки (інколи у парі з дівчатами) перестрибували через вогонь. Купальського вогню не гасили, а залишали дотлівати («Лежи, лежи, Купалочку, в червонім багаттячку»). Вважалося, що саме в купальську ніч зілля має найбільш цілющу силу і навіть на мить розквітає папороть. Хто цей цвіт побачить — буде щасливий, йому відкриються всі скарби світу.

Жнивварські пісні

Жнива — підсумок усієї праці хлібороба, справдження його мрій та сподівань. До початку жнив готувалися як до великого урочистого свята і водночас до важкої відповідальної роботи, коли доводилося працювати від зорі до зорі, незважаючи на спеку й спрагу. У перший день жнив селяни, вдягнені в чисту одягу, урочисто вирушали до схід сонця на поле. Починала жати найкраща робітниця, сніп з першого ужинку — «воєвода» — встановлювався на покуті. Пісні, виконувані під час жнив, відбивали основні періоди праці й обрядів, з нею пов'язаних. Їх можна поділити на три групи. Перша — зажинкові пісні — ті, що величають вправних жниць, перший сніп, бажають почати роботу в добрий час, пророкують добрий урожай, аби кіп було стільки, що «сивий соколько», ставши на поміч при складанні кіп, не спроможний був їх усі зложити, «зозулька ж кує — копейки рахує — не злічить». У власне жнивварських піснях величальні мотиви дещо відступають і звучать скарги на важку працю, на жадібність господарів, які до ночі тримають голодних наймитів-женців на полі. Такі пісні мають пізніше походження.

Третя група — пісні обжинкові, у яких переважають нотки бадьорості, оптимізму, задоволення з того приводу, що вдалося завершити найтяжчий етап хліборобського року. Останній сніп прикрашають червоною стрічкою і з піснями несуть його додому.

На вижатому полі жінці залишали кілька стеблин — «бороду», зерно з них витрушували у розпушену серпами землю — на майбутній врожай. Біля «бороди», начебто дякуючи ниві, клали хлібину й ставили воду, лягали й качались по ниві, щоб повернути собі вироблену силу (відгомін стародавніх вірувань про живодайну силу землі). З останнього вижатого збіжжя, прикрашеного калиною

і волошками, робили ще й вінок, його несла в село найкраща жниця як символ завершення праці. У піснях величалися роботящі руки, звучали урочисті, сповнені високої поезії порівняння: віночок, як сонце, як золото, звитий з перлів, він світить, як зірка; жінці нагадують господарям про частування — вони заробили його своєю сумлінною працею.

Колядки та щедрівки

Колядки та щедрівки — це важлива складова частина обряду зустрічі Нового року, який приходив у період зимового сонцевороту (з 24 грудня по 6 січня). Протягом віків обряд змінювався, але основний його зміст залишався тим самим: силою слова і обрядових дій сприяти добробутові селянської родини, виконанню побажань удачі у веденні господарства, викликати щедрість природи величальними піснями.

Колядували хлопці, ходячи по дворах із саморобною зіркою, іноді у супроводі перевдягнених Маланки, кози, ведмедя, солдата. Якщо їх запрошували до хати, вони розігрували сценки з народної вистави, які теж за своїм змістом пророкували добробут у господарстві («Де коза ходить, там жито родить, де коза ногою, там жито копою, де коза рогом, там жито стогом»). Увечері, напередодні Нового року (за старим стилем) ходили гурти щедрувальників. Уранці ж головна роль була за посівальниками — хлопчиками, юнаками, молодими чоловіками. Вони посипали навколо себе зерном і виголошували коротенькі віршики-побажання, часто з гумористичним забарвленням.

У колядках і щедрівках на повну силу буяє народна фантазія, бажане видається за дійсне. Навіть звичайні побутові речі світяться золотом і сріблом, панує розважливість, розум, добро і злагода, усі заможні й веселі: господар тихий, ясний і красний, як місяць, його жона — як сонце, діти — як зірки.

Колядки і щедрівки часто мали «індивідуальну спрямованість» — виконувалися окремо для господаря, для господині, для хлопців, для дівчат, для вдів, для бабусь. Окрему, розважальну групу становили пісні зимового циклу жартівливого й пародійного характеру.

Веснянки

Веснянки — це пісні на честь приходу весни, у різних місцевостях України їх ще називають гаївками, гагілками, ягілками, маївками.

Навесні пробуджується природа, а з нею — надії та клопоти хліборобів. Після холодних коротких днів і довгих зимових вечорів, що минали колись у тісних хатах за роботою, при поганому освітленні,

молодь діставала, нарешті, можливість вийти на залиті сонячним світлом левади, в гаї, загіяти гру, поспівати й повеселитись.

Весну, за уявленням наших предків, приносили на крилах птахи. Тому в березні, першому весняному місяці, випікалося обрядове печиво у формі пташок; діти, співаючи, носили їх по селу, провіщаючи і закликаючи весну: «Весна, весна красна, прийди, весно, з радістю, з великою милістю!» Свято зустрічі весни приурочувалося до початку скресання криги — «коли щука хвостом розіб'є лід». А враховуючи те, що бажання дочекатись цього дня було дуже великим, у веснянках і висловлювалося нахвальняння йти «полонку рубати, гагілку добувати».

До найдавніших веснянок належать обрядові хороводи та співи, а також ігри, у яких висловлюється бажання прискорити прихід тепла, початок сівби на добрий врожай. Із цією метою дівчата імітували в танках процеси вирощування збіжжя та городини: «орали» поле, «збирали» льон, гречку, «завивали» огірочки, «саджали» грушу.

На молодіжних весняних гулянках, під час ігор і танців, за в'язувалися знайомства, відбувалися зустрічі, говорили про майбутнє одруження. Тому в багатьох хороводних піснях звучить мотив вибору подружньої пари.

Веснянки життєрадісні, бадьорі за настроєм, поетичні і ліричні за формою та змістом.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Вірю — не вірю».

Марійка Допитлива пропонує самооцінювання за технологією (грою) «Вірю — не вірю». (Учитель задає питання, учні піднімають руки, хто вірить цій тезі, хто — ні. Називається правильна відповідь, і тоді той, хто вгадав, ставить собі + (плюс). У кінці роботи підраховується кількість плюсів і виставляється оцінка.)

- 1) Обрядова поезія виникла після прийняття християнства (не вірю).
- 2) Русалки були добрими істотами, тому про них складали русальні пісні (не вірю).
- 3) Купальські пісні виконували під час купання в річці, озері (не вірю).
- 4) Жнивварські пісні поділяються на зажинкові, власне жнивварські та обжинкові (вірю).
- 5) У жнивварських піснях прославляються хліборобська праця, земля-годувальниця (вірю).

- 6) Колядниками називали тих, хто ходив просити щось їстівне (не вірю).
- 7) Щедрувальники — це господарі, які накривали щедрий стіл своїм гостям (не вірю).
- 8) У колядках, щедрівках простих селян називали князями, боярами, панами (вірю).
- 9) Як правило, щедрувалося й колядувалося для всіх однаково — і для господаря, і для господині, і для бабусі, і для дітей (не вірю).
- 10) Вважалося, що вранці першого дня Нового року до хати зайти повинна найстаріша і наймудріша бабуся (не вірю).
- 11) Веснянки були сумними піснями, бо кінчалася зима зі снігом, морозцем, ковзанкою і наставала гаряча посівна робота (не вірю).
- 12) Обрядові пісні мали для наших предків магичну силу (вірю).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вміти розповідати про головні календарні обряди українців, розрізняти й називати види обрядових пісень. Підготувати (за бажанням) прислів'я про хліб та інші матеріали (ілюстрації, книги і под.) про значення хліба в житті людини.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 3

Тема:	Календарно-обрядові пісні літнього циклу.
Мета:	ознайомити учнів з календарно-обрядовими піснями літнього циклу; розвивати вміння виразно і вдумливо читати їх, коментувати їхній зміст; формувати прагнення вивчати оригінальну творчість народу; виховувати пошану до праці, до загальнолюдських цінностей.
Обладнання:	ілюстрації до календарно-обрядових пісень літнього циклу, матеріали про хліб, аудіозаписи, прикрашений сніп чи вінок із колосків.
Теорія літератури:	повтори (рефрен), анафора.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

Завдання I: Марійка Допитлива пропонує учням дописати речення, бо вона не встигла цього зробити.

- 1) Цвіт папороті розцвітає ...
- 2) Князями простих людей називають у ...
- 3) Русалки — це ...
- 4) Календарно-обрядові пісні діляться на ...
- 5) Останній сніг на жнивах прикрашали і ...
- 6) Купальське свято вшанувало природні стихії ...

Завдання II: уважно подивитися на картки (або запис на дошці) і прочитати закодовані слова, які називають героїв календарно-обрядових пісень літнього циклу.

Д Н К Р У С А Л К И Р У Н Г О

А Б Я Н Ж Д К У П А Й Л О Х У Ч М

Е Ю З І Н Ж Е Н Ц І М Н Р П Т Ж І

(Русалки, Купайло, жєнци.)

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають русальні пісні «У ржі на межі», «Ой біжить, біжить мала дівчина», «Проведу я русалочки до бору».

2. Бєсїда за питаннями.

— Якими за характером постають русалки з цих пісень?

— Які інші види фольклору використовуються в русальних піснях? (Загадки.)

— З яким жанром усної народної творчості споріднені русальні пісні? (З казками.)

3. Слово вчителя.

Як ви, напевне, помітили, у календарно-обрядових піснях часто трапляються повтори — на початку і в кінці рядків. Це теж художні засоби — анафора та рефрен, які допомагають звернути увагу на певні вирази, виділити їх. Давайте запишемо, що означають ці поняття, в літературознавчий словничок.

4. Словникова робота.

Анафора — повторення окремих слів чи словосполучень на початку віршових рядків, строф або речень (у прозових творах).

Рефрен — повторення якогось рядка або низки рядків у кінці строфи.

5. Практична робота в парах.

Завдання: один учень з русальних пісень виписує приклади анафори, інший — приклади рефрену, потім вони обмінюються інформацією, кілька відповідей заслуховуються.

6. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають купальські пісні «Заплету вінчок», «Ой вінку мій, вінку», «Купайло, Купайло».

7. Бесіда і завдання учням.

— Опишіть Купайла, дайте його «портрет», додавши за власною уявою різні деталі.

— Яка роль віночка у купальських піснях?

— Чи трапляються у цих піснях анафори, рефрени і яка їхня роль?

8. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають жниварські пісні «Маяло житечко, маяло», «Там у полі криниченька».

9. Бесіда і завдання учням.

— Кого славлять у жниварських піснях і за що саме?

— Чи справді жінці мали золоті серпи й срібні зав'язки?

— Випишіть із віршів найбільш вдалі рими, визначте їхню роль у створенні милозвучності пісень.

— Чому, на ваш погляд, у жниварських піснях так багато зменшувально-пестливих слів?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Творча робота.

З а в д а н н я I: додати до прислів'їв загублені Марійкою частинки.

Хліб — усьому ... (голова).

Не той урожай, що в полі, а той, що ... (в коморі).

Весна багата на квітки, а осінь ... (на сніпки).

Багато снігу — багато ... (хліба).

Як у травні дощ надворі, то восени ... (хліб у коморі).

З а в д а н н я II: доповнити цей ряд прислів'їв підібраними са-
мостійно.

2. Повідомлення учнів.

З а в д а н н я: прочитати підібрані вдома матеріали про значення хліба, хліборобську працю (вірші, пісні) і порівняти їх із жниварськими піснями. Знайти спільне та відмінне, зробити висновок.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити одну з пісень літнього циклу (за вибором) напам'ять, обґрунтувати свій вибір; зробити ілюстрації до теми; виконати (за бажанням) завдання IV рівня: скласти усний твір-роздум про те, які з народних обрядів варто було б відродити найперше і чому.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 4

Тема:	Календарно-обрядові пісні зимового циклу.
Мета:	ознайомити учнів зі змістом та художніми особливостями календарно-обрядових пісень зимового циклу; розвивати навички виразного читання пісень, коментування їхнього змісту, виділення та пояснення художніх засобів, що в них ужиті; виховувати повагу до прадавніх вірувань наших предків, прищеплювати гордість за свій талановитий народ.
Обладнання:	ілюстрації до календарно-обрядових пісень зимового циклу, аудіозаписи цих пісень.
Теорія літератури:	календарно-обрядові пісні, колядки, щедрівки, художні особливості народних пісень.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ**

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Огляд учнівських ілюстрацій до пісень літнього циклу.

2) Заслуховування усних творів-роздумів про те, які з народних обрядів варто було б відроджувати.

3) Робота в парах: розповідь напам'ять пісні за вибором (ті учні, чие читання напам'ять особливо відзначене, декламують вірші для всього класу).

2. Творча робота.

Календарно-обрядові пісні літнього циклу, особливо жниварські, уславлюють матінку-природу, що дає щедрий урожай, і працьовиті людські руки, які про той урожай дбають. Про це, а також про те, що не можна робити гарячої жниварської пори, йдеться у прислів'ях, які зашифрувала Марійка Допитлива.

1.

І	У	Р	М	Х	У	С	Т	Р	І	О	С	М
П	З	Д	К	Б	О	З	А	П	О	Є	К	
І	С	У	Т	Н	С	Л	О	Ц	Й	Н	І	Л
Ж	О	С	К	М	І	Ф	О	К	Ж	С	М	Ф
В	Б	Н	М	Р	Б	Х	А	Н	Є	В	Р	Х

2.

Ж	И	В	Я	С	Л	И	Т	Я	К	С	У	Ж	
У	О	Ф	Д	Щ	И	К	Щ	Н	У	Ф	К		
Л	Є	Т	В	И	Ж	В	Д	Є	Е	Л	Н	Ь	
А	Р	П	Т	С	І	П	С	О	К	А	Т	О	
Б	Х	Г	Н	Е	О	П	Д	Н	У	Б	Х	Є	П

3.

Ц	И	Н	С	М	І	О	Е	М	Ц	І	С	І	О			
Щ	П	Ш	И	Ж	Ю	Т	Щ	А	Ж	Й	Ш	Ю				
В	Д	А	О	А	Б	Я	Г	П	Р	В	Я	И	Г	Й	П	
У	Т	Ж	Л	Н	Л	Е	О	Ц	Т	Ь	У	О				
Ф	Р	Т	Т	Ч	Ш	Ф	Р	И	Ш							
Л	Ш	М	И	Л	Р	М	О	Н	К	Ь	Н	И	Ь	З	Й	З
Т	З	Л	П	А	С	Г	О	С	П	Н	Е	Т	Ц	Л	Ь	

Щоб прочитати зашифроване слово, необхідно в кожному горизонтальному рядку закреслити однакові літери. *Відповіді:* 1. Хто дбає, той і має. 2. Влітку один тиждень рік годує. 3. Не питай, добрий жнець, чи широкий загонець.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Робота в зошитах.

Учні складають за розповіддю вчителя або за повідомленнями учня календар найзначніших народно-релігійних свят зими.

- 7 грудня — святої Катерини — свято дівочої долі, коли парубки постилися, щоб Бог послав їм добру жінку, а дівчата ворожили і закликали долю.
- 13 грудня — св. Андрія Первозванного. Дівчата ворожили, хлопці з дівчатами збиралися на вечорниці, «кусали» калету — великий корж із білого борошна, який підвішували до стелі, грали, розважалися. Вночі хлопці могли бешкетувати, і це їм пробачалося.
- 14 грудня — пророка Наума. У цей день починали вчити дітей: наука добре йшла на ум.
- 17 грудня — день Варвари Великомучениці, покровительки вишивання.
- 18 грудня — преподобного Сави. Селяни варили кутю та узвар — «щоб хліб родив та садовина рясніла!»
- 19 грудня — св. Миколая, який чемним дітям приносив подарунки.
- 6 січня — Свят-вечір. Готували дванадцять пісних страв, проводили святу вечерю, не забували і про худобу, пасіку, сад. Від цього дня починали колядувати.
- 7 січня — Різдво Христове.
- 13 січня — Щедрий вечір, свято Меланки. Водили «козу», Меланку.
- 14 січня — Новий рік, свято Василя. Першими до хати приходили «посівальники».
- 18 січня — «Голодна кутя», або другий Свят-вечір. Їли пісню вечерю.
- 19 січня — Водохреща. Святили воду, купались.
- 20 січня — Івана Хрестителя, «посвятки».
- 21 січня — різдвяний день. Святкували, приймали гостей.

Як бачимо, зима багата на свята. Тож і пісень цього циклу складено в народі багато.

2. Виразне читання.

Учні виразно читають пісні «Ой хто, хто Миколая любить», «Засівна», «Нова радість стала», «Добрий вечір тобі, пане господарю!», «Щедрик, щедрик, щедрівочка», прослуховують аудіозаписи.

3. Бесіда з елементами дискусії.

— Визначте, яка із прочитаних пісень до якого свята підходить.

— Які спільні риси мають ці пісні?

— Яка з прочитаних пісень, на ваш погляд, найдавніша? Думку обґрунтуйте. («Щедрик, щедрик, щедрівочка» — згадуються часи, коли Новий рік відзначали весною, тому «прилетіла ластівочка»).

— Визначте, які епітети, порівняння, гіперболи, анафори та рефрени вживаються у колядках та щедрівках, яка їхня роль у творі. (Записати приклади у зошит.)

— У чому, на ваш погляд, виявляється патріотизм пісень цього циклу? (В них бажають щастя не лише людям, а й Україні).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Літературна вікторина.

Марійка Допитлива хоче знати, чи уважними є учні. Вони повинні відповісти на запитання вікторини (кожна правильна відповідь оцінюється в один бал).

- 1) Що бажається для України в колядці «Ой хто, хто Миколая любить»? (Слави й волі.)
- 2) Про які рослини згадується в «Засівній»? (Про капусту, петрушку, часник, цибулю, пшеницю.)
- 3) Чим бажають міряти гроші в «Засівній»? (Мисками.)
- 4) Хто приходять у гості в пісні «Добрий вечір»? (Три празники.)
- 5) Про яких тварин і птахів згадується в щедрівці «Щедрик, щедрик, щедрівочка»? (Про овечок, ластівку.)
- 6) Який музичний інструмент прославляє Христа в пісні «Нова радість стала»? (Гуслі.)
- 7) Що таке вертеп? (Це ляльковий театр у скриньці, у пісні — печера, де народився Христос.)
- 8) Яка з пісень зимового циклу найрадісніша за настроєм? («Добрий вечір».)
- 9) У якій з пісень найвиразнішим художнім засобом, що використовується, є гіпербола (перебільшення)? («Засівка».)
- 10) Яка з пісень бажає господарям стати багатодітними довгожителами? («Засівка».)
- 11) Що таке гаразди? Поясніть це слово за допомогою синонімів. (Добробут, щастя.)

- 12) У колядках трапляються звертання «пане господарю». Тобто виходить, що ці пісні лише для панів? (Ні, так звеличували простих господарів, увесь люд.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити напам'ять три колядки і щедрівки за вибором; зробити ілюстрації до них. Для IV рівня — описати, як у родині дотримуються українських звичаїв та обрядів, як зустрічають Різдво тощо.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 5

Тема:	Календарно-обрядові пісні весняного циклу.
Мета:	ознайомити учнів з народними обрядовими піснями весняного циклу; розвивати навички виразного читання, пояснення змісту та визначення художніх особливостей подібних творів; виховувати оптимістичне світобачення, пошану до праці.
Обладнання:	збірки пісень-веснянок, ілюстрації до них, аудіозаписи, репродукції картин відомих художників на тему весни.
Теорія літератури:	народна пісня, веснянка, художні особливості народних пісень.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Заслуховування усних творів-описів святкування Нового року та Різдва у родинях учнів.

2) Огляд ілюстрацій.

3) Читання напам'ять щедрівок і оцінювання учнями-асистентами (або в парах чи вчителем).

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Прослуховування аудіозаписів.
(М. Лисенко. Музичні обробки українських веснянок або ін.)
2. Виразне читання веснянки «Ой весна, весна — днем красна».
3. Бесіда за питаннями.
 - Як ви розумієте заголовок (перший рядок) веснянки?
 - Що таке паляниця, зіллячко?
 - У якій формі побудована веснянка і чому саме? (У формі діалога, тому що весна — проміжна пора між зимою та літом, коли зима ніби сперечається з літом, не хоче йти, а літо проганяє зиму.)
 - Чому весна є такою важливою порою року для селянина-хлібороба?
4. Завдання учням.
 - Випишіть зменшувально-пестливі слова і з'ясуйте їхню роль у творі.
 - З'ясуйте, у чому виражається основна ознака веснянок — закличність.
5. Виразне читання веснянки «Ой кувала зозуленька».
6. Бесіда за питаннями.
 - З'ясуйте різницю в настрої цієї та попередньої веснянки.
 - Подумайте, чому у пісні з усіх пташок згадується саме зозуля?
 - Які квіти називаються у пісні й чому саме?
7. Завдання учням.
 - Випишіть анафори та рефрени і з'ясуйте їхню роль.
 - Зробіть «усне малювання» картини, яка виникає в уяві під впливом веснянки (Наприклад: товаришки вийшли надвечір на лужок, сіли й співають. Але пісня виходить сумна, бо дівчатам довелося найнятися на важку працю. А перепочинок цей короткочасний, отже, скоро треба повертатися...)
8. Виразне читання веснянки «Кривий танець».
9. Слово вчителя.

Багато веснянок співалося під час танців та ігор. До пісень-ігор належить і «Кривий танець», який існує у багатьох варіантах, виконується в різних місцевостях по-різному. Крім того, були поширені такі пісні-ігри, як «Подоляночка», «Просо», «Льон», «Довга лоза» та інші. Окремі танцювальні рухи нагадували оранку, сівбу руками, поління, косіння, а слова пісні пояснювали рухи: «ми просо сіяли,

сіяли», «скажи ж мені, моя мати, як той льон вибирати?» Це були пісні, що прищеплювали любов до праці, пошану до хліборобського ремесла. Інші пісні-веснянки закликали дівчат до охайності, чепурності; допомагали ближче познайомитися, виявити симпатію й обрати майбутню пару («Ой ягіл, ягілочка», «Царівна», «Король», «В хороводі були» та інше).

10. «Фізкультхвилинка».

Якщо дозволяють умови, можна провести «фізкультхвилинку» — поводити «Кривий танець»: діти беруться за руки в ланцюжок, рухаються, ніби по лабіринту, намагаючись закрутити вервечку, потім, не рознімаючи рук, розплутуються знову в ланцюжок. Інший варіант: на вулиці забивають у землю три кілки, щоб вийшло три кути (у класі чи в залі — чимось розмічають три кути, наприклад, стільцями, горщиками з квітами чи чимось іншим). Діти беруться за руки і кружляють навколо кілків у два ряди, співаючи:

А в кривого танцю
Та не виведу кінця!
Треба його виводити,
Кінець ладу і знаходити.

11. Дослідницько-пошукова робота.

З а в д а н н я: на основі вміщених у підручнику пісень-веснянок, визначити їхні основні художні особливості (робота в парах).

12. Перевірка, доповнення та уточнення записів учнів.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Літературна гра

Марійка Допитлива просить учнів виконати наступні завдання.

З а в д а н н я I: знайти «пару» до слів

<i>квіточка</i>	<i>маленька</i>
<i>пшениця</i>	<i>холодная</i>
<i>весна</i>	<i>зеленая</i>
<i>зіллячко</i>	<i>красна</i>
<i>травиця</i>	<i>рожевая</i>
<i>водиця</i>	<i>озимая</i>
<i>телятко</i>	<i>запашненьке</i>

З а в д а н н я II: прочитати речення — народну прикмету:
зняпі навес еруда ухес жего толі

В і д п о в і д ь: Пізня весна дарує сухе гоже літо.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати веснянки, аналізувати їх; вивчити одну з них напам'ять; зробити ілюстрації до них (за бажанням). Підготуватися до бесіди з позакласного читання (фольклорного свята).

VII. ПІДСУМОК

УРОК 6

Тема:	Фольклорне свято «Дванадцять місяців».
Мета:	узагальнити й систематизувати знання учнів про календарно-обрядову поезію і пов'язані з нею звичаї та обряди українців; розвивати навички самостійного читання, пошуку інформації, акторські здібності; виховувати культуру поведінки, естетичні смаки, пошану до культурної спадщини свого народу.
Обладнання:	виставка кращих учнівських ілюстрацій до календарно-обрядової поезії, декорації, костюми (або їх елементи), аудіозаписи.
Теорія літератури:	інсценівка, актор, виконавське завдання, діалог, міміка, жести, інтонація.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ЗАКРІПЛЕННЯ Й ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ ТА НАВИЧОК

(Клас заздалегідь поділяється на чотири групи відповідно до пір року й готує за календарно-обрядовими піснями інсценівки українських звичаїв та обрядів, з ними пов'язаних).

1. *(Звучить музика. З'являється ведуча — дівчина в костюмі Осені.)*

В е д у ч а:

Добрий день в цей добрий час!
Дуже рада бачить вас!

Не сама тепер прийшла —
Ще й синочків привела.

(Входять діти в костюмах (або їх елементах) — Вересень, Жовтень, Листопад. Інші діти з групи «Осінь» представляють їх, читаючи вірші.)

Учень - Вересень.

Возить Вересень в комори
Кавуни і помідори,
Спілих яблук, груш і слив
Цілі гори натрусив.
І вантажать гарбузи
На машини й на вози...
Йде до гаю, де гриби
Виростають щодоби.
На чолі іскриться піт —
Сто турбот і сто робіт.

(М. Сингаївський.)

Жовтень.

Листя жовте та червоне
Легко з дерева злітає,
Мов метелик, на дорозі
З тихим шелестом сідає.
Сяють золотом берези,
Жовтень ним вінчає осінь.
Журавлиний клин мережить
Висоти холодну просинь.

(М. Познанська.)

Листопад.

Більше й більше листя з кленів
Облітає з кожним днем!
По траві ще зеленій
Між дерев в саду ідем.
Йдемо по листу золотому,
Мов по килиму м'якому,
Що на весь послався сад, —
Здрастуй, місяць Листопад!

(М. Познанська.)

Учень - Листопад. Я вам дарую свої золоті листочки й прощу виконати завдання, що на них записані. *(Роздає групам «Зима», «Весна», «Літо» листочки із завданнями із жовтого паперу.)*

Завдання

— Назвіть не менше п'яти найбільш шанованих релігійних свят.

— Назвіть не менше шести різновидів календарно-обрядової поезії.

— Назвіть не менше шести тварин (і птахів), рослин, котрі часто згадуються в календарно-обрядових піснях.

(Тих, хто узагальнює відповіді групи, Учень-Вересень обдаровує фруктами — яблуками, грушами та ін.)

Виходить ведуча, що виконує роль Зими.

В е д у ч а - З и м а.

Я Зима — весела, іскриста.
 Маю добрих помічників:
 Дід Мороз в грудні груддя збиває;
 Вітер в січні січе, завиває;
 Ну, а Лютий, хоч як не лютує,
 Моїй владі кінець він віщує.

Прошу виконати мої завдання: відгадайте загадки й запишіть відгадку на красивій сніжинці, яку ви самі зробите. *(Роздає білі аркуші паперу, ножиці, загадки групам «Літо», «Осінь», «Весна».)*

Загадки

Біле, як сорочка,
 Пухнасте, як квочка,
 Крил не має,
 А гарно літає.
 Що це за птиця,
 Що сонця боїться?
(Сніг.)

Впаде з неба — не розіб'ється,
 Впаде у воду — розпливеться.
(Сніг.)

Біленьке, пухнастеньке,
 Літає, як муха,
 Залітає за кожуха.
(Сніг.)

Група «Зима» показує сценки «Кусання калети», «Колядування», «Щедрування», «Посівання», «Водіння кози», «Меланка» (за вибором і за можливістю).

Виходить учениця, що виконує роль Весни.

У ч е н и ц я - В е с н а.

А ось і я, Весна-красна,
 Іди собі, люта зимо,
 Тепер моя черга прийшла!
 Куди ступлю — там сонце сяє,
 Усе навколо оживає,

Іду, пробуджую від снігу
Всю землю чарівну.

Березню, Квітню, Травню, женіть швидше Сніговійницю, Моро-
за й Вітра студеного, завітчуйте землю!

*Група «Весна» показує інсценівку-діалог «Ой весна, весна —
днем красна», обряд зустрічі весни випеченими жайворонками, піс-
ні-ігри «Подоляночка», «А ми просо сіяли» або інші за вибором.*

Входить ведучий, що виконує роль «Літа».

В е д у ч и й - Л і т о .

Щедре я й багате,
Люблю працювати,
Також — жартувати.
Це найкраща пора —
Відпочинок школяра.

Відгадайте мої жартівливі загадки. (*Роздає групам «Зима»,
«Осінь», «Весна» загадки, написані на аркушиках, що мають фор-
му кавунів, яблук, груш чи чогось іншого.*)

Загадки

1) Як одним словом записати слова *весна, літо, осінь, зима?*
(Рік.)

2) Чим закінчується літо й починається осінь? (Буквою О.)

3) На дубі чотири гілки, на кожній гілці по шість яблук. Скіль-
ки всього було яблук? (Ніскільки, бо на дубі не буває яблук.)

*Група «Літо» показує інсценівку «Вшанування бороди» — «По-
шанування женців».*

(Оце ж тобі, борода,
Хліб, сіль і вода.
Добра нивонька була,
Сто кіп ізродила.
Ой вижали житечко в добрий час,
А тепер, господарю, частуй нас!
Ой як будеш, господарю, частувати,
То не буде житечко вилягати,
А як будеш, господарю, поїти,
Буде тобі житечко родити.)

IV. ПІДСУМОК

Учитель оцінює роботу учнів, заохочує активних учасників свя-
та, переможців конкурсу ілюстрацій (можна за такими номінація-
ми: «Кращий актор», «Кращий ведучий», «Кращий художник-
ілюстратор»).

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Продовжити речення:

«У нашій родині не відзначають свято (не дотримуються звичаю)…, але я хотів(ла) би, щоб …, тому що …».

«З календарно-обрядової поезії мені найбільше подобається …, тому що …».

«Я вважаю, що фольклорне свято у школі — це …».

ДОДАТОК ДО УРОКУ 6

Водіння «кози»

Щедрівники підходять до хати, щедрують піснею «Добрий вечір тобі, пане господарю».

Хлопчик перший.

Щедрий вечір вашій хаті,
Щоб були ви всі багаті.
Щоби вам було доволі
І в коморі, і в стодолі.
Дозволь, господарю, козу вести,
До вашої хати щедрівку принести.

Дівчинка перша.

Козу треба привести обов'язково,
Бо де коза ходить, там жито родить.

Дівчинка друга.

А де коза пасеться,
Там худоба ведеться.

Пастух.

Нуте, панове,
Нуте, мурове,
Поставайте в ряду,
Я козу веду!

Господар.

Що ж, заводьте козу.
Аби було добро в хаті,
Аби ми були багаті.

Пастух заводить козу. Коза дзвонить дзвіночками, мекає.

Пастух.

Станьте в ряду —
Я козу веду!
На горі коза з козенятами,
Під горою вовк з вовченятами.

Дівчата.

Ой, візьмися, козю, в боки
Та покажи свої скоки.

Коза скаче по хаті. Дівчата співають:

Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька,
Гоп-гоп, біленька,
Ой розходилась,
Розвеселилась.

Ой поклонися
Сьому господарю,
І жінці його,
І діткам його.

Дівчинка перша. Де коза стопою, там жито копою.

Дівчинка друга. Де коза рогом, там жито стогом.

Дівчинка третя. Де коза ходить, там жито родить.

Циган (*до господаря*). Може, купите мою козу, вона молоко дає.

Хлопчик перший.

В тебе не коза, а кляча,
Та до того ще й ледача!

Циган.

Не ображай мені козу,
Бо зараз хату рознесу!

Хлопчик другий.

Та в тебе коза вкрадена, а не куплена,
Та до того ще й облуплена.

Циган.

Неправда твоя, козаче,
Моя коза ще добре скаче.
Правда, дівчата?

Дівчата. Правда, правда, добра коза, купуйте, доки циган продає.

Господар (*до господині*).

А що, господине, може, купимо козу?
Буде молоко для дитини.

Господиня.

Мірку гречки коза коштує,
Бо ще й добре танцює!

Господар.

Що ж, купую козу.

Циган.

Ще й мішок вівса й ячменю,
Іще й гривень повну жменю.

Господар.

Та де ж я тобі гривень візьму?

Циган.

Бог з тобою.
Думаю, сторгуюся
І з козою розцілюся.

Коза хитається і падає.

Циган Лікаря треба, нашу козу рятувати.

Заходить лікар у білому халаті з величезним шприцом.

Лікар. Я лікар-аптекарь. Що тут скоїлося?

Циган. Врятуй мою кізоньку, дам грошей жменю.

Лікар обдивляється козу, робить їй укол, коза не рухається.

Підбігає кіт, обнюхує козу.

Кіт.

Няв, няв, треба козі сала,
Щоб вона встала.

Господар.

Немає сала —
Миша вкрала.

Кіт.

Треба сала,
Бо коза не встане.

Господиня (*шукає сало*).

Сало — погасало!
Не звикайте до сала,
Бо й нам мало.

Дає сало котові. Кіт підходить до кози, шепоче їй щось на вухо.

Коза ледь заворушилась, піднімає голову.

Наша кізонька ожила!
Чим господарі тебе пожалують?
Чи міркою жита — щоб коза була сита,
Чи міркою вівса — зверху ковбаса?

Хлопчик.

Дайте козі ячменю,
А нам грошей повну жменю!

Господарі обдаровують щедрувальників.

Циган.

Дякуємо, господарю, що нашій козі
Дали дари від всієї душі.

(До кози)

Підійди ближче, поклонись нижче
Господареві та й господині.

Хлопчик.

Дай вам, Боже, щоб на полі
Всього родилось доволі:
Із колоска — жінка,
Із снопа — мірка,
Від кожної тварі
Щоб мали по парі.
Щоб у вашій хаті
Ви були багаті!
Щедрий вечір вам!

Із щедрівкою «В полі, в полі плужок оре» виходять.

Водіння Меланки

І як же її водять? Звечора 13 січня збираються «меланкувати». За «Меланку» вбирається парубок, що вміє «штуки викидати» — добре жартує.

«Меланка» має свій «почот», сама не ходить! В юрбі парубків багато ряжених: орач з чепігами від плуга, сівач із сівнею через плечі, дід з гарапником, козовод з козою, ведмідь, кіт, журавель, циган, циганка і чорт з рижками. Це «почот» Меланки.

Ватага рухається селом чи вулицею із жартами, вигуками, сміхом. «Циганка» пристає ворожити, «циган» — коні міняти, «ведмідь» танцює, «коза» грає на скрипці, а журавель — найвищий парубок — вибиває в бубон.

До кожної хати ватага не заходить — йде туди, де збираються дівчата.

Дозвіл щедрувати парубки випрошують піснею під вікном:

Ой, господар, господарочку,
Пустить в хату Меланочку,
Меланочка чисто ходить,
Нічого в хаті не пошкодить.
Як пошкодить, то поміє,
їсти зварить та й накриє.
Наша Меланка малесенька.
Як конопелька тонесенька.
Наша Меланка сама не ходить.
Нашу Меланку хлопці водять.
Наша Меланка током, током,
За нею хлопці скоком, скоком.
Наша Меланка украдена,

В далекі краї заведена.
 Ні стежечки, ні доріжечки,
 Пішов би я до ворожечки,
 Най ворожка відгадає,
 Де Меланка пропадає.
 А вороженька захорувала,
 Мені правди не сказала.
 Ой господарю, господарочку,
 Пусти в хату Меланочку.
 Добрий вечір
 Добрим людям!

У відповідь господар каже:

— Просимо! Просимо!

Ватага лишає в сінях свої ціпки та гарапники, обмітає чоботи від снігу і заходить до хати:

- Добрий вечір вам у хаті!
- Доброго здоров'я!
- Дозвольте пощедрувати.
- Щедруйте, будь ласка.
- На кого?

Господар називає господину, сина, дочку, і щедрувальники співають на кожного щедрівку. Потім господар і каже:

— Вдячні вам, люди добрі. Порадували, порадували. Гарна ж у вас кумпанія — і ведмідь, і коза... а Грицько який! Де це ти таку хустку доп'яв? Мабуть, мати каглу затикала?!

— Мовчіть, дівчата, — Меланка соромиться!

— Ха... Ха... Ха... Диви, як побіліла! Грицьку, чого ж ти вуса не поголив?

Отак жартуючи над Меланкою, починають про неї співати:

Наша Меланка — неробоча.
 На ній сорочка парубоча... (2)
 Люди ідуть на жнива.
 А Меланка — на пива! (2)
 Люди ідуть із серпами,
 А Меланка — із склянками! (2)
 Люди нажали по сім кіп.
 А Меланка — один сніп! (2)
 Пішла Меланка на містечко.
 Купила собі письменечко. (2)
 Пряла вона — від кур до кур,
 Напряла починків — один гур! (2)
 Дала кицькам мотати,
 Кицьки взяли — втікати! (2)
 Збіглися люди — дзвонити,

Кицьку з починком ловити! (2)

А ловили — не вловили,

Нашу Меланку похвалили... (2)

Меланка не звертає на жарти жодної уваги: під спів хлопців вона ходить по хаті, чуває, шукає віника сміття розкидати, потім замітає, шукає свіжих глиняків — припічок «мастить», витирає посуд ганчірками, бризкає водою на господарів. Господині намагаються все сховати, щоб Меланка не знайшла. Хлопці при цьому підсміюються над кепськими господинями, зауважуючи, що у них не так, як треба. За жарти Меланка потім одержує щедрі подарунки.

УРОК 7

Тема:	Народні колискові пісні «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя спать».
Мета:	ознайомити учнів з народними колисковими піснями, їх провідними мотивами; розвивати навички виразного, вдумливого читання колискових, коментування їхнього змісту, пояснення лексичних особливостей; виховувати почуття любові до своїх рідних, шанобливого ставлення до них.
Обладнання:	збірки народних колискових, ілюстрації до них; літературні колискові («Коліскова» Лесі Українки та ін.), аудіозаписи колискових.
Теорія літератури:	колискова.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Зачитування написаних удома речень (кілька учнів).

2) Інтерактивна гра «Займи позицію».

Учні класу виходять до дошки й стають під позначками відповідно до своїх поглядів щодо фольклорних свят у школі: «потрібні»,

«не потрібні», «мені байдуже». Щодо розвитку акторських здібностей, здатності до імпровізації «знадобиться в житті», «не знаю», «не знадобиться».

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вступне слово вчителя.

Найкоханішою, найдорожчою людиною для кожної дитини є її мати. Це вона колише й заспокоює дитятко безсонними ночами, турботливими днями. Кожній матері хочеться, щоб її син чи дочка росли здоровими, щасливими, добрими й слухняними дітьми, вирости порядними людьми. Саме такі мрії та сподівання і висловлюються у народних колискових піснях. Слова й мелодія цих творів прості, навіть монотонні — відповідно до ритму гойдання колиски. І згадуються там добре знайомі дітям ласкавий котик, воркітливі голуби, щебетливі ластівочки та фантастичні Сонко й Дрімко. Колисковими піснями матері не лише присипляють діточок, а й прикликають для них добру долю, щастя.

2. Прослуховування аудіозаписів.

(«Коліскова пісня» М. Лисенка, «Коліскова» Я. Степового та ін.)

3. Виразне читання колискових пісень.

(«Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя, спать».)

4. Бесіда за питаннями.

— У якій формі найчастіше звучать слова у колискових?
(У зменшувально-ласкавій.)

— Чим колискові нагадують народні казки? (Трикратне повторення, герої — фантастичні істоти.)

— Чи відбився у колискових давній час їх складання? (Так, згадується про ручну роботу — «Пішла мати жито жать» та ін.)

5. Аналіз художніх засобів.

З а в д а н н я: розподілити художні засоби, які зустрічаються в колискових, за видами: *Ой ти, коте; садочок; хрещатого; запашного; ой щоб, ой щоб; сердечко; ходусеньки; ладусеньки; ой ну, дитя; добрую, малую, щастя-долю; як квіт, червоніло; здоров'ячко.*

6. Виразне читання.

Учитель або заздалегідь підготовлені учні читають інші народні колискові пісні зі збірників, «Коліскову» Лесі Українки.

7. Робота над аналізом творів.

Учні визначають провідні мотиви колискових (використовується метод «Мозковий штурм»). (Мотиви любові до дитини, ласки, ніжності; передбачення та прикликання щасливої долі; прищеплення основних норм моралі; мотив впливу природи на людину; участі людини у трудових процесах, повсякденній праці.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Слово вчителя.

Коліскові, дитячі пісні та вірші у кожної людини асоціюються з теплом рідного дому, з образом мами, бабусі.

Марійка Допитлива пропонує вам пограти в інтерактивну гру «Мікрофон».

(За бажанням учні (може, й сам учитель) висловлюють свої думки про значення рідного дому, любові рідних та близьких, про пісні, які вони чули в ранньому дитинстві.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Записати коліскові пісні, які знають мама, бабуся, родичі; зробити ілюстрації; принести фотографію мами, підготувати розповідь про неї; скласти словничок ласкавих слів, які вживають, звертаючись до вас, мама, рідні.

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ 7

Коліскові

Баєчки, баєчки,
Байте «кота»,
Мамочки, мамочки,
Колишіть дитя.
Мамочки, нянечки
У лісок пішли
Та дитині сон принесли.

Люлі, люлі, люлечки,
Шовкові вервечки,
Мальовані бильця,
Заколишу чорнобривця.
Заколишу, залюляю,
Сама піду погуляю.

Ходить сонко по долині,
Кличе мати до дитини:
— Ходи, сонко, в колісоньку,
Приспи мою дитиноньку.
Бо ти чужих присипляєш,
А ти мою розбуджаєш.—
Ходить сонко й по долині,
Кличе мати й до дитини.

Баю, баю, баю!
Дровець нарубаю
І в печі натоплю:
Буде тепло в хаті,
Буде дитя спати.

УРОК 8

Тема:	Пісні літературного походження. «Ще не вмерла України» П. Чубинського, М. Вербицького — національний гімн нашої держави.
Мета:	ознайомити учнів зі змістом та специфікою пісень літературного походження, історією створення національного гімну та його художніми особливостями; розвивати навички вдумливого, шанобливого виконання гімну; виховувати любов і пошану до національних символів; почуття патріотизму.
Обладнання:	плакати з українською національною символікою, аудіозапис гімну.
Теорія літератури:	пісня-гімн, художні особливості гімну.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Заслуховування записаних учнями вдома колискових.
- 2) Огляд ілюстрацій.
- 3) Усний твір про маму і її пісні з демонструванням фотографій.
- 4) Конкурс «Чий словничок ласкавих слів найдовший» із нагородою в номінації «Найлагіднішій мамі».

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Евристична бесіда.

— Як ви думаєте, що означає слово «гімн»?

Перевірте свій здогад за підручником; запишіть тлумачення цього слова до літературознавчого словничка:

Гі м н — урочиста пісня на честь держави, героя, яка виконується великими колективами на святах, офіційних прийомах, військових парадах тощо.

— Як виконується гімн і чому саме так? (Стоячи, урочисто, піднесено, бо це символ держави.)

— Де і коли ви чули виконання національного гімну? (Під час урочистої лінійки, по радіо о 6-й та 12-й годині, на Олімпійських іграх, на змаганнях, зборах та ін.)

— Які ще, крім гімну, є символи держави? (Прапор, герб.)

2. Самостійна робота за підручником.

Історія створення Гімну України

Державним гімном України є пісня на слова Павла Чубинського «Ще не вмерла України...», написана 1862 р. на мотив визвольного гімну «Сербія свободна». Тоді Україна ще не мала своєї державності. Павло Чубинський (1839—1884) — відомий на той час фольклорист, етнограф, поет. Був членом київської організації «Стара громада», куди входила національно свідомо патріотична інтелігенція. На її зібранні вперше і прозвучала ця пісня. 1918 р. вона виконувалася вже як державний гімн Української Народної Республіки, що проіснувала тоді недовго. Карпатська Україна, як самостійна держава, також 1939 р. визнала її своїм гімном. За радянських часів пісня «Ще не вмерла України...» була забороненою. Однак українці її пам'ятали і часто виконували таємно, з великою надією на відродження самостійності своєї держави. І такий час настав. Україна стала незалежною державою і знову за свій національний гімн взяла пісню на слова П. Чубинського. Тепер вона звучить на мелодію композитора з Галичини Михайла Вербицького. Первісний текст пісні перероблювався автором кілька разів, тому сучасний варіант відрізняється від нього.

3. Виразне читання Гімну, прослуховування аудіозапису.

4. Порівняльна робота.

Учні порівнюють тексти «Ще не вмерла України...» П. Чубинського та Гімну України.

5. Дослідницько-пошукова робота.

Здійснюється в групах.

1-ша група досліджує тему, мотиви твору, його зміст.

2-га група аналізує художні особливості твору.

3-тя група порівнює відповідність слів і мелодії.

Орієнтовні відповіді

1-ша група. Тема твору — історична доля України, якій доводилося відстоювати свою державу в постійній жорстокій боротьбі з ворогами. У пісні висловлюється сподівання на те, що коли всі дружно стануть на оборону своєї країни, то перемога можлива.

Треба також згадати про волелюбні традиції запорожців, нащадками яких ми є.

2-га група. Заклик до єднання, до боротьби з ворогами, надія на краще майбутнє передаються у пісні за допомогою численних

метафор: *усміхнеться доля, Чорне море ще всміхнеться, Дніпро зрадіє, доленька доспіє, душу й тіло ми положим.*

Повтори звертання «*браття-українці*», «*браття*» підкреслюють те, що громадяни України для досягнення успіху мають об'єднатися, як одна родина. Для українців характерними рисами є доброта, лагідність, поетичність, тому в пісні навіть слово з негативним відтінком «*вороги*» вжите в зменшувально-ласкавій формі — «*воріженьки*». у такій самій формі вживаються й слова «*доленька*», «*сторонці*». Дуже влучним є порівняння «*згинуть... як роса на сонці*», тобто швидко й безслідно, воно виражає упевненість автора в тому, що всяке лихо минає, проходить.

Епітети *рідний (край), козацького (роду)* підкреслюють патріотичне звучання пісні-гімну.

З-тя група. Мелодія гімну урочиста, піднесена, ритмічна, що цілком відповідає словам, змістові, ідеї твору. Завдяки цьому пісня П. Чубинського та М. Вербицького й стала національним гімном, шанується всіма українцями.

6. Вивчення гімну «Ще не вмерла України...» напам'ять.

Після того, як учні вивчать текст гімну напам'ять, вони працюють в парах — виразно читають вірш один одному.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Робота з текстом твору.

Здійснюється в ігровій формі: Марійка Допитлива просить швидко

— назвати усі географічні назви, які є в гімні;

— знайти строфу, де є три метафори підряд;

— визначити, в якому часі переважно стоять дієслова й чому саме в такому;

— зачитати рядки, які натякають на славне минуле нашої батьківщини;

— назвати автора слів та композитора Гімну України.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вміти виразно читати гімн напам'ять; підготувати розповідь про улюблені українські пісні літературного походження своєї родини.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 9

Тема:	Пісні літературного походження. Легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею, «Молитва» О. Кониського. «На долині туман» В. Діденка — пісня, що стала народною.
Мета:	допомогти учням зрозуміти специфіку пісень літературного походження; ознайомити з історією створення народно-церковного гімну «Молитва» та його ідейно-художніми особливостями; розвивати навички виразного читання пісень літературного походження, визначати в них провідні мотиви, пояснювати роль символів; виховувати почуття патріотизму, оптимістичне світобачення, любов до пісні, естетичні смаки.
Обладнання:	аудіозаписи, ілюстрації до пісень, збірники пісень літературного походження.
Теорія літератури:	пісні літературного походження, легенда, молитва.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Робота в парах. Розповідь напам'ять гімну «Ще не вмерла України...».
- 2) Розповідь про улюблені в родині пісні літературного походження.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Евристична бесіда.

- Пригадайте, що таке легенда;
- Прочитайте легенду про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею, і скажіть, чому, на вашу думку, Україна в ній названа дівчиною (асоціюється з дівчиною);
- Що, за цією легендою, значила пісня для України, для її народу; чому вона названа «неоцінним даром»?

— Визначить за легендою риси національного характеру українців. (Поетичні, покірні, з гарним естетичним смаком, богобоязливі, волелюбні та ін.)

— Що фантастичне, а що реальне у цій легенді?

2. Виразне читання народно-церковного гімну України (О. Кониський. «Молитва»).

3. Пояснення поняття «молитва».

(Поняття пояснює учитель або учень-асистент.)

Молитва виникла на основі первісних магічних замовлянь і заклинань як звертання до бога, до надприродних сил з проханням про дарування різних благ й відвернення зла. Молитва є невід'ємною частиною всіх релігійних культів, обов'язковим атрибутом обрядів богослужінь, церковних свят. Молитва пов'язана з вірою в магічну силу слова.

У літературі молитва — це переважно поетичні твори на біблійні та життєві сюжети.

4. Аналіз поезії.

Робота здійснюється в групах.

1-ша група (варіант) досліджує провідні мотиви пісні-гімну «Молитва», визначає тему, ідею.

2-га група (варіант) з'ясовує, якими художніми засобами розкривається головна думка твору.

Орієнтовні відповіді

1-ша група. Провідні мотиви — патріотизму, волелюбності, досягнення мети мирними засобами — за допомогою «світла науки і знання», мотиви звеличення Господа-Творця.

Тема — звернення до Бога з проханням зберегти Україну, просвітити українців, дати їм волю і долю.

Головна думка (ідея) — заклик до патріотизму, до волелюбності, до торжества науки й знання, світлого розуму.

2-га група. Епітети *великий, єдиний* підкреслюють глибоку віру й пошану народу до Творця. Чиста любов до Вітчизни — це безкорисливий патріотизм.

Кілька разів вживається слово *світло* — і це підкреслює щире, гуманістичне спрямування ідеї твору.

Звертання *Боже*, окличні речення надають молитві емоційності, а повтори — виразності.

Зі справжньою молитвою цю пісню-гімн зближує вживання старослов'янізмів — *осіни, многая, храни*.

5. Обмін інформацією між групами, уточнення її та доповнення.
6. Виразне читання сучасних пісень літературного походження.
Читаються популярні у народі пісні «На долині туман» В. Діденка, «Марічка», «Ясени» М. Ткача та ін.
7. Прослуховування записів.
8. Бліц-опитування.
(Здійснюється з використанням інтерактивного методу «Мікрофон».)
Запитання до учнів
— Чому ці пісні літературного походження можна вважати народними?
— Чим вони відрізняються від сучасних популярних естрадних пісень?
— Про які прикмети (символи) українського життя в них згадується?
— Чим особисто вас приваблюють ці пісні?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Творча робота.

Марійка Допитлива приготувала завдання для найуважніших учнів.

- 1) Намалуйте (фарбами, олівцями або опишіть словесно) гаму кольорів у пісні «На долині туман». (Зелений, сіро-синій, червоний ...)
- 2) Поєднайте рисочками якості дітей світу (за легендою)

французи	любов до пісні, поетичність
угорці	здатність до торгівлі
німці	владність
росіяни	хист до музики
поляки	дисципліна і порядок
італійці	любов до господарювання
українці	елегантність і краса
- 3) Змалуйте портрет дівчини-України.
- 4) З'ясуйте, скільки у «Молитві» слів, пов'язаних із поняттям «світло»? Назвіть їх. (*Світла, промінням, світло, просвіти.*)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити напам'ять за бажанням пісню-гімн «Молитва» або одну з пісень літературного походження, що стали народними (можна підготувати спів); зробити ілюстрації до вивчених творів.

VII. ПІДСУМОК

С. Климовський
Їхав козак за Дунай

Їхав козак за Дунай,
Сказав: — Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси та гуляй!
— Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче,
Як ти мене покидаєш,—
Тільки подумай!
— Білих ручок не ламай,
Ясних очей не стирай,
Мене з війни зі славою
К собі дожидай!

— Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!
Свиснув козак на коня:
— Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.
Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні —
Поплач обо мні!

Г. Сковорода

Всякому городу нрав і права

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієт свій ум голова.
А мні одна тільки дума,
Як би умерти не без ума.

Півні, співаючи, горло деруть,
Деньги побравши, та й дальше підуть.
Шляхти цінують за свої права,
З диспут студентів тріщить голова.
А мні одна тільки дума...

Тот на перинах по уші пірнув,
Як послі маку, напившись, заснув,
З теплих перин не встає до півдня,
В церков пойти єсть єму то вредня.
А мні одна тільки дума...

Тот на картинах малюєт собак,
В тих людях дом шумить, як кабак.
Ті шестернями на бенкет катять,
В тих домах пунш, чай і табак.
Ткач кричить: — Горе! Уже ж я пропав:
Хтось мої цівки і берди покрав!
Плачуться всі на великий пожар,
Швець і кривець, блинник і скляр.
А мні одна тільки дума...

Всякому сердцу своя есть любов,
 Всякому горлу кус есть каков,
 Всякого прихоті водять за ніс,
 Всякого манить к наживі свій біс.

А мні одна тільки дума...

Лев роздирає там вовка в куски,
 Тут же вовк цапа скубе за виски,
 Всяк, хто повище, той нижчого гне,
 Дужий безсильного давить і жме.

А мні одна тільки дума...

Бідний багатому певний слуга,
 Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.
 Всяк, хто не маже, той дуже скрипить,
 Хто не лукавить, той ззаду сидить.

А мні одна тільки дума...

Всякого рот дере ложка суха,
 Хто ж есть на світі, щоб був без гріха.

А мні одна тільки дума...

Смерть не страшна, замашная коса,
 Ти не щадиш нічії волоса,
 Ти не глядиш, де мужик і де цар,
 Всіх істребляєш, як траву коса.

А мні одна тільки дума,
 Як би умерти не без ума.

І. Котляревський

Віють вітри

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;	Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?
Ой як болить моє серце, а сльози не ллються. (2)	Тяжко жити без милого і в своїй сторонці! (2)
Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,	Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!
Тільки тоді і полегша, як нишком поплачу (2),	Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися! (2)
Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде,	Полетіла б я до тебе, та крилець не маю,
Хто щасливим був часочок, по смерть не забуде. (2)	Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю. (2)
Єсть же люди, що і моїй завидують долі.	До кого я пригорнуся, і хто приголубить?
Чи щаслива ж та билінка, що росте у полі? (2)	Коли тепер того нема, який мене любить. (2)

Де згода в сімействі

Де згода в сімействі,
 Де мир і тишина,
 Щасливі там люде,
 Блаженна сторона.
 Їх Бог благословляє,
 Добре їм посилає
 І з ними вік живе. (2)
 Де згоди немає,
 Де мир не царить,
 Там щастя не витає,
 Добром їх не дарить.

З хором їх пожитки,
 Худоба і дітки,
 Все марно біжить. (2)
 Пошли ж, Боже,
 радість
 І мир покров
 На нашу госпуду,
 На вбогий сей кров.
 І тихее щастя,
 І в мислях согласся,
 І щирую любов. (2)

Чого ж вода каламутна

Чого ж вода каламутна? Чи не хвиля збила?
 Чого ж і я така смутна? Чи не мати била? (2)
 Мене мати та й не била — самі сльози ллються.
 Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)
 Прийди, милий, подивися, яку терплю муку!
 Ти хоч в серці, та од тебе беруть мою руку. (2)
 Спіши, милий, рятуй мене від лютої напасті!
 За нелюбом коли буду, то мушу пропасти. (2)

С. Писаревський

Де ти бродиш, моя доле?

Де ти бродиш, моя доле?
 Не докличусь я тебе!
 Досі б можна дике поле
 Пригорнути до себе!
 Все питаю, все шукаю, }
 Аж серденько ізв'ялив... }
 Чи на морі між купцями
 Лічиш з краму бариші,
 Чи в хоромах з панянками
 Ти регочешся вночі?
 Чи при місяці без сонця

Чешеш кучері дівкам,
 Чи на небі із віконця }
 Сучиш дулі біднякам? }
 Чи при полі у долині
 Диким маком ти цвітеш,
 Чи у лузі на калині
 Ти зозулею куєш?
 Ой змилуйся, моя нене,
 Та край мене хоч присядь,
 Хоч постій ти біля мене, }
 То я й тому буду рад! }
 То я й тому буду рад!

Є. Гребінка

Ні, мамо, не можна нелюба любить

— Ні, мамо, не можна нелюба любить:
 Нещасная доля із нелюбом жить.
 Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти.
 Хай лучче буду я весь вік діувати.

— Хіба ти не бачиш, яка я стара?
 Мені в домовину лягати пора.
 Як очі закрию, що буде з тобою?
 Останешся, доню, одна сиротою.
 А в світі якеє життя сироті?
 І горе, і нужду терпітимеш ти.
 А дочку пустивши, мовляв, на поталу
 Стогнуть під землею, як горлиця, стану.
 — Ой, мамо, голубко, не плач, не ридай,
 Готуй рушники й хустинки вишивай.
 Нехай за нелюбом я щастя утрачу,
 Ти будеш весела, одна я заплачу.
 Гей, там, на могилі, хрест божий стоїть,
 Під ранок й під вечір матуся квилить:
 — Ой боже мій, боже! Що я наробила?
 Дочку, як схотіла, із світа згубила!

В. Забіла

Гуде вітер вельми в полі

Гуде вітер вельми в полі, реве, ліс ламає...
 Плаче козак молоденький, долю проклинає.
 Гуде вітер вельми в полі, реве, ліс ламає...
 Козак нудиться, сердешний, що робить — не знає.
 Гуде вітер вельми в полі, реве, ліс ламає...
 Козак стогне, бідолаха, сам собі гадає:
 — Ревеш, вітре, та не плачеш, бо тобі не тяжко!
 Ти не знаєш в світі горя, так тобі й не важко!
 Тобі все одно: чи в полі, чи де ліс ламаєш,
 Чи по морю хвилю гониш, чи стріху зрираєш.
 Солом'яну і залізну, яку де зустрінеш,
 Снігом людей замітаєш, в полі як застигнеш.
 Одрви ж од серця тугу, рознеси по полю,
 Щоб не плакався я, бідний, на нещасну долю!
 А коли цього не зробиш, кинь мене у море:
 Нехай зо мною потоне моє люте горе!

М. Петренко

Дивлюсь я на небо

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
 Чому я не сокіл? Чому не літаю?
 Чому мені, боже, ти крилля не дав?
 Я б землю покинув і в небо злітав.
 Далеко за хмари, подальше од світу,
 Шукать собі долі, на горе привіту

І ласки у зірок, у сонця прохать,
 У світі їх яснім себе показать.
 Бо далі ще змалку здаюсь я нелюбий,
 Я наймит у неї, хлопцюга приблудний,
 Чужий я у долі, чужий у людей:
 Хіба хто ж кохає нерідних дітей?
 Кохаюся з лихом, привіту не знаю
 І гірко, і марно свій вік коротаю,
 І в горі спізнав я, що тільки одна —
 Далекеє небо — моя сторона.
 І на світі гірко, як стане ще гірше,
 Я очі на небо, — мені й веселіше!
 Я в думці забуду, що я сирота,
 І думка далеко, високо літа.
 Так дайте ж бо крилля, орлячого крилля,
 Я землю покину і на новосілля
 Орлом бистрокрилим у небо польну
 І в хмарах від світу навік утону.

О. Афанасьєв-Чужбинський

Скажи мені правду

Скажи мені правду, мій добрий козаче,
 Що діяти серцю, коли заболить?
 Як серце застогне і гірко заплаче,
 Як дуже без щастя воно защемить? (2)
 Як горе, мов терен, всю душу поколе,
 Коли одцуралось тебе уже все,
 І ти, як сухеє перекотиполе,
 Не знаєш, куди тебе вітер несе? (2)
 — Е, ні! — кажеш мовчки, — скосивши билинку
 Хоч рано і вечір водою полий, —
 не зазеленіє; кохай сиротину,
 А матері й батька не бачити їй! (2)
 Отак і у світі: хто рано почує,
 Як серце застогне, як серце зітхне,
 той рано й заплаче, а доля шуткує:
 Поманить, поманить та й геть полине. (2)

М. Устиянович

Верховино, ти світку наш

Верховино, ти світку наш!
 Гей, як у тебе тут мило!
 Як ігри вод, плине тут час,
 Свобідно, шумно і весело.
 Єсть у мене топір, топір, ще й кована бляшка,

Не боюся я ні німця, ані того ляхка.
 З верха на верх, а з бору в бір
 З легкою в серці думкою,
 В чересі крис, в руках топір,
 Буяє легінь тобою.
 Як зашумить коломийка, ватаг загуляє,
 Чорнобриву дівчиноньку кругом обгортає.
 Гей, що ми там Поділля край?
 Нам полонина — Поділля,
 А бори степ, ялиця — май,
 А звіра голос — весілля!
 А я тоє дівча люблю, що біле, як гуся,
 Воно мене поцілує, тільки пригорнуся.

Т. Шевченко

Реве та стогне Дніпр широкий

Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма. (2)	Неначе човен в синім морі, То виринав, то потопав. (2) Ще треті півні не співали, Ніхто ніде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів. (2)
І блідий місяць на ту пору Із хмари де-де виглядав,	

Зоре моя вечірняя

Зоре моя вечірняя, Зійди над горою, Поговорим тихесенько В неволі з тобою. Розкажи ж, як за горою Сонечко сідає, Як у Дніпра веселочка Воду позичає.	Як широка сокорина Віти розпустила, А над самою водою Верба похилилась. Аж по воді розіслала Зелені віти, А на вітах гойдаються Нехрещені діти.
---	--

Я. Щоголів

Вечірній дзвін, вечірній дзвін

Вечірній дзвін, вечірній дзвін! Багато дум наведе він. Про молоді щасливі дні В коханій рідній стороні. Як я навіки там прощавсь, Вечірній дзвін там роздававсь. Як сон пройшли ті ясні дні, Що знав я в рідній стороні. І скільки вже нема в живих	Тоді веселих, молодих?! Кріпкий їх сон в сирій землі, Не чуть їм дзвону у труні. Уже й на мене час приспів, Роздасться похоронний спів; Засиплють яму... і кінець! Другий десь знайдеться співець. І вже не я, а буде він Співати про вечірній дзвін.
---	---

С. Руданський
Повій, вітре, на Україну

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув карі очі,—
Повій, вітре, опівночі.
Між горами там долина,
В тій долині є хатина,
В тій хатині дівчинонька,
Дівчинонька-голубонька.
Повій, вітре, до схід сонця,
До схід сонця, край віконця,
Край віконця постіль біла,
Постіль біла, дівка мила.
Повій, вітре, тишком-нишком
Над рум'яним, білим личком,
Над тим личком нахилися,
Чи спить мила — подивися.

Чи спить вона? Чи збудилась?
Спитай її, з ким любилась,
З ким любилась, і кохалась,
І кохати присягалась.
Як заб'ється їй серденько,
Як здохне вона тяженько,
Як заплачуть карі очі,
Вертай, вітре, опівночі.
Коли ж мила позабула
Та другого пригорнула,
То розвійся по долині,
Не вертайся з України.
Вітер віє, вітер віє,
Серце в'яне, серце мліє.
Вітер віє, не вертає,
Серце з жалю завмирає.

Л. Глібов
Стоїть гора високая

Стоїть гора високая,
Попід горою гай, гай...
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай!
Під гаєм в'ється річенька,
Як скло вода блищить,
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.
Край берега у затишку
Прив'язані човни,
Там три верби схилилися,
Мов журяться вони.
Що пройде красне літечко,
Повіють холода,
Осиплеться з них листячко
І понесе вода.
Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.

Ой річенько, голубонько!
Як хвилечки твої,
Пробігли дні щасливі
І радощі мої!
До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна,
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона!..
Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить,
Пташки співають голосно
І річенька блищить...
Як хороше, як весело
На білім світі жить!..
Чого ж у мене серденько
І мліє, і болить?
Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона!

К. Дмитрашко

Чорнії брови, карії очі

Чорнії брови, карії очі,
 Темні, як нічка, ясні, як день!
 Ой очі, очі, очі дівочі,
 Де ж ви навчилися зводить людей? }²

Вас і немає, а ви мов тута,
 Світите в душу, як дві зорі.
 Чи в вас улита якась отрута.
 Чи, може, справді ви знахарі? }²

Чорнії брови — стрічки шовкові,
 Все б тільки вами я любувавсь.
 Карії очі, очі дівочі,
 Все б тільки я дивився на вас! }²

Чорнії брови, карії очі!
 Страшно дивитись під час на вас,
 Не будеш спати ні вдень, ні вночі,
 Все будеш думать, очі, про вас. }²

В. Александров

Я бачив, як вітер березу зломив

Я бачив, як вітер березу зломив,
 Коріння порушив, гілля потрощив,
 А листя не зв'яло і свіже було,
 Аж поки за гору вже сонце зайшло.

Я бачив, як серну підстрелив стрілець,
 Звалилася, бідна, прийшов їй кінець,
 Боротися з смертю було їй не в міч,
 Одначе боролась, поки зайшла ніч.

Я бачив — метелик поранений млів,
 Крильце перебите на сонечку грів,—
 Ще трошки пожити на думці було,
 І, може, пожив би, так сонце зайшло.

На світі у кожного сонце своє;
 Любенько живеться, як сонечко є,
 А згасне те сонце — і жити шкода,
 На світі без сонця усе пропада.

Зі мною розсталась дружина моя —
 Зостався на світі без сонечка я,
 Одначе на себе я смерть не зову,
 А з серцем розбитим живу та й живу.

М. Старицький

Ніч яка місячна, зоряна, ясная

Ніч яка місячна, зоряна, ясная,
Видно, хоч голки збирай.
Вийди, кохана, працю зморена, }
Хоч на хвилиночку в гай! }
Сядем укупочці тут під калиною,
І над панами я пан!
Глянь, моя рибонько, — срібною хвилею }
Стелеться в полі туман. }
Гай чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить?
Ген на стрункій та високій осичині }
Листя пестливо тремтить. }
Небо глибоке засіяне зорями.
Що то за божа краса!
Перлами ясними попід тополями }
Грає краплиста роса. }
Ти не лякайся, що ніженьки білії
Вмочиш в холодну росу.
Я тебе, вірна, аж до хатиньки }
Сам на руках однесу. }
Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько,
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе до свого серденька, }
А воно палке, як жар. }
}

П. Ніщинський

Закувала та сива зозуля

Закувала та сива зозуля
Вранці-рано на зорі;
Ой заплакали хлопці-молодці,
Гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі...
Вони плакали, гірко ридали,
Свою долю викликали.
— Ой повій, повій, та буйнесенький вітре,
Та й понад морем;
Та й винеси нас із кайданів, з неволі
В чистее поле;
Та й понеси на Україну,
Гей, гей нас на Україну...
А на Україні — там сонечко сяє,
Козацтво гуляє, гуляє і нас виглядає, нас
виглядає!

По синьому морю
 Байдаки під вітром гуляють;
 Братів, щоб визволяти,
 Запорожці чимдуж поспішають.
 Гей, як зачули турецькіі султани,
 Та й ізвелили ще гірше кувати кайдани...
 Султани турецькі, султани звеліли
 Кувати кайдани, кайдани кувати.
 Звеліли ще гірше кувати кайдани!

УРОК 10

Тема:	Стрілецькі пісні. «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха, «Гей, видно село» Л. Лепкого.
Мета:	ознайомити учнів зі стрілецькими піснями, особливостями їх виникнення; розвивати навички визначення провідних мотивів цих творів, їх ідейно-художнього змісту; допомогти усвідомити трагічність української історії та героїзм нашого народу; виховувати почуття патріотизму, гордості за славних волелюбних пращурів.
Обладнання:	збірки стрілецьких пісень, ілюстрації до них, історичні карти та інші матеріали про УСС, аудіозаписи.
Теорія літератури:	мотиви, пафос, пісні літературного походження, марш.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Виразне читання напам'ять вірша «Молитва».
- 2) Огляд ілюстрацій.
- 3) Заслуховування вивчених учнями за бажанням пісень літературного походження, що стали народними.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя (або учня-асистента).

Багато трагічних і героїчних сторінок є в історії нашої Батьківщини. Одна з них — національно-визвольна боротьба бійців загонів Українських січових стрільців (1915—1920 рр.). Хоч ці змагання свідомих галицьких юнаків і дівчат за незалежність України й закінчилися поразкою, вони дали приклад справжнього патріотизму, лицарства і людської гідності.

Серед стрільців було багато освічених, талановитих людей, що писали натхненні вірші, які одразу ставали популярними піснями, виконувалися під час маршів і в короткі години перепочинку. Ці твори відзначалися високим пафосом, підтримували бойовий дух народу, надавали впевненості, зміцнювали віру у світле майбутнє.

2. Словникова робота.

Пафос — емоційно-оцінне ставлення до того, про що розповідається; відрізняється великою силою почуттів (глибоке пристрасне почуття). Пафос буває утверджуючий, заперечуючий, героїчний, драматичний, трагічний, сатиричний та романтичний.

3. Прослуховування аудіозаписів.

4. Виразне читання.

Учитель або заздалегідь підготовлений учень читає стрілецьку пісню «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха.

5. Евристична бесіда.

— Чому «наша славна Україна зажурилася»?

— Які рослини виступають у пісні символами України і чому саме вони?

— Чим сильна Україна, ким може пишатися й на кого сподіватися?

— Що з художніх засобів найперше впадає у вічі при читанні цієї пісні? (Повтори, вигуки, ритм і рима, поетичність, паралелізм у зображенні природи та явищ людського життя.)

6. Виразне читання.

Учитель або заздалегідь підготовлений учень читає стрілецьку пісню «Гей, видно село» Л. Лепкого.

7. Евристична бесіда з виконанням дослідницько-пошукових завдань.

— Чим ця пісня подібна до попередньої (за змістом і за формою)?

— Випишіть порівняння, звертання, які повторюються, з'ясуйте їхню роль у творі.

— Знайдіть і випишіть вирази, які свідчать про патріотичні, благородні наміри стрільців, їх добровільну участь у цій справі, збереження лицарських традицій.

— Доведіть, що цей твір — пісня, яка виконувалась на марші, у поході; визначте її настрій.

— Визначте пафос вивчених стрілецьких пісень. Чим стрілецькі пісні схожі на народні і які в них відмінності. Порівняйте літературні стрілецькі пісні з народною піснею «Розлилися круті бережечки».

8. Читання інших стрілецьких пісень.

Після виразного читання учні порівнюють ці пісні з попередніми за ідейно-художнім змістом, пафосом, настроєм. (Див. *Додаток*).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Розшифруй висловлювання».

Марійка Допитлива зашифрувала висловлювання відомого історика й письменника А. Лотоцького про мужню боротьбу українських стрільців. Прочитайте його. (Читати треба, починаючи з цифри 1 і до 28.)

17/за	9/жа	13/ка	25/ду	21/но	1/на	26/й	22/го	4/но	15/ро	10/і
6/ла	У боротьбі січових стрільців									18/во
27/кра										7/ся
14/бо										11/ко
8/кня	2/че	28/ю	20/рід	3/від	24/ро	12/заць	5/ви	16/тьба	23/на	19/лю

Відповідь: «Наче відновилася княжа і козацька боротьба за волю рідного народу й краю».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити напам'ять пісню січових стрільців «Ой у лузі червона калина похилилася»; вміти аналізувати ідейно-художній зміст цих пісень; зробити ілюстрації; підготуватися до тематичного оцінювання.

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ 10

Гей, наступаєм ми, стрільці!

Гей, наступаєм ми, стрільці!
Через гори, ріки, бори,
Впоперек піль на манівці,
Наступаєм ми, стрільці!

Гей, всіх разом збираймо,
Силу нашу єднаймо.
Гей, гей, дальше враз,
На Україні гаразд!

Нас не злякає ворожня,
Проти крісів і шрапнелів;
В крузі гранатного огня,
Україна нам одна.

Гей, всіх разом збираймо,
Силу нашу єднаймо.
Гей, гей, дальше враз,
На Україні гаразд!

Гей, запорозький в нас звичай:
За Україну до загину
Спільно працуй, борись, вмирай,
Най засяє щастям край!

Гей, всіх разом збираймо,
Силу нашу єднаймо.
Гей, гей, дальше враз,
На Україні гаразд!

УРОК 11

Тема.	Тематичне оцінювання з розділу «Народні пісні різних видів та пісні літературного походження».*
Мета:	виявити рівень знань, умінь та навичок учнів з метою їх корекції; розвивати зв'язне мовлення, пам'ять, логічне та образне мислення; виховувати почуття патріотизму, любов і повагу до фольклору — духовної спадщини нашого народу.
Обладнання:	тести й тестові завдання, виставка кращих ілюстрацій до творів.
Теорія літератури:	народна пісня, повтори (рефрен), анафора, колицька, пісня-гімн, пафос.

ХІД УРОКУ**I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ****II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

* Тут і далі учитель також може використати видання: В. В. Паращич. Українська література. 6 клас. Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

Робота в парах.

Учні одне одному читають вивчену напам'ять пісню «Ой у лузі червона калина похилилася».

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Інструктаж до виконання роботи.
2. Виконання тестових завдань.

I варіант

I — II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, які є різновиди календарно-обрядових пісень?
 - а) Русальні, купальські, жнивварські, щедрівки, колядки, веснянки;
 - б) колискові, жартівливі, про кохання, весільні;
 - в) пісні-гімни, стрілецькі пісні, маршові пісні, трудові пісні.
2. Допишіть речення.
Анафора — це ...
3. Наведіть по одному прикладові різних видів пісень.

III рівень

(За кожну повну, правильну відповідь — 2 бали.)

1. Словесно змалюйте ліричного героя стрілецьких пісень.
2. Розкажіть про обряди та звичаї українців, які пов'язані з календарно-обрядовою поезією зимового циклу.

IV рівень

(За повну, правильну, обґрунтовану й художньо оформлену відповідь — 5 балів.)

Напишіть твір-роздум на одну з тем за вибором:

- 1) Тепло рідного дому в народних колискових піснях.
- 2) Роль книги в житті людини.
- 3) Що для мене значить слово «патріотизм» (за піснями-гімнами та стрілецькими піснями).

II варіант

I — II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, який цикл календарно-обрядових пісень не виділяється:
 - а) весняний; б) осінній; в) літній.
2. Допишіть речення:
Рефрен — це ...

3. Наведіть приклади різних видів літературних пісень (не менше трьох).

III рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Словесно змалюйте образи ліричних героїв народних колискових пісень.
2. Розкажіть про обряди та звичаї українців, які пов'язані з календарно-обрядовою поезією літнього циклу.

IV рівень

(За кожну повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-роздум на одну з тем за вибором.

- 1) Роль національного гімну та інших символів держави в житті людини.
- 2) Яких обрядів та звичаїв давніх українців я хотів би дотримуватися (проводити) у своїй родині й чому саме.
- 3) Моя улюблена лірична пісня літературного походження.

УРОК 12

Тема:	М. Вороний. «Євшан-зілля».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю М. Вороного, з історичною основою та змістом поеми «Євшан-зілля»; розвивати навички вдумливого, виразного читання, коментування прочитаного, визначення особливостей літературного твору; виховувати почуття патріотизму, національну самосвідомість.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до поеми, пучечок полину.
Теорія літератури:	ліро-епічний твір, поема.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АНАЛІЗ ПИСЬМОВИХ РОБІТ, ВИСТАВЛЕННЯ ОЦІНОК ЗА ТЕМУ ТА ЇХНЕ КОМЕНТУВАННЯ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота за підручником.

Учні самостійно опрацьовують статтю підручника про письменника М. Вороного.

2. Робота в парах.

Учні задають одне одному питання за матеріалом прочитаного.

3. Слово вчителя.

Сторінки давньоруських літописів завжди надихали письменників на створення власних віршів, поем, повістей, романів.

М. Вороного вразила легенда з Галицько-Волинського літопису, за якою полонений хлопчик забув свій рід, мову, народ, і посланці від батька нічим не змогли оживити його пам'ять, окрім як пахощами чарівного євшан-зілля, що росте на його батьківщині. Ось ці рядки: «"Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькі. А якщо він не схоче — дай йому понюхати зілля, що зветься євшан". Той же не схотів (ні) вернутися, ні послухати. І дав (Ор) йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: "Да лучче есть на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути", і прийшов він у землю свою».

4. Виразне читання поеми «Євшан-зілля» М. Вороного.

5. Робота зі словником.

За допомогою Словника застарілих слів учитель пояснює лексичне значення незнайомих та малознайомих слів.

Євшан — різновид полину (показати учням пучечок полину, дати понюхати його);

почування — почуття;

зацурали, занедбали — забули, кинули;

половці — войовничі кочові племена, з якими Русь постійно воювала через їхні напади;

хан — половецький князь;

ясир — військова здобич, найчастіше у вигляді полонених людей;

приада — привабливість;

гудець — співець, віщун, чарівник;

Перун — язичеський бог-громовержець;

сірома — бідолаха;

сповиточок — вузлик, щось замотане в тканину;

бадилля — сухі гілочки (стеблини) трави;

пустка — порожнеча, відсутність чогось;

небога — бідолашний;
 твар — тут: обличчя;
 шатер — намет, житло кочових народів, що розбирається для
 перенесення;
 байрак — яр, порослий лісом;
 блукати манівцями — ходити без дороги, навмання.

6. Колективна робота.

Учні обмінюються враженнями про прочитане, зачитують поетичні рядки, які найбільше припали їм до душі.

7. Проблемне запитання.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Як ви розумієте вислів із твору М. Вороного «Там, де пуста замість серця, порятунку вже не буде!..»?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра на уважність.

Марійка Допитлива сьогодні була чомусь неуважною. Вона послухала поему «Євшан-зілля» і ось що зрозуміла:

Князь Ярослав Мудрий усиновив половецького хлопчика-сироту. Коли він виріс і став прекрасним, сильним юнаком, половці захотіли його викрасти, тому підіслали ворожбита-співця. Той чоловік зачарував хлопця своїми піснями, ще й дав понюхати євшан-зілля, через що той одразу забув свого названого батька і втік у степ. Тоді половецький хан упізнав у юнакові свого зниклого під час походу сина.

Виправте розповідь Марійки, користуючись такою підказкою: треба знайти не менше семи помилок.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитись виразно, вдумливо читати й коментувати поему М. Вороного «Євшан-зілля»; зробити до неї ілюстрації; дати відповіді на запитання підручника; підготувати повідомлення (про запах, запахові образи, а також про полин і його різновиди).

VII. ПІДСУМОК

УРОК 13

Тема:	М. Вороний. Поема «Євшан-зілля», її головна думка, образи та художні особливості.
Мета:	ознайомити учнів із поняттями «ліро-епічний твір», «поема»; допомогти глибше усвідомити ідейно-художні особливості твору; розвивати навички виразного, вдумливого читання ліро-епічних творів, характеристики образів, співвіднесення із сучасністю давноминулих подій, описаних у поемі; виховувати почуття патріотизму, вірності Батьківщині.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	ліро-епічний твір, поема, художні образи.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Літературний диктант.

Марійка Допитлива дякує вам, що допомогли їй розібратися зі змістом поеми. Тепер вона ретельно підготувалася й хоче перевірити вашу уважність за допомогою літературного диктанту (вікторини).

(Виконується письмово, кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал (перевіряється учнями-асистентами або методом взаємоперевірки в парі, після чого вчитель оголошує правильні відповіді...)

- 1) Звідки автор узяв історичний факт про полоненого сина половецького хана? (З літопису.)
- 2) Як малий половчанин потрапив до князя Володимира? (Був узятий в полон під час походу.)
- 3) Як жилося хлопчикові у князя? (Дуже добре.)
- 4) Як почував себе старий хан, батько хлопчика? (Страждав у самоті.)
- 5) Кого хан вирішив послати по сина? (Гудця-співця.)
- 6) Яким чином хан порадив посланцеві розбудити пам'ять юнака? (Заспівати пісню, дати понюхати євшану.)
- 7) Як поставився хлопчик до слів посланця від батька — половецького хана? (Він залишився байдужим.)

- 8) Які пісні співав посланець юнакові? (Бойові та колискові.)
- 9) Кого, що саме побачив юнак під впливом пахощів євшан-зілля? (Рідний степ і батенька.)
- 10) Яке почуття «стисло горло, сперло груди» юнакові-половчанину? (Відчуття волі.)
- 11) Що вчинив юнак під впливом спогадів? (Він вирушив додому.)
- 12) До кого звертається із заключним словом автор поеми? (До України.)

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Слово вчителя.

Твір М. Вороного «Євшан-зілля» названий поемою. Це жанр мішаної форми, тому що носить ознаки таких родів літератури, як лірика й епос, тобто ліро-епічний твір.

Згадаймо, що *епосом* називається зображальний рід літератури, в якому подається об'єктивне зображення людини у взаємодії з іншими людьми, подіями, явищами; епос має прозову форму; лірика — виражальний рід літератури, де зображення людини подається через відтворення її почуттів, переживань, роздумів; лірика здебільшого має віршову форму.

У ліро-епічних жанрах (це співомовки, поезії в прозі, балади, поеми, романи у віршах) наявний розгорнутий сюжет; розкривається внутрішній стан героїв; крім образів, що входять у розвиток сюжету, є ще й образ ліричного героя; використовуються різноманітні засоби; мова, як правило, віршована.

2. Словникова робота.

Поема — віршована повість або оповідання з напруженим динамічним розвитком подій; характери в ній розкриваються досить повно; подій буває від однієї до великої кількості.

3. Повідомлення учнів.

Заслуховуються учнівські повідомлення про євшан та вплив запахів на людину.

4. Дослідницько-пошукова робота в групах.

1-ша група визначає ознаки жанру, доводить, що даний твір — поема (за визначенням).

2-га група характеризує образ юнака-половця.

3-тя група виписує приклади використаних художніх засобів та з'ясовує їхню роль у творі.

4-та група визначає зв'язок давноминулих подій, описаних у поемі, із сучасністю; актуальність ідеї твору на сьогодні для України.

Орієнтовні відповіді

1-ша група. у творі М. Вороного наявний розгорнутий сюжет; події розвиваються динамічно, напружено. Це підкреслюється також використанням багатьох дієслів. Характер героїв розкривається досить повно, читач дізнається про їхній внутрішній світ, переживання та думки. Подій кілька — перебування половецького хлопчика в полоні, приїзд гудця і повернення героя на батьківщину. Форма — віршова. Отже, за жанром це ліро-епічний твір, поема.

2-га група. Половецький юнак сприйнятливий до добра; під впливом доброго до нього ставлення та із часом він «край чужий, чужі звичаї» став «за рідні уважати». Слова, спів посланця від батька його не вразили, залишили байдужим. І лише чарівне євшан-зілля розбудило пам'ять, він згадав рідний степ, батенька нещасного. і прокинулися в душі юнака приспане прагнення до волі, любов до рідного краю, свого народу. Його думки й слова «Краще в ріднім краї милім Полягти кістками, сконати, Ніж в землі чужій, ворожій в славі й шані пробувати!» є глибоко патріотичними.

3-тя група. У творі багато епітетів, які яскраво змальовують явища та події: (*слів*) *гучних і мальовничих*; (*край*) *рідний*; *най-улюблена, кохана, любя (дитина)*; (*життя*) *привільне*; (*вдача*) *молодецька*; (*народ*) *вільний*; (*сидить*) *німий, байдужий* та ін.

Порівняння допомагають читачам точніше, виразніше уявити предмет зображення: *кращькома прийшов, мов злодій*; *мов скажена хуртовина, мов страшні Перуна громи, там ревли-стогнали струни*; *мов кров'ю з його серця слово точиться по слову*.

Досить часто автор вживає метафори. Так, хан з великою повагою звертається до народного співця (гудця): *«ти шугаєш ясним соколом у хмарах, сірим вовком в полі скачеш»*, *«Манівцями ми блукаєм без дороги»*, — ось як характеризує письменник становище сучасної йому України, що ніяк не може здобути собі незалежності й позбавитися явних і таємних ворогів, а також власної байдужості.

Звертання, риторичні, окличні та питальні речення надають творові емоційності, ліричності, динамічності.

Отже, автор використав багато художніх засобів, які роблять твір цікавим, поетичним, естетично привабливим та глибокодіїним.

4-та група. На жаль, багато українців не живуть у себе на батьківщині, забули рідний край, мову; у них відсутнє почуття патріотизму, вони нічого не хочуть зробити для рідного краю й свого народу. Декому з них довелося виїхати за кордон через економічні негаразди. Але найстрашніші ті з них, хто має «пустку замість серця» у своїй країні. Вони зневажають свою націю, мову, звичаї, вважають їх другосортними. Як за часів М. Вороного, найбільш свідомі громадяни думають над тим,

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Знайди слово».

Марійка Допитлива випадково замалювала коректором кілька слів у віршах М. Вороного і тепер не може згадати, що це були за слова. Допоможіть їй: вставте слова, вибравши з ряду тих, що подані в довідці.

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, ...,
Не вразив ... серце, —
Він сидить німий, ...

(Довідка: *дужий, вольовий, бойовий; козацьке, юнацьке, відважне; ворожий, байдужий, стривожений*).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися переказувати зміст поеми, визначати його тему та головну думку; письмово схарактеризувати образ хана; підготувати в парах дискусійний діалог «Що таке патріотизм і чи потрібен він у сучасному житті?» (за бажанням, завдання IV рівня).

VII. ПІДСУМОК

УРОК 14

Тема:	Т. Шевченко. «Думка» («Тече вода в синє море...»)
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю Т. Шевченка петербурзького періоду; допомогти усвідомити ідейно-художній зміст твору письменника «Думка», розвивати навички виразного й осмисленого читання ліричних творів, пояснення ролі художніх засобів у них; виховувати почуття патріотизму, відчуття духовного зв'язку з історичним минулим рідного народу.
Обладнання:	портрет письменника, ілюстрації до раннього петербурзького періоду життя Т. Шевченка, «Кобзар», ілюстрації до вірша.
Теорія літератури:	ліричний твір, вірш.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

Колективна робота.

Завдання I: відтворити «сюжетний ланцюжок» поеми «Єв-шпан-зілля», переказати за ним зміст твору.

Завдання II: перевірити і зробити взаєморецензування письмової роботи — характеристики образу хана (звернути увагу на наявність у відповіді вступу, висновку).

Завдання III: відтворити діалог про патріотизм (за бажанням, завдання IV рівня).

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**1. Бесіда з учнями.**

— Хто такий Т. Г. Шевченко, що ви знаєте про особистість талановитого митця української культури?

— Які твори Кобзаря ви читали, про що в них розповідається (учні можуть прочитати деякі вірші напам'ять)?

— Чи можна Шевченка назвати духовним батьком нашого народу? Якби так, то чому саме?

— Поясніть, що означає слово «кобзар».

— Як ушановується пам'ять великого Кобзаря у нашій місцевості (пам'ятники, назви вулиць, містечок та сіл і т. ін.)?

2. Розповідь учителя.

Давайте продовжимо розповідь про життя Тараса Шевченка. Подолавши сотні верст разом з такими ж кріпаками, як він сам, Тарас потрапляє з України до Вільно (Вільнюса), потім до столиці Російської імперії Санкт-Петербурга. Як і раніше, хлопець козачкує у пана Енгельгардта. Але тут йому відкривається й інший світ, світ мистецтва. Шевченко милується картинами, які прикрашають панські покої, тихцем їх перемальовує. Одного разу він так захопився, що не помітив, як приїхали пани. Його налаяли, веліли висікти на стайні різками. Ця сумна подія мала для Тараса й хороші наслідки: пан помітив незвичайні здібності кріпака до малярства й вирішив зробити з нього свого домашнього художника. Шевченка віддали в науку до майстра Ширяєва. Почалася важка й нудна робота — розтирати фарби, фарбувати паркани. «Жадібний» до навчання юнак оволодів азами живопису й незабаром перевершив самого майстра. Тепер

Шевченкові вже доручали розмальовувати Великий театр. Світлими петербурзькими ночами юнак ходив до Літнього саду й змальовував античні скульптури. Там він познайомився із художником-земляком І. Сошенком, який зацікавився долею талановитого хлопця. Сошенко знайомить Шевченка зі своїми друзями та вчителями — відомими художниками, поетами — К. Брюлловим, Є. Гребінкою та іншими. Ці люди збирають кошти, і в житті Шевченка відбувається найрадісніша, доленосна подія — його викупають з кріпацтва, він нарешті одержує омріяну волю! Тож скоріше до знань, до улюблених занять! Тарас Шевченко навчається в Петербурзькій академії мистецтв, самотужки вивчає історію, географію, математику, мови, літературу та інші навчальні дисципліни — йому все цікаво.

Майже десять років минуло з того часу, коли Тарас Шевченко покинув рідний край. Але він ніколи про нього не забував. Перед очима завжди були біленькі чепурні українські хатки, вишневі садочки, верби над ставом; він немовби чув мелодійні, прекрасні, здебільшого сумні українські пісні, розповіді діда Івана про славне минуле — козаччину, гайдамаччину, коли українці боролися за свою волю, за людські права.

І захотілося Тарасові не тільки малювати, а й писати вірші, викладаючи свої думки, мрії, сподівання, спогади про рідний край у поетичній формі. Можливо, саме тому чимало творів Шевченка носять назву «Думка».

3. Виразне читання.

Учитель, а потім кілька учнів виразно читають вірш Т. Шевченка «Думка» («Тече вода в синє море...»).

4. Обмін враженнями про прочитане.

5. Евристична бесіда і завдання учням.

— Визначте тему вірша (зображення почуттів козака, який потрапив на чужину й не може повернутися додому).

— Які рядки, вирази, мотиви у вірші можна вважати автобіографічними (як вони перегукуються з долею поета)?

— Дуже часто у віршах картини, явища природи перегукуються з явищами людського життя. Як відомо, цей літературний прийом називається поетичним паралелізмом. Наведіть приклади паралелізму у віршах Т. Г. Шевченка.

— Визначте, до яких художніх засобів належать дані вирази, яка їхня роль у творі: *пішов світ за очі; грає синє море, грає серце; козацькеє (серце); (неньку) старенькую; шляхи биті заросли тернами; а журавлі летять собі додому ключами; куди ти йдеш, не спитавшись?; тяжко з ними жити!; грає, грає; ні, ні; думка говорить.*

Можна їх згрупувати й класифікувати за допомогою таблиці

Вирази	Вид художнього засобу	Роль художнього засобу
Козацьке (серце) (Неньку) старенькую	Епітети	Яскраво характеризують зображений предмет

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Слово вчителя.

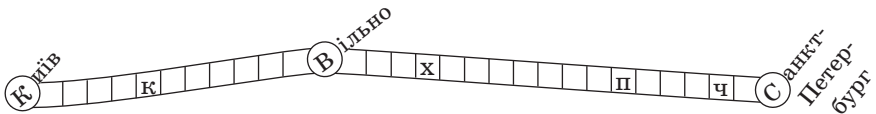
Думаю, вас вразила доля Тараса Григоровича Шевченка, адже він зумів із бідного сироти, ще й кріпака стати одним із найосвіченіших, найвидатніших людей XIX століття не лише в Україні, а й у Європі.

Пам'ятники Т. Шевченкові стоять у всьому світі — у США, в Канаді, Румунії, в Москві та Санкт-Петербурзі, у багатьох містах і селах України.

Край дороги, яка пролягає з Вільнюса до Петербурга, литовці поставили камінь — пам'ятний знак із написом: «Тут проходив 1831 року видатний український поет Тарас Шевченко».

Пройдемо і ми шляхом Т. Шевченка, розгадавши кросворд, що склала Марійка Допитлива.

2. Розгадування кросворда.

Навідні питання:

1. Ким був Шевченко за соціальним станом у дитинстві та юності? (Кріпак.)
2. У пана Енгельгардта Тарас служив як хто? (Козачок.)
3. Що було для поета найціннішим? (Воля.)
4. Шевченко прославився як ... (художник) та ... (поет).
5. Слава поета пододала ... (час) і дійшла до наших днів.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити вірш Т. Шевченка «Думка» напам'ять, уміти його аналізувати; зробити ілюстрації. Для учнів високого рівня: скласти усний твір-роздум «Доля у вірші Т. Шевченка «Думка» та за моїми уявленнями».

VII. ПІДСУМОК

УРОК 15

Тема:	Т. Шевченко. Поема «Іван Підкова».
Мета:	ознайомити учнів зі змістом та художніми особливостями поеми Т. Шевченка «Іван Підкова»; розвивати навички виразного, вдумливого читання, пам'ять учнів, уміння коментувати прочитане й висловлювати своє ставлення до нього; виховувати усвідомлення того, що героїзм і мужність — ознаки лицарських чеснот українських козаків, заповідані нам нащадками як духовний спадок.
Обладнання:	портрет письменника, ілюстрації до життя і творчості поета; матеріали про козаччину.
Теорія літератури:	ліро-епічний твір, поема, строфа.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні читають вірш Т. Шевченка «Думка» напам'ять (розповідають у парах, учням-асистентам чи вчителю).

2) Огляд ілюстрацій.

3) Заслуховування усного твору-роздуму.

Кілька учнів озвучують складений удома твір-роздум про долю у вірші Шевченка та за власними уявленнями.

2. Виконання клоуз-тестів за віршем «Думка».

З а в д а н н я: продовжити речення.

1) Пішов козак світ за очі, щоб ...

2) Серце козацьке сперечається з ...

3) На чужині козакові буде дуже ...

4) Козак плаче тому, що ...

5) «Шляхи биті» — це ...

6) Вислів «заросли тернами» означає ...

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Перебуваючи в Петербурзі, Тарас Шевченко завжди з любов'ю та сумом згадував про свою поневолену батьківщину. І як же йому хотілося, щоб український народ згадав про свою минулу славу — козаччину, гайдамаччину, піднявся і скинув ненависні кайдани! Ці думки вилилися в поетичні рядки — поему «Іван Підкова».

Іван Підкова — це славний козацький ватажок другої половини XVI ст., відомий у народі походами проти турків. Бурхлива уява поета змалювала його ще і як ватажка морських походів, хоча в історії таких відомостей немає.

Походи козаків Чорним морем до Туреччини були досить частими, адже треба було визволити з неволі братів-християн, попереджати напади ворога на рідний край. До яких тільки хитрощів не вдавалися козаки, щоб обминути ворожі заслони й розбити ворога! Тут і «підводні човни», і легкі та непомітні «чайки», і перетягування човнів по суші, коли річку перегороджували ланцюгами. Ніби чорти з дна моря, виринали козаки біля турецьких кораблів у найтемнішу ніч і громили та топили їх. Навіть імена славних козацьких отаманів наводили на ворогів жах. Наприклад, Івана Сірка називали «Урус-шайтан» — руський чорт.

Поема Т. Шевченка «Іван Підкова» складається з двох частин. Перша — це спогади про минуле України, коли запорожці «панували, добували і славу, і волю». Тепер, як сумно зазначає поет, усе те «минулося, і онук косу несе в росу», тобто покірно працює на панщині.

Друга частина — це зображення морського походу під керівництвом мудрого отамана-батька козацького.

2. Виразне читання поеми «Іван Підкова».

3. Колективна робота.

Учні обмінюються враженнями про прочитане, зачитують поетичні рядки, які запам'яталися, вразили своїм змістом чи поетичністю.

4. Словникова робота.

(Учитель пояснює учням зміст незрозумілих слів.)

К и т а й к а — тканина;

ш и н о к — заклад, де продавали спиртне, де можна було пообідати й випити;

п о с т а в е ц ь — посуд, кухоль;

г и р л о — місце впадання річки в море;

б а й д а к и — великі козацькі човни;

рибалка — тут: птах;

Синоп — турецьке місто;

Царград — давня слов'янська назва Стамбула, колишньої столиці Туреччини.

5. Бесіда за питаннями і завдання учням.

— Про що могили в полі говорять з вітром? Яка роль цієї метафори у творі?

— Як зрозуміти зміст таких рядків поряд: «Було колись — в Україні лихо танцювало» і «Було колись добре жити на тій Україні...»?

— Знайдіть і зачитайте морський пейзаж. З'ясуйте, які художні засоби використані для його змалювання, з якою метою.

— Схарактеризуйте образ козацького отамана. Визначте, який він на зовнішність, які у нього стосунки з підлеглими.

— Сформулюйте тему та основну думку поеми.

6. Дослідницько-пошукова робота.

1-ша група (варіант) доводить, що цей твір — поема (за її визначенням та особливостями).

2-га група (варіант) класифікує художні засоби й визначає улюблені Шевченком літературні прийоми.

3-тя група (варіант) визначає риму та ритм перших восьми рядків II частини.

7. Обмін інформацією між групами, її обговорення.

8. Слово вчителя.

Ви, напевне, помітили, що віршові твори часто складаються з частин. Це — строфи. Запишіть до свого літературознавчого словника:

С т р о ф а (*від грец. strophé* — поворот, зміна) — група віршованих рядків, об'єднаних одним змістом, розміром і певним порядком римування, який повторюється у творі. Строфи можуть мати різну кількість рядків.

9. Робота з твором.

— Визначте, скільки строф у поемі «Іван Підкова», порівняйте їх за кількістю рядків.

— З'ясуйте, чи однаковий віршовий розмір у строфах, чи схожі між собою рими.

Проблемне запитання: Як ви думаєте, що дає поетичному твору зміна віршового розміру та римування (для відповіді слід ще раз виразно прочитати поему вголос).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Поєднай поняття».

Марійка Допитлива просить поєднати поняття, які пов'язані у творі «Іван Підкова».

Могили чорніють
 Могили з вітрами
 Лихо
 Журба в шинку
 Синє море
 Кругом хвилі
 Підняв шапку

човни стали
 як ті гори
 звірюкою то стогне, то виє
 як гори
 танцювало
 про волю говорять
 мед-горілку кружала

Допоможіть Марійці розібратися. Вона зрозуміла, що козаки розважалися, відпочивали, тому говорили: «Море грає — ходім погуляти!» а козацький отаман був дуже працьовитий, адже він, пливучи морем, «поглядає сюди-туди — де-де будь роботі».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати поему, зробити ілюстрації до неї. Для учнів високого рівня (за бажанням) — підготувати повідомлення про морські походи козаків, їх військові хитрощі й кмітливість або усний твір-роздум: «Для чого ми маємо знати минуле нашого народу».

VII. ПІДСУМОК

УРОК 16

- Тема: Т. Шевченко. Поема «Тарасова ніч».
- Мета: допомогти учням усвідомити ідейно-художній зміст та значення поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч»; розвивати навички виразного читання, коментування, характеристики образів твору, пояснення ролі художніх засобів, що використані в ньому; виховувати розуміння значення історичної пам'яті в житті сучасного суспільства.
- Обладнання: портрет письменника, збірка «Кобзар», ілюстрації до твору, матеріали з історії України про боротьбу проти польської шляхти.
- Теорія літератури: ліро-епічний твір, поема, художні образи, художні засоби.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

1) Колективна робота.

З а в д а н н я I: знайти в поемі Т. Шевченка «Іван Підкова» портрет, пейзаж, виразно прочитати відповідні уривки, з'ясувати їхню роль у творі.

З а в д а н н я II: знайти у творі «Іван Підкова» рядки, які зображують риси і поведінку козацького ватажка, його стосунки з підлеглими й прокоментувати їх.

2) Огляд ілюстрацій.

3) Повідомлення учнів.

Заздалегідь підготовлені учні розповідають про козаків та озвучують усні твори-роздуми про роль минулого в житті сучасників.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Бесіда.

— Хто такі кобзарі, і що ви про них знаєте?

— Назвіть, хто нападав на Україну в давні часи (бажано в хронологічному порядку), зробіть висновки.

— Яка віра була у наших предків у XVII ст.? Що ви знаєте про унію? Дайте їй оцінку.

2. Виразне читання поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч».

3. Словникова робота.

(Учитель пояснює учням зміст малознайомих і незнайомих слів.)

Р о з п у т т я — перехрестя доріг;

к о б з а р — той, хто грає на кобзі, виконує народні та свої власні пісні;

к о б з а — стародавній музичний інструмент;

м о с к а л і — солдати армії російського царя;

о р д а — військо монголо-татар;

б а й р а к — порослий лісом яр;

г е т ь м а н щ и н а — часи правління українських гетьманів;

ж и д и — євреї;

г а л и ч — галки, ворони;

л я х и — поляки;

у н і а т и — прибічники унії, проголошеної 1596 року в Бресті, за якою православна церква підкорялась католицькій;

ж у п а н и — верхній одяг козаків;

б у н ч у к — палиця з мідним наконечником, з під-якого звисав кінський волос; разом з булавою був символом гетьманської влади;

К о н е ц п о л ь с ь к и й — польський гетьман;

Т а р а с Т р я с и л о (Тарас Федорович), Северин Н а л и в а й к о (Кравчина), П а в л ю г а (Павлюк, Павло М и х а й л о в и ч Б у т) — ватажки антипольських повстань.

А л ь т а — річка, притока Трубежу (Трубайла), річки, на якій стоїть Переяслав (нині Переяслав-Хмельницький), де в ніч на 22 травня 1630 року відбувся вирішальний бій повстанців проти польського шляхетського війська, що закінчився перемогою українського народу.

4. Обмін враженнями від твору.

5. Спостереження над текстом.

1) Як подається розповідь про боротьбу українських повстанців проти польської шляхти — прямо від імені автора чи ні? (Через спів кобзаря, який починає розповідь і закінчує її.)

2) Які, за твором, «вороженьки» терзали Україну і чому?

3) Знайдіть у поемі і прочитайте рядки, що свідчать про занепад моралі, віри під впливом унії, польсько-шляхетських утисків. («Виростають нехрещені...»)

4) Якою метафорою змальовується гра і спів кобзаря? («...Аж лихо сміється...»)

5) Хто й чому називається в поемі «орлом сизим»? (Тарас Трясило, який став на оборону України.)

6) Як козаки обступили ляхів? («Як та хмара».)

7) Що називається «червоною гадюкою» і чому саме так? (Річка Альта, яка почервоніла від крові й несе ляхам погані звістки.)

— Знайдіть опис бою, зачитайте його й поділіться враженнями від прочитаного.

8) З якими почуттями слухає молодь кобзаря? Зачитайте відповідні рядки. (Цей спів вражає до сліз.)

9) Яка риса українського національного характеру (менталітету) яскраво виступає у прикінцевому епізоді поеми «Тарасова

ніч»? (Оптимізм, почуття гумору, вміння кепкувати із себе, зі своїх ворогів та навіть із самого лиха.)

- 10) Чому поема має таку назву? (Це ніч перемоги над поневолювачами, тріумфу українських повстанців на чолі з Тарасом Трясилом.)
- 11) Які риси самого автора твору ми можемо назвати, виходячи зі змісту того, що він зображує? (Він є патріотом, уболіває за долю поневоленого народу, який забув минулу козацьку славу й прагнення та боротьбу предків за волю.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра на уважність і знання.

Марійка Допитлива хоче перевірити вашу уважність і знання не лише з літератури, а й з мови.

У поемі «Тарасова ніч» багато ласкаво-пестливих слів. Додайте до коренів таких слів відповідні суфікси та закінчення:

ворож-
громад-
неділ-
козач-
порад-
серд-
сліз-

-еньк-
-оньк-

-и
-а
-о

У творі Т. Шевченка багато різних художніх засобів. Визначте, які з них до якого виду належать:

епітеги	<i>заплакала, як мала дитина</i>
метафори	<i>(слави) козацької</i>
порівняння	<i>обізвався орел сизий</i>
окличні речення	<i>громадонька</i>
звертання	<i>Така її доля!</i>
зменшувально-пестливі слова	<i>Україно, Україно! Серце моє, ньенько!</i>

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати поему й коментувати прочитане; зробити ілюстрації до твору; схарактеризувати образ кобзаря.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 17

Тема:	Леся Українка. «Мрії», «Як дитиною, бувало...».
Мета:	ознайомити учнів з життям і творчістю видатної письменниці, допомогти їм усвідомити ідейно-художній зміст і значення поезії Лесі Українки; розвивати навички виразного читання, коментування ліричних творів, визначення ролі художніх засобів у них; виховувати почуття любові до батьків, родини, формувати стоїчні риси характеру.
Обладнання:	портрет письменниці та фото її родини, ілюстрації до творів і до періоду дитинства поетеси, збірки творів Лесі Українки.
Теорія літератури:	автобіографічні твори, лірика, ліричний вірш, ліричний герой.

ХІД УРОКУ

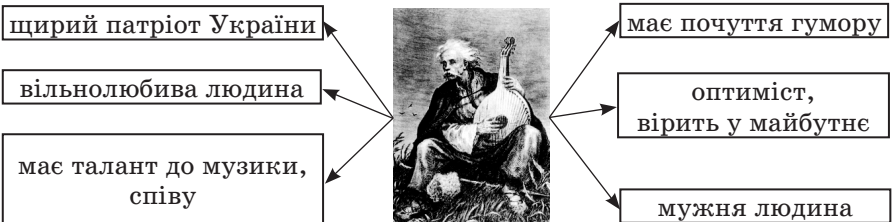
I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

1. Робота над аналізом твору.

Завдання I: знайти в поемі Т. Шевченка «Тарасова ніч» рядки, які підтверджують, що кобзар

Завдання II: визначити тему та головну думку (ідею) поеми «Тарасова ніч» (Використовується метод «Мозковий штурм»).

2. Огляд ілюстрацій.

3. Інтерактивна вправа «Займи позицію».

До дошки виходять за бажанням кілька учнів (група, варіант, ряд). На дошці, можна на стендах, стінах класу подати три позначки: *так, не знаю, ні*.

Учитель виголошує тезу: «Кожен свідомий громадянин повинен знати, вивчати минуле свого народу». Учні займають місце під позначкою, відповідно до своєї думки, яку обґрунтовують.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Колись, у далекому-далекому минулому грецький мудрець-філософ Зенон проводив свої заняття біля портика Стоя в Афінах. Він говорив, що людина має надавати перевагу розумові, а не почуттям серця, повинна мужньо й стійко переносити життєві труднощі, негаразди. Так виник філософський напрям — стоїцизм, а його прибічники стали називатися стоїками. Тепер про людину, яка виявляє стійкість і мужність, незламність волі під час життєвих випробувань, говорять, що вона має стоїчні риси характеру.

Саме таким стоїчним характером і володіла видатна українська поетеса Леся Українка. Справжнє її прізвище — Лариса Петрівна Косач.

Інший видатний український письменник Іван Франко писав про неї: «Се талант наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації і ніжності».

Леся Українка народилася на чарівній Волині у дворянській сім'ї. Родина Косачів була незвичайною, адже дала Україні й світові кількох письменників. Мати Лесі — письменниця Олена Пчілка, з оповіданням якої («Сосонка») ви познайомилися в п'ятому класі. Літераторами, громадськими діячами, науковцями були дядько (брат матері) Михайло Драгоманов, брат Михайло Обачний, його дружина. Але найзнаменитішою стала, звичайно, сама Леся Українка.

У дитинстві вона була бойовим дівчиськом, верховодила навіть у хлоп'ячому гурті. Та ось трапилося нещастя — узимку, під час Водохреща, дівчинка провалилась, захворіла, і недуга мучила її все життя. Через це вона не відвідувала школи, але наполегливо вчилася сама та з допомогою батьків. Маючи чудові здібності, вона оволоділа кількома мовами, історією, літературою. Вона навіть написала підручник з історії стародавнього світу для своєї молодшої сестри, який пізніше був виданий як посібник для національної школи. Дуже любила Леся грати на фортепіано, сама складала музику, а з дев'яти років почала писати вірші.

Мати Лесі, Олена Пчілка, незважаючи на своє дворянське походження, вважала, що її діти мають добре знати життя народу, його звичаї, традиції, любити свій рідний край. Тому вона возила їх у мальовничі місця України, спонукала дочок до оволодіння технікою народної вишивки, до запису слів і нот народних пісень.

Саме в дитинстві вона наслухалася чарівних розповідей про русалок, лісовиків, потерчат та водяників. Навіть якось уночі побігла сама до лісового озера, щоб побачити їх. Через важку хворобу Лесі Українці доводилось їздити на лікування до Єгипту, в Крим, у Грузію. Уже дорослою, перебуваючи в одній із таких поїздок, поетеса згадала свої дитячі враження і написала прекрасну поему «Лісова пісня». Косачі були збіднілими дворянами, окрім того, постійно потрібні були кошти на лікування Лесі. І все ж, незважаючи на скруту, Леся Українка знаходила можливість допомагати іншим людям, котрі потребували цього. Вона дбала про те, щоб зберегти пам'ятки української культури, тому запрошувала до себе кобзарів (приїжджали вони за її кошти), щоб записати їхні пісні та думи.

Характер Лесі Українки яскраво розкривається в її поезіях.

2. Виразне читання вірша Лесі Українки «Мрії».
3. Обмін враженнями про прочитане.
4. Евристична бесіда.
 - Як ви думаєте, чому ліричній героїні вірша «Мрії» ближче до серця переможений, а не переможець?
 - Чому вірш називається «Мрії»?
 - Які автобіографічні риси поетеси відображені у вірші?
 - Як письменниця характеризує дитячі роки?
 - Знайдіть слово, яке вказує на негативне ставлення ліричної героїні до переможців.
 - Як ви думаєте, хто в даному випадку сильніший — переможець чи переможений? Свою думку обґрунтуйте.
 - А на чому боці ви й чому саме?
5. Виразне читання вірша Лесі Українки «Як дитиною, бувало...»
6. Обмін враженнями про прочитане.
7. Словникова робота.

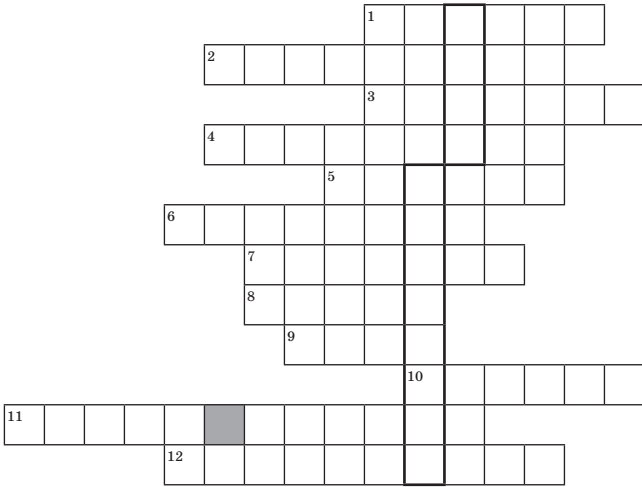
Епіграма — невеличкий вірш, що висміює якусь особу.
8. Евристична бесіда.
 - На скільки умовних частин можна поділити вірш? (На дві.)
 - Які риси характеру ліричної героїні виявляються у першій частині вірша? (Гордість, стійкість, витривалість, терплячість.)
 - Які зміни відбуваються з ліричною героїнею вірша у другій частині? (Вона забуває давню гордість, боїться когось образити сміхом, насмішкою, схильна до прощення, тому плаче, щоб не сміятися над людськими вадами.)

— Знайдіть у вірші антонімічні вирази, з’ясуйте їхню роль у творі. («Щоб не плакати, я сміялась; плачу я, щоб не сміятись». Вони служать для протиставлення думок, вказують на зміну поглядів героїні.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Розгадування кросворда.

Марійка Допитлива склала для вас кросворд, розгадавши який ви прочитаєте ім’я жінки зі стоїчним характером, талановитої поетеси, відомої в усьому світі.

- 1) Край, у якому народилася Леся Українка. (Волинь.)
- 2) Назва релігійного свята, на якому в дитинстві побувала Леся. (Водохрещтя.)
- 3) Найчастіше Леся Українка виступала як прозаїк, драматург чи поетеса? (Поетеса.)
- 4) На якому музичному інструменті добре грала Леся? (Фортепіано.)
- 5) Країна, де жила Леся Українка в останні роки? (Грузія.)
- 6) Хто за походженням була Леся Українка? (Дворянка.)
- 7) З якого предмета написала Леся підручник для своєї сестри? (З історії.)
- 8) Де навчалася Леся Українка? (Вдома.)
- 9) Як називається вірш Лесі Українки про захоплення переможеними, але такими, що не здалися, у вік лицарства? («Мрії».)
- 10) Що завадило Лесі ходити до школи? (Недуга.)

- 11) Псевдонім матері Лесі Українки? (Олена Пчілка.)
 12) Прізвисьце знаменитого дядька Лесі? (Драгоманов.)
Відповідь: Леся Українка.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити напам'ять вірш Лесі Українки «Як дитиною, бувало...», навчитися виразно читати вірш «Мрії»; коментувати зміст віршів, аналізувати засоби досягнення художньої виразності; зробити ілюстрації до твору; завдання для учнів високого рівня: написати твір-мініатюру «Як я ставлюсь до ліричної героїні поезій Лесі Українки» або «Що захоплює мене в Лесі Українці».

VII. ПІДСУМОК

УРОК 18

Тема:	Виразне читання віршів Лесі Українки напам'ять.
Мета:	повторити основні теоретичні відомості про виразне читання; розвивати навички виразного читання, розкриття через інтонацію змісту, основної думки твору; розвивати акторські здібності, пам'ять учнів; виховувати естетичні смаки, любов до прекрасного, до художнього слова.
Обладнання:	таблиці-планшети з теорії виразного читання, портрет Лесі Українки, збірки її творів, ілюстрації до них; призи для переможців конкурсу.
Теорія літератури:	інтонація, темп, пауза, логічний наголос.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Заслуховування творів-роздумів.

Учні розповідають про ліричну героїню віршів Лесі Українки та про ставлення до самої письменниці.

- 2) Огляд ілюстрацій.
- 3) Виразне читання вірша «Мрії».

2. Аналіз художніх засобів твору.

Учні розподіляють художні засоби поезії «Мрії» за видами: *дитячі любі (роки); незвичайного, дивного; душа бажала; таємницю укриті; вродливі (королівни); розум очарували; гордих (переможців); розпростертий, прибитий; Здайся! Убий, не здамся!*

Епітети	Метафори	Окличні речення

3. Висновок учнів.

Учні роблять висновки про улюблені виражальні засоби Лесі Українки.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Робота з повторення основних теоретичних відомостей про виразне читання.

Як ви, напевне, помітили, виразне, красиве, вдумливе читання завжди справляє приємне враження, краще сприймається та запам'ятовується.

Виразне читання потребує дотримання відповідних інтонацій, темпу, пауз та логічних наголосів.

Інтонація — це смислова мелодія мови, виражальний засіб, що звучить; дозволяє передати ставлення того, хто говорить, до предмета мовлення. Існує близько двадцяти видів інтонації: розповідна, питальна, спонукальна, оклична, здивування, захоплення, задуманості, протиставлення, зіставлення, пояснення та ін. Ці види інтонації застосовуються відповідно до мети висловлювання.

Темп читання, тобто його швидкість, буває повільний, середній, пришвидшений та швидкий.

Пауза — коротка зупинка голосу. Пауза буває коротка (при комі на письмі), середня (при двокрапці), довга (при тире, крапці, трикрапці, у кінці віршованого рядка).

Логічний наголос — це виділення голосом особливо важливого для розуміння змісту висловлювання слова. Виразне читання може підкріплюватися відповідною мімікою та жестами, але не надмірно.

2. Обрання журі конкурсу.

Журі конкурсу обирається з учнів кожного ряду за допомогою лічилки.

Котилася торба
 З високого горба,
 А в тій торбі
 Хліб-паляниця,
 Кому доведеться,
 Той буде жмуриться.
 (той буде в журі)

3. Проведення конкурсу на кращого читця віршів Лесі Українки.
4. Підбиття підсумків конкурсу.

Члени журі оголошують результати конкурсу. Переможці нагороджуються книжками (можна в якості призів використати збірки поезій Лесі Українки або інших поетів). Учитель виставляє оцінки учасникам конкурсу.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Літературна ігротека.

Марійка Допитлива підготувала для вас кілька ігор.

1) «Третій зайвий».

- а) лихо, *бувало*, тихо;
- б) признавалася, сміялась, *топталась*;
- в) драма, епіграма, *телеграма*;
- г) *давня гордість*, зброя сміху, зірватись має епіграма.

2) Збери «розсіпані» слова, які для Лесі Українки були дуже важливими:

і д р о г ь т ь с ь м у ж н і с ь т ь е д л и в і с ь т ь с п р а в

Відповідь: гордість, мужність, справедливість.

3) Добери «пари» з віршів Лесі Українки:

- принци — (королівни)
 переможець — (сперечник)
 «здайся» — («не здамся»)
 плакати — (сміятись)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти ребуси, кросворди, цікаві завдання, запитання за відомостями про життя і творчість Лесі Українки; окремим учням підготувати повідомлення про Крим, Чорне море й перебування там поетеси; скласти твір-мініатюру про свої враження від перебування на морі.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 19

Тема:	Леся Українка. «Тиша морська».
Мета:	допомогти учням усвідомити ідейно-художній зміст твору Лесі Українки; розвивати навички вдумливого, виразного читання поезій, їх коментування, самостійного пошуку інформації; виховувати естетичні почуття, любов до природи.
Обладнання:	краєвиди Криму, морські пейзажі, портрет письменниці та фото її родини, збірки творів.
Теорія літератури:	ліричний вірш, художні засоби виразності.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

Огляд підготовлених учнями «цікавинок»-кросвордів, ребусів та ін.

2. Слово вчителя.

Як ви знаєте, Леся Українка хворіла, тому лікарі радили їй частіше перебувати в місцевостях із теплим сухим кліматом. Таким благодатним краєм є Крим. Саме там, у Євпаторії, видатна поетеса проводила багато часу. Спостерігала за чарівною природою і викладала свої незабутні враження в поетичні рядки. Так з'явився цикл віршів «Кримські спогади», які Леся Українка присвятила своєму улюбленому братові Михайлу.

3. Повідомлення учня про Крим, Чорне море.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Повідомлення учнів.

Учні зачитують художні замальовки про свої враження від перебування на морі.

2. Виразне читання вірша Лесі Українки «Тиша морська».

3. Обмін враженнями про прочитане.

4. Робота в групах.

1-ша група визначає тему твору, основну думку (ідею), значення (пізнавальне, виховне, естетичне).

2-га група характеризує образ ліричної героїні.

3-тя група визначає художні засоби твору та їхню роль.

4-та група доводить, що цей твір за жанром — ліричний вірш.

Орієнтовні відповіді

1-ша група. Тема твору — опис краси моря в період затишшя, прагнення людини протистояти морським і життєвим бурям.

Пізнавальне значення — твір дає краще уявлення про морську природу, світлові ефекти при взаємодії води й сонячного проміння.

Виховне значення — твір спонукає до активної життєвої позиції, виховання людини, яка хоче і вміє долати всілякі труднощі, що трапляються на її життєвому шляху.

Естетичне значення — показується краса світу, зокрема моря, його привабливість, оптимістичний, життєстверджуючий вплив на людину.

2-га група. Лірична героїня поезії Лесі Українки «Тиша морська» — дуже вразлива, чутлива до краси світу, має поетичну душу. Вона розуміє, що на морі, як і в житті, не завжди буває затишшя, не завжди вони привабливі й легкі для людини.

У рядках «Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти І далеко на схід сонця Золотим шляхом поплисти!» відчувається романтична спрямованість ліричної героїні.

Остання строфа характеризує героїню як рішучу, сміливу, волелюбну людину, котра здатна до боротьби із життєвими негараздами й труднощами, людину, що не відступить від своїх життєвих принципів та переконань.

3-тя група. у вірші «Тиша морська» багато епітетів, наприклад: (час) *гарячий, полудневий; ясне (небо, море, сонце); (блакить) злотиста; (хвилечка) перлиста; малим (човенцем); золотим (шляхом).* Ці епітети яскраво характеризують явища та предмети.

Метафори «з весельця щире золото спадає», «золотим шляхом поплисти», «шлях, що проложило ясне сонце через воду», «край вічного проміння» малюють романтичну картину морського пейзажу.

Привертають увагу повтори (*ясне, ледве-ледве*), порядок слів (*тиша морська; час гарячий, полудневий; вітрила білі; в'ється стежечка* та ін.); багато у вірші ласкаво-зменшувальних слів, які надають творові задушевності (*хвилечка, човенце, весельце, віконце*); кольорова гама — *золоті, блакитні, білі, перлисті кольори.*

Ці художні засоби допомагають поетесі змалювати красиву, привабливу картину моря й виразити думки та почуття, які воно в неї викликало.

4-та група. Твір Лесі Українки передає почуття й переживання автора з приводу побаченої прекрасної картини тихого моря, вітрильника, малого човенця, що рухається по золотій сонячній доріжці.

Твір поділений на чотирирядкові строфи.

Наявні в ньому рими: *віконце — сонце, блакиті — в світі, хвилі — білі, перлиста — злотиста, підіймає — спадає, сісти — поплисти, до заходу — воду, каміння — проміння.*

У творі Лесі Українки є чіткий ритм:

<u>П</u> е́вн <u>е</u> , <u>с</u> е́ <u>к</u> раї <u>н</u> а <u>с</u> ві <u>т</u> ла	_ _ _ _ _
<u>Т</u> а́ <u>з</u> л <u>о</u> т <u>и</u> сто́ї <u>б</u> ла <u>к</u> и <u>т</u> і́,	_ _ _ _ _
<u>П</u> е́вн <u>е</u> <u>т</u> у <u>т</u> <u>н</u> е́ <u>ч</u> у́ли <u>з</u> ро <u>д</u> у́,	_ _ _ _ _
<u>Щ</u> о́ <u>б</u> у <u>в</u> а́ <u>н</u> е <u>г</u> о <u>д</u> а́ <u>в</u> <u>с</u> ві <u>т</u> і́.	_ _ _ _ _

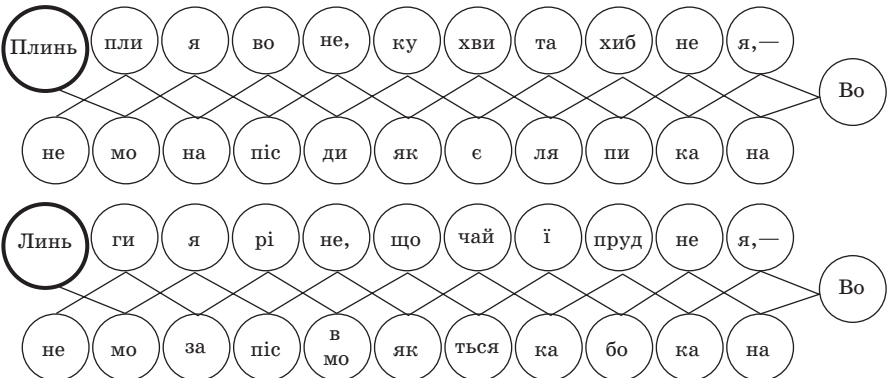
Отже, за наявними ознаками, твір Лесі Українки «Тиша морська» — ліричний вірш.

5. Обмін здобутою в групах інформацією.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Розшифруй рядки вірша».

Марійка Допитлива зашифрувала для вас рядки з вірша Лесі Українки циклу «Кримські спогади» — «Грай, моя пісне!..», які можуть бути епіграфом до всієї волелюбної творчості поетеси.

(Читати від позначеного кружечка за лініями навкоси через один.)

Відповідь:

*Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая,—
Вона не питає, куди вона плине;
Плинь, моя пісне, як чайка прудкая,—
Вона не боїться, що в морі загине.*

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати вірш, аналізувати його; зробити ілюстрації; підібрати інші вірші про море та думки людини, які воно викликає (за бажанням, можна використати й інші вірші Лесі Українки з циклу «Кримські спогади»).

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ 19

У чому полягає унікальність палацово-паркових комплексів Криму?

Кримські парки — це поєднання найбільш виразних компонентів природного ландшафту — гір, лісу і моря. Більше ста п'ятдесяти років пройшло від часу їх створення, а вигляд парків практично не змінюється.

До найбільш популярних парків належать такі чудові пам'ятники садово-паркового мистецтва, як Алупкинський, Лівадійський, Масандрівський, Фороський, Симеїзький та інші парки Криму.

Парк — це живий організм, і тому найбільш складним є завдання з його реставрації і збереження. Адже активний вік рослини — 100—200 років. Довше живуть лише окремі рослини. Тому для збереження парку потрібні постійне дбайливе піклування, невтомний пошук і любов.

Крім унікальної природи кримських парків, їх об'єднує величезна історико-культурна й художня цінність.

Алупкинський парк являє собою унікальний витвір садово-паркового мистецтва. Воронцовському палацу й парку в Алупці притаманні риси романтичного стилю. Парк створювався протягом 1830—1846 рр. (будівництво самого палацу закінчилося в 1837 р.). Для будівництва палацу запросили відомого англійського архітектора, одного з основоположників романтичної школи, Е. Блора. А саме будівництво палацу й припалацової частини парку здійснив архітектор-будівельник В. Гунт. Садівник К. Кебах створював парк протягом 25 років. Палац розташований на вузькому майданчику, зі східного й західного боків до нього ведуть підходи, виконані в стилі фортечної середньовічної архітектури — з нішами, переходами

й двориками, що контрастують з витонченими декоративними вежками. Всі деталі й облицювання палацу виконані з місцевого сіро-зеленого каменю — діориту, тому складається враження, ніби весь палац вирізьблено зі скелі. Сам палац досить-таки похмурий, як і належить бути старому шотландському замкові, особливо похмурим видається північний фасад палацу. Але загальній похмурості палацу протиставляється світла й нарядна мавританська лоджія південного фасаду. В інтер'єрі палацу також вражають контрасти: кімнати з панелями й стелями з темного дерева і блакитна вітальня з м'якими лініями кутків, суцільно оздоблена ліпленням з білих кольорів по блакитному фону. Таким же контрастом до загального (англійського) колориту інтер'єрів є пронизаний світлом зимовий сад з розкішними рослинами й прекрасною колекцією скульптури. Характерні особливості ландшафту ділянки, відведеної під будівництво палацу, дали Е. Блорові чудову можливість розгорнути композицію на добре знайому йому тему дикої природи гірської Шотландії з її скелями, водограями, ялинами, дубами й соснами, навіяну модними у XVIII ст. шотландськими баладами. Гігантські нагромидження каменів Великого і Малого Хаосу складають єдину композицію з підніжжям і фантастичними вершинами гори Ай-Петрі та прибережними скелями, що громадаються біля кромки моря. Маса палацу з її вежками, витягнута в плані, ніби повторює обриси Ай-Петрі, вершина якої й сама скидається на фантастичний замок. Важко уявити більш повне злиття архітектури з природою!

Шуваловський проїзд Алупкинського палацу

Ансамбль, що розміщується на площі в 40 га, вражає не лише оригінальністю палацу і паркової архітектури, але і яскравою різністю паркових композицій. Верхній парк, що починається відразу за палацом, вражає своєю композиційною різноманітністю. Він межує з передгірними лісами біля підніжжя Ай-Петрі, а тому майже непомітно зливається з ними. у Верхньому парку є великі світлі галявини, зарослі соковитою зеленою травою, звивисті доріжки й стежечки, місточки, оформлені каменем водойми з мініатюрними водоспадами і каскадами. Водяні пристрої, виконані з великою майстерністю, доповнюються вдало розміщеними уламками скель, що переходять вище по схилу у Великий Хаос — природне нагромидження велетенських уламків каменя, а на вершині Великого Хаосу шумить старий сосновий гай. В ущелинах скель росте сунічник дрібноплідний з коралово-червоною корою і вічнозеленим листям. Біля підніжжя Великого Хаосу починається каскад з трьох озер. Верхнє — найменше за розміром, наповнене дзеркально-чистою

водою і надзвичайно мальовниче. В цьому маленькому озері, ніби в осколку від дзеркала, відбивається довколишній пейзаж. В середньому і нижньому озерах мешкають екзотичні лебеді й качки. Тут же бере початок ще одна визначна пам'ятка Верхнього парку — Малий Хаос — лабіринт доріжок і переходів серед темних каменів зі штучними гротами і гомінливими струмками. Серед нагромадження кам'яних брил насаджено унікальний самшитовий гай. Усе: камінь, ліс і вода — дивовижно гармонують між собою у Верхньому озері.

Зимовий сад Алушкинського палацу

Головною окрасою Верхнього парку є його вікові дерева, а центр усієї композиції формується чотирма відкритими пейзажними галявинами: Платановою, Сонячною, Контрастною, Каштановою. Через усю територію парку зі сходу на захід веде головна алея довжиною в 1 км. Це композиційна вісь усієї території, яка поділяється алеєю на дві приблизно рівні частини, відділяючи Верхній парк від Нижнього, що збігає до моря. Композиційний акцент зроблено на палаці й тій частині парку, яка безпосередньо прилягає до нього. Оригінальність архітектурно-планувального вирішення парку і його ландшафтної композиції полягає у максимальному підкресленні мальовничих природних компонентів субтропічного ландшафту Південного берега Криму.

Лівадійський палац

Італійський двірник Лівадійського палацу

Приблизно в той же час, що й в Алушці, закладався парк у Лівадії, який займає близько 46 га. В 1834 році маєток придбав польський магнат Л. Потоцький. Його палац було збудовано за проектом архітектора К. І. Ешлімана. Навколо палацу під керівництвом садівника Делінгера було розбито парк. У 1860 р. маєток стає власністю імператриці, дружини Олександра II. Палац неодноразово перебудовувався й відбудовувався заново. Білий палац, який існує й нині, було збудовано за проектом архітектора Н. П. Краснова на місці того, який згорів у 1882 р. Одночасно з Білим палацом зводилися два інших корпуси — один для міністра двору, а другий — для царської свити. Повністю будівництво було завершено до кінця 1911 р. Палац розташовується на терасі на висоті 121 м над рівнем моря. В архітектурі 3-поверхового, облицьованого білим інкерманським каменем палацу з найтоншою прорисовкою колонад, відкритих аркад, флорентійського дворику виразно прослідковуються форми, властиві архітектурі італійського ренесансу. Комплекс палацу являє собою цілісний художній ансамбль. В інтер'єрі Білого

залу палацу, що зберігся до наших днів, у лютому 1945 р. проходило засідання Кримської конференції керівників трьох великих держав — учасниць антигітлерівської коаліції — Радянського Союзу, США і Великої Британії.

Палац приваблює архітектурою внутрішнього простору, особливо його італійського дворику. З чотирьох боків дворик оточений аркадою, а в центрі його розташовано красивий фонтан. Вічнозелені рослини створюють атмосферу гармонії і спокою.

Територія Лівадії являє собою стрімкі гірські схили, що місцями переходять в обриви, з численними балками й окремими скелястими узвишшями й терасами. Планування базується на чітко вираженому рельєфі і системі терас, що уступами збігають до моря. Головними визначними пам'ятками парку є велетенських розмірів секвої і пінії, що виразно вимальовуються на тлі світло-зелених галявин ділянки, яка прилягає безпосередньо до палацу.

Чому Чорне море зветься «Чорним»?

Ви побачили море — таке велике, таке яскраво-синє! Якщо дивитися на нього з гори, воно неначе тримається, не виливаючись, у величезній перекинутій чашці. Чому море синє? Світло сонця розпадається у прозорій товщі води на сім складових. Найлегше розсіюється між частками саме синій колір. Тому і небо також блакитне. Небо, відбиваючись у воді, посилює синій колір дзеркальної поверхні. Тільки коли набігають хмари, море стає непривітним, майже чорним. Може, через це його назвали Чорним? Але тоді всі моря так називалися б так.

Протокою Босфор першими, мабуть, пройшли фінікійці. Тримавши в таємниці географічні знання і маршрути своїх кораблів, вони перетинали всі моря від Індії до Англії, навіть підіймалися по ріках у глибину материків. Розквіт фінікійського мореплавства припадає на середину другого тисячоліття до н. е. Як називали вони Чорне море, залишилося таємницею.

Таври, найдавніші з мешканців Криму, за свідченням Плінія Старшого, називали море «Темарінда», що означає «Темна пучина».

Давні греки в VIII ст. до н. е. зустріли тут ворожі племена і зіткнулися з піратами. Для них це було північне море на краю землі, і вони звали його Понт Аксинський (море Негостинне). Поступово греки обживали береги, розвивали торгівлю, будували міста, і через декілька віків з'явилася нова назва моря — Понт Евксинський (море Гостинне).

Тисячу років тому це море освоїли човни руських князів. У ту пору про нього так і казали: Руське море.

Чорне море біля мису Тарханкут

У Середні віки, коли тут з'явилися кочові тюркські народи, море почали називати сучасною назвою. Різними мовами ця назва звучала по-різному. Генуезці та венеціанці називали його *Mare Negrum*, араби — *Karadeniz*, але перекладається це однаково — Чорне море. Через велику кількість водоростей Чорне море темніше за Середземне, звідки потрапляли до нього мореплавці Середньовіччя. А можливо, Чорне море зустріло їх чорною бурею?

Які «сюрпризи» може піднести Чорне море?

Чорне море інколи буває надзвичайно суворим і страшним. У ньому розташовуються численні епіцентри землетрусів, які інколи генерують хвилі, що називаються чорноморськими цунами. Крім того, в Чорному морі утворюються смерчі, випадає надзвичайно крупний град, бушують жахливі бурі!

Так, 2 листопада 1854 року під час Кримської війни, знялась неймовірна буря. Швидкість вітру досягала 35 метрів на секунду. Під таким вітром людині на ногах не встояти! Так ось, в результаті того урагану загинуло 60 кораблів Франції, Англії й Туреччини з 1500 моряками на них. І якщо вам повідомлять, що на Чорному морі вітер дме зі швидкістю 20—25 метрів на секунду, то знайте — це вже ураган. Урагани трапляються там практично кожної зими, тоді як на Азовському морі вони здійснюються значно рідше.

Смерч у морі

У Чорному морі інколи мають місце незрозумілі явища, що здатні налякати навіть бувалих моряків. Наприклад міражі. У квітні 1839 року моряки одного з суден, що знаходилося в районі Ланжерона поблизу Одеси, протягом 20 хвилин спостерігали за ескадрою вітрильників Чорноморського флоту, котрі в цей час знаходилися... неподалік від мису Тарханкут.

Це був міраж! Він цез, як тільки судно вийшло зі штільової зони й опинилося в смугі вітру. Але такі міражі, як тарханкутський, — надзвичайно рідкісне явище, оскільки зображення передається на дуже велику відстань. А ось побачити те, що знаходиться «ледь за горизонтом», можна частенько. І все це завдяки рефракції. Віддзеркалюючись від предметів, промені йдуть угору, заломлюючись і ніби піднімаючи й збільшуючи саме зображення. І ми бачимо, наприклад, острів чи землю на горизонті, яких насправді там нема. Хоч це явище і вважається звичайним, але навіть у бувалих моряків і людей, що добре знають фізику, воно завжди викликає коли не страх, то принаймні здивування.

УРОК 20

Тема:	В. Винниченко. «Федько-халамидник».
Мета:	ознайомити учнів із цікавими сторінками життя та творчості В. Винниченка, змістом його твору; розвивати навички виразного читання, коментування прочитаного та висловлення особистого ставлення до прочитаного; виховувати усвідомлення найважливіших цінностей моралі та етики.
Обладнання:	портрет письменника, ілюстрації до його життя і творчості, збірки творів.
Теорія літератури:	епічний твір, оповідання.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Аналіз поезії.

Учні виразно читають вірш Лесі Українки «Тиша морська», висловлюють свої враження про нього, аналізують цю поезію.

2) Огляд ілюстрацій.

3) Виразне читання.

Учні виразно читають інші вірші Лесі Українки про море, обґрунтовують свій вибір.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вступне слово вчителя.

Сьогодні ми познайомимося із творчістю видатного українського письменника, громадського діяча, талановитого художника, людини всебічно обдарованої — Володимира Винниченка. Його перу належить близько 50 оповідань, 15 романів і повістей, 20 п'єс. За часів Української Народної Республіки він був головою українського уряду, потім очолював Директорію.

Через політичні переслідування Володимиру Винниченкові довелося виїхати за кордон. До кінця життя він змушений був жити

у Франції. За радянських часів його твори заборонялися, вилучалися з бібліотек, і тільки нині вони повертаються до своїх читачів.

А в 20-ті роки ХХ ст. видатний український письменник М. Коцюбинський писав у листі до В. Винниченка: «Ви маєте найкращого читача, якого можна мати, — молодь! Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь ідуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка...»

Оповідання «Федько-халамидник», яке ми вивчатимемо, з багатьох поглядів є твором автобіографічним. Збереглися записані дружиною Винниченка спогади його матері, в яких є такі самі деталі, як і в оповіданні. Наприклад, згадки про те, як Володимир тримав сусідських дітей «трохи в терорі». Федьків батько — працівник друкарні. У родині Винниченків друкарем був старший брат Володимира. Та й місцевість, змальована письменником, дуже нагадує Єлисаветград часів його дитинства. Проте найголовнішим, мабуть, є те, що своєму героєві В. Винниченко надав чимало власних рис характеру.

Свій перший літературний твір В. Винниченко написав у 14 років. Це була поема про Запорозьку Січ, за яку автор, як він сам згадував, «дістав перше політичне ув'язнення в гімназії (тиждень тюремного карцеру)».

Симпатії письменника на боці гордих, неординарних, кмітливих героїв, які вмють захистити власну честь, стати на бік правди й справедливості. Багато з того, про що писав В. Винниченко, вже давно відійшло в минуле, але залишилося те, що не зникає, — характери літературних героїв, їхні пригоди й відкриття світу довкола себе та в собі, оті бунти, в яких загартовується неповторне людське Я.

2. Виразне коментоване читання оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник».
3. Обмін враженнями про прочитане.
4. Словникова робота.

Х а л а м и д н и к — бешкетник, розбишака;

ш и б к а — віконне скло;

н е з а б р у к о в а н а д о р о г а — шлях без твердого покриття;

т и н — паркан із лози, гілок дерев;

р о з с о т у й — розмотуй;

н а б а к и р — зсунутий на одне вухо;

х а л а м и д р о — образливе прізвисько, лайка;

п о т у р а й — роби поблажку;

п р о с к у р а — церковна булочка (просфіра);

к у м п а н і я — компанія, товариші;
 р и н в и — труби для стоку води з даху;
 п а ц а ю т ь — б'ють;
 і з а в у х о м н е с в е р б и т ь — не звертають уваги;
 ц е б р о — відро;
 б а р х а т о в і — оксамитові, з дорогої красивої тканини;
 г а н о к — вхідні східці;
 к о р т і л о — хотілося;
 м у р л о р е п а н е — лайка, образливе прізвисько;
 з а д а д у т ь — покарають;
 г а й д а — ходімо;
 н е д о б а л а ч о к — не до розмов;
 п о в о д і — повені;
 ф и ц н у т и — браво, бадьоро махнути;
 г у р т — стадо, череда;
 г а р м и д е р — шум, галас;
 ж и в ж и к а м и — жваво, спритно;
 л а т к а — тут: прогалина між крижинами;
 л о в к и й — спритний.

5. Аналіз тексту твору.

— Як вам здається, поведінка Федька звичайна для хлопця тих часів чи незвичайна? Як ви до неї ставитеся?

— Чому Федько, добре знаючи, що буде покараним, усе ж таки бешкетував, завдавав іншим шкоди?

— Чому Федько спокुшав панського синка Толю на різні витівки, хоч йому за це перепало найбільше?

— Чи правильно вважає мати Федька, що тому більше пристало «зі свинопасами гратись, а не з благородними дітьми»?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Літературний диктант.

Марійка Допитлива пропонує учням дописати речення.

- 1) В. Винниченко був не лише видатним письменником, а й ... *(громадським діячем)*.
- 2) Свій перший літературний твір Винниченко написав у ... *(14) років*.
- 3) Батько Федька працював ... *(у друкарні)*.
- 4) Федько часто любив відніматися у хлопців ... *(наперових зміїв)*.
- 5) Батько Федька карав за провини, а потім давав ... *(гроші за правду)*.
- 6) Федько не любив ... *(товаришів видавати)*.

- 7) Толі хотілося погуляти з хлопцями під ... (*дощем*), після чого він ... (*застудився*).
- 8) Хлопці домовлялися прогуляти заняття в школі, щоб подивитися на ... (*льодохід*).
- 9) Толя й Федько засперечалися про те, чи зможе ... (*Федько перейти річку по кризі*).
- 10) Дорослі лаяли Федька-халамидника, що поліз на кригу, але й ... (*хвалили за спритність, відвагу*).
- 11) Федько вперше збрехав для того, щоб ... (*виручити Толю*).
- 12) Толя навіть не засмутився, коли не стало Федька, він побіг гратися ... (*з чижигом, якого забрав у Федькової матері*).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно, вдумливо читати оповідання, знаходити в ньому портрет, пейзаж, діалоги; зробити ілюстрації до твору.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 21

Тема:	В. Винниченко. «Федько-халамидник». Головний герой як особистість.
Мета:	допомогти учням розібратися в складнощах характерів та вчинків героїв оповідання; розвивати навички виразного читання, переказу, виділення головних епізодів та деталей, висловлення власного ставлення до прочитаного, обґрунтування своєї думки; виховувати прагнення до добра й справедливості, чесності та порядності.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до оповідання, що вивчається.
Теорія літератури:	епічний твір, оповідання, головний герой, другорядні герої.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Робота з текстом оповідання.

З а в д а н н я: зачитати уривок з оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», який найбільше вразив (сподобався, запам'ятався). Обґрунтувати свій вибір.

2. Огляд ілюстрацій.

3. Робота з таблицею.

З а в д а н н я: заповнити таблицю «Сюжет оповідання “Федько-халамидник”».

Експозиція
Розповідь про Федька, його характер, стосунки з дітьми, а також про батьків
Зав'язка
Федько віднімає паперового змія у дітей. Непередбачуваність його поведінки
Розвиток дії
Федько спокушає Толю на прогулянку під дощем. Льодохід на річці. Суперечка Федька і Толі. Федько спритно переходить по крижинах ріку. Толя теж хоче перейти, але ледве не гине
Кульмінація
Федько рятує Толю, бере на себе його провину
Розв'язка
Покарання Федька батьками, його хвороба і смерть. Реакція дітей на трагедію

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Робота з теорії літератури.

З а в д а н н я: пригадати відомості про епічний твір, оповідання.

Епічний твір — це прозовий літературний твір, у якому життєвий зміст розкривається у формі авторської розповіді про людей і події. Часто автор ніби відсутній або виступає в ролі стороннього глядача, що прагне об'єктивно розповісти про якісь процеси зовнішнього життя, про поведінку і переживання персонажів у певних обставинах, про ставлення цих персонажів до різних життєвих явищ, до інших людей.

Оповідання — невеликий за розміром розповідний художній твір про одну або кілька подій у житті людини або кількох людей.

2. Слово вчителя.

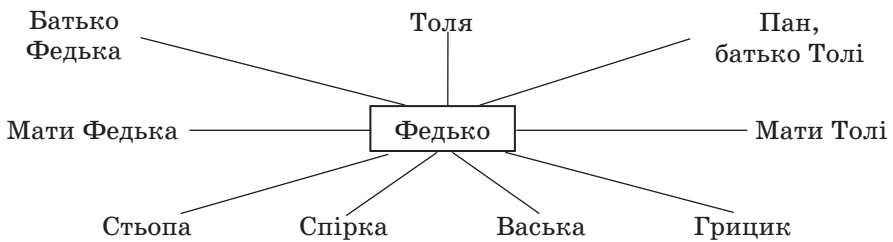
Люди, зображені в художніх творах, — це дійові особи (персонажі, образи, герої твору).

Одні персонажі беруть у подіях більшу участь, тому їх називають головними дійовими особами. Інші виступають лише в деяких епізодах — це другорядні дійові особи.

(Учні роблять записи до літературознавчого словничка.)

3. Робота зі схемою.

З а в д а н н я: заповнити схему «Головні та другорядні герої оповідання “Федько-халамидник”»:

4. Завдання учням.

Учні мають уважно подивитись на схему і зробити висновок.

О р і є н т о в н а в і д п о в і д ь. Головний герой знаходиться в центрі розповіді; його характер розкривається у стосунках із другорядними героями.

5. Робота з таблицею.

З а в д а н н я: заповнити таблицю «Поведінка головного героя оповідання Федька»

Поведінка Федька	
Під час гри в піску	грається з усіма дітьми, потім повалить усе — і своє, й чуже; хто розсердиться чи заплаче, поб'є
Під час запуску змія дітьми	Федько кричить — попереджає про напад — і йде віднімати іграшку; поборе всіх, хто захищається; потім може повернути змія, ще й своїх ниток віддати
Коли батьки карають його за провину	ставиться з розумінням, терпляче зносить побиття, не плаче й не просить, товаришів не видає

6. Запитання до учнів.

У чому полягає незвичність поведінки хлопчика?

7. Робота з текстом оповідання.

1) Знайдіть і прочитайте опис зовнішності (портрет) Толі. Яку поведінку хлопчика можна передбачити, виходячи з цього опису?

2) Знайдіть і зачитайте пейзажі, які є в оповіданні, визначіть їхню роль у творі.

3) Зачитайте діалог Федька і Толі, який свідчить про порядність першого і зарозумілість, задавакуватість і заздрість другого героя.

4) Випишіть з тексту вислови (або їх переказ, короткий зміст), що свідчать про ставлення інших героїв до Федька.

Батько	Матір	Товариші
суворо карає за провину, але й дає гроші як винагороду за правду й терплячість	незадоволена сином, батьковим покаранням; втомлюється від прикрощів, що їх завдає син; принижує хлопця	бояться його і поважають, бо «не любить також Федько товаришів видавати»; полюбляє пригоди, вміє їх вигадувати

5) Зробіть порівняльну характеристику Федька і Толі.

Спільні риси	
Однолітки, живуть в одному дворі, цікаві, люблять пригоди...	
Відмінні риси	
Федько	Толя
Син робітника, сміливий і справедливий, сильний, вправний, благородний ...	Син пана, боягузливий, звалює вину на інших, слабенький фізично, незграбний, підлий ...

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Асоціативний диктант.

На завершення уроку Марійка Допитлива пропонує «асоціативний диктант».

З а в д а н н я: записати у першу колонку слова, що асоціюються із Федьком, у другу — із Толею:

Федько	Толя

Покірний, спритний, чесний, черствий, безсердечний, бешкетливий, ласкавий, ніжний, делікатний, підлий, правдивий, справедливий, пихатий, вірний у дружбі, зарозумілий, боягузливий, мужній,

сміливий, відчайдушний, добрий, милосердний, непередбачуваний, дволикий, ввічливий, лицемірний, необережний, плаксивий, жалісливий, гордий, любить славу, неслухняний, прагне до лідерства, веселий, тактовний.

2. Бесіда з учнями.

У Марійки Допитливої виникло також кілька питань.

- 1) У творі багато сумного. А чи помітили ви щось смішне, якісь оригінальні порівняння? (Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-Розбійник на дереві, і «дивиться»: «Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою...»)
- 2) Як ви розумієте те, що автор постійно говорить про Толю як дитину виховану, делікатну?
- 3) Чому Федько поліз на кригу, добре знаючи, як це небезпечно?
- 4) Чому Толя теж не пішов до школи?
- 5) Чому Толя нічого не сказав хлопцям, коли ті посміялися з його батька? Чи справді зробив він це через свою «делікатність, вихованість»?
- 6) Як характеризує Федька те, що він, «якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битися поліз би»?
- 7) Чому дорослі, що стояли на березі, коли Федько повернувся зі своєї небезпечної мандрівки, не лаяли його й не сердилися на нього?
- 8) Навіщо Федько взяв провину Толі на себе?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до тематичного оцінювання.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 22

Тема:	Тематичне оцінювання.
Мета:	визначити рівень знань, умінь і навичок учнів з метою корекції; розвивати навички зв'язного мовлення, образного та логічного мислення, пам'ять, висловлення власних суджень з приводу прочитаного; виховувати усвідомлене ставлення до добра і зла, прагнення до самовдосконалення.
Обладнання:	тестові завдання.
Теорія літератури:	ліро-епічний твір, поема, ліричний твір, строфа, епічний твір, головний герой, другорядні герої.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Інструктаж до виконання тестових завдань.
2. Виконання тестових завдань.

I варіант

I — II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, символом чого є євшан-зілля в однойменному творі М. Вороного:
 - а) історичної та національної пам'яті;
 - б) рослинного світу України;
 - в) ханської влади.
2. Допишіть речення:
Поема — це ...
3. Знайдіть і викресліть четверте «зайве»:
Ми ознайомилися із творами Т. Шевченка «Думка», «Мрії», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

III рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Схарактеризуйте ліричну героїню поезії Лесі Українки «Як дитиною, бувало...»
2. Сформулюйте головну думку поеми Т. Шевченка «Іван Підкова».

IV рівень

(За кожную повну правильну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- 1) Моє ставлення до Федька-халамидника з однойменного оповідання В. Винниченка.
- 2) Заклик до пробудження історичної пам'яті та національної самосвідомості у творах Т. Шевченка та М. Вороного.
- 3) Чого можна навчитися у Лесі Українки та героїв її творів?

II варіант

I—II рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, людину з якими рисами характеру оспівує Леся Українка:
 - а) зі стоїчним характером;
 - б) всебічно розвинену людину, інтелектуала;
 - в) добру людину, схильну до самопожертви заради інших.
2. Допишіть речення:
Оповідання — це ...
3. Знайдіть і викресліть четверте «зайве»:
Ми ознайомилися із творами Лесі Українки «Мрії», «Думка», «Як дитиною, бувало...», «Тиша морська».

III рівень

(За кожную правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. За поемами Т. Шевченка схарактеризуйте образи козацьких ватажків.
2. Порівняйте морські пейзажі, змальовані у вірші Лесі Українки «Тиша морська» та поемі «Тарасова ніч».

IV рівень

(За кожную правильну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- 1) Чим мене приваблює поема М. Вороного «Євшан-зілля».
- 2) Добро і зло в оповіданні В. Винниченка «Федько-халамидник».
- 3) Як я розумію патріотизм (на основі вивчених творів).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити десять Божих заповідей, матеріал про сім смертних гріхів за Біблією, відомостями з етики.

V. ПІДСУМОК

УРОК 23

Тема:	С. Черкасенко. «Маленький горбань».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, ідейно-художнім змістом твору; розвивати навички виразного читання, висловлення власних думок з приводу прочитаного; виховувати кращі моральні риси людини — милосердя, людяність, доброту, співчутливість.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	оповідання, характеристики образу, план.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АНАЛІЗ ПИСЬМОВИХ РОБІТ З ТЕМАТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ

IV. СПРІЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вступне слово вчителя.

Ім'я українського письменника Спиридона Федоровича Черкасенка, з творчістю якого ми сьогодні познайомимося, на жаль, мало відоме в Україні. Після поразки визвольної боротьби УНР у 1919 році він емігрував за кордон і на Батьківщину більше не повернувся.

Талановитий поет, прозаїк, драматург, педагог, журналіст, Черкасенко понад 10 років учителював, мав можливість і вчити, і вивчати дітей, пізнавати їх світ. Працював у школах шахтарських містечок на Катеринославщині, на Донбасі, бачив виснажливу працю шахтарів, бідність їхніх сімей. Черкасенко виступав за навчання рідною мовою, за можливість отримувати освіту всім, навіть найбіднішим шахтарським дітям. С. Черкасенко написав 30 книжок, серед них найвідомішими є «Пригоди молодого лицаря» (про козацькі часи) і твори для дітей — «Діткам», «Маленький горбань» та інші оповідання.

2. Виразне читання оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань».

3. Словникова робота.

В и г і н — місце, куди виганяли худобу, де збиралася громада, гралися діти;

слобідка — містечко;
 водити короля — виконувати пісню-гру;
 крем'яхи — назва гри;
 призьба — основа хати, що виступає;
 вишпарити — побити, покарати;
 химерний — дивний;
 груба — піч;
 ряденце — домоткана ковдра;
 видочок — лице;
 цуратися — уникати;
 зомлівати — втрачати свідомість;
 картан — степова рослина;
 кортіло — хотілося;
 поденщина — поденна робота;
 халупи — бідні хатки;
 глей — глина;
 ковила — шовковиста трава;
 огріти — ударити;
 доскочити — знайти, впіймати;
 шурф — отвір шахти;
 бляшаний — залізний;
 нагло — несподівано;
 мерщій — швидко;
 дзиглик — стільчик;
 уніс на оберемку — на руках, як сніп;
 стайня — приміщення для худоби;
 з доброї сириці — з необробленої шкіри;
 пойма йому віри — не вір.

4. Обмін враженнями про прочитане.

5. Спостереження над текстом. Евристична бесіда.

- 1) Із чого починається оповідання? За допомогою яких художніх засобів змальовується пейзаж? Який настрій створюється таким описом?
- 2) Опишіть зовнішність головного героя. Що є найкрасивішим і найвиразнішим у його портреті?
- 3) Чому Павлик любив більше мамині казки, а не пісні? Які риси характеру сформувались у хлопчика завдяки казкам?
- 4) Де найкраще було Павлику, де він не відчував себе самотнім? Чому?
- 5) Яким у творі показаний Захарко? Чому він так легко, не задумуючись, ображав слабшого, каліку?
- 6) Як до вчинку Захарка поставилися хлопці, дівчата?

- 7) Поясніть, чому, на вашу думку, Павлик відмовився бити Захарка й заборонив робити це дідусеві?
 8) Як ставилися до Павлика його рідні — мати, дідусь, інші люди?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Об'єднай слова».

Марійка Допитлива пропонує об'єднати у групи такі поняття: *паливода, крем'яхи, катран, м'яч, ковила, жайворонки, танці, казки, біганина, горобенята, паршивець, галас, поганець, регіт, розбишака*.

(Наприклад: *крем'яхи, м'яч* — назви ігор дітей шахтарської слобідки.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитись виразно читати, переказувати оповідання, висловлювати своє ставлення до прочитаного, оцінювати дії героїв. Зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 24*

Тема:	С. Черкасенко. «Маленький горбань». Краса і захищеність людської душі.
Мета:	допомогти учням сформуванню власні поняття про красу зовнішню і красу людської душі (внутрішню), осмислити роль високих моральних якостей у становленні власної особистості; розвивати навички складання плану характеристики персонажів; ведення дискусії щодо проблемних понять; виховувати здатність до співпереживання.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	оповідання, головні та другорядні герої, характеристика персонажів.

* Можливий інший варіант уроку з елементами рольової гри (див. журнал «Дивослово». — 2003. — № 10. — С. 43.)

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

1) Вибіркове читання, переказ епізодів твору.

Учні зачитують і переказують епізоди оповідання, які запам'я- талися їм найбільше.

2) Огляд ілюстрацій.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Слово вчителя.

Одна дівчинка якось висловила таку думку про людей із фізич- ними вадами: «Такі люди мені неприємні. У людини все повинно бути прекрасне. А коли я зустрічаю каліку, то це викликає у мене відразу, псується настрій на весь день. Таких людей треба ізолювати від інших, хай спілкуються лише між собою».

2. Евристична бесіда.

1) А як ви ставитеся до людей із фізичними вадами? Чи винні вони, що народилися або стали каліками?

2) Чи можете ви навести приклади про життя людей із обмеже- ними можливостями, які адаптувалися в суспільстві, змогли навіть стати відомими, досягти успіхів?

Поетеса Ганна Дуцак, яка через помилку лікарів уже багато років прикута до ліжка; поет із Вінниччини Володимир Забаштан- ський у юності втратив зір і обидві руки, але переміг свої вади, на- вів став членом Спілки письменників України; учасники Параолімпійських ігор та ін.

3. Слово вчителя.

Та повернімося до нашого героя. Порівняймо зовнішність Пав- лика і його внутрішнє ество, душевні якості.

Риси зовнішності	Внутрішні душевні якості
«страшний, химерний горб», «невеличка рідковолоса голівка», «глибокі, променисті, розумні очі», «журні сині очі»	«чудове серце», «поважна, по- вчальна мова», «думки лагідні», «серце чуле до всяких пригод, що траплялися створінням малим та беззахисним»

4. Запитання до учнів.

— Що в характері Павлика допомогло йому перемогти злість, жорстокість і бездушність Захарка?

— Що, на вашу думку, сильніше — слово чи кулак? І хто насправді сильніший — скалічений Павлик чи здоровий Захарко?

5. Колективне складання плану характеристики маленького горбаня.

Орієнтовний план

1) Хто такий Павлик.

2) Зовнішність хлопчика.

3) Внутрішні, душевні якості малого горбаня.

4) Ставлення рідних до хлопця.

5) Стосунки з дітьми.

6) Любов до природи.

7) Захоплення казками.

8) Вчинки хлопчика, що свідчать про його добре серце, почуття справедливості.

9) Уміння прощати перемагає зло.

6. Складання за планом усного твору-характеристики головного героя оповідання.

7. Міні-диспут на тему: «Чи зміг би я пробачити людині, яка заподіяла мені зло?» («Чи потрібно пробачити зло?»)

8. Підсумкове слово вчителя.

Напевно, не так уже й багато людей на світі, які живуть лише для блага інших. У наш час, на жаль, прийнято здебільшого дбати про власний добробут. І на запитання, чи щасливі ви в житті, людина частіше відповідає негативно, бо не розуміє, що щаслива вже тим, що здорова фізично й розумово. А між тим, поряд із нами живуть люди, які обділені можливістю пересуватися, бачити, чути, говорити, але інтересу до життя вони при цьому не втрачають, виявляють у собі приховані таланти, знаходять бажання творити, хочуть бути потрібними суспільству. Проте є серед них і такі, що не проявили себе нічим особливим.

Чи можемо ми допомогти їм, і як саме це зробити? По-перше, люди з обмеженими можливостями не повинні бути самотніми вигнанцями, про них мають дбати не лише держава, а й люди, що їх оточують. Ставитися до такої людини треба доброзичливо, не підкреслюючи її ваду, даючи зрозуміти, що вона рівна серед людей, до її думки прислухаються, вона потрібна і цікава не лише своїм рідним, а й друзям, знайомим і незнайомим людям.

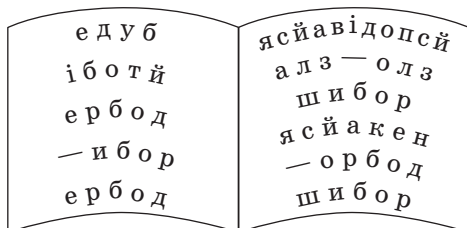
Саме таке ставлення ми називаємо людяністю, гуманністю, милосердям, співчуттям.

І завжди слід пам'ятати, що від нещастя ніхто не застрахований, а також те, що нічого вище за десять Божих заповідей у світі немає.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Розгадай прислів'я».

Марійка Допитлива зашифрувала у мудрій книзі прислів'я, які відповідають темі та головній думці нашого уроку. Розгадайте їх.

(Читати треба знизу вгору справа наліво.)

Відповідь: *Добре роби — добре й тобі буде.*

Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла й сподівайся.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти твір-роздум про красу зовнішню і красу людської душі (внутрішню); підібрати матеріали про видатних людей з обмеженими можливостями, які подолали свою злу долю.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 25

- Тема: С. Чернілевський. «Теплота родинного інтиму», «Забула внучка в баби черевички».
- Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю поета, допомогти усвідомити зміст і красу його творів; розвивати навички виразного читання, коментування поетичних рядків, співвіднесення висловлених у них почуттів зі своїми власними; виховувати любов до рідного дому, батьків, почуття відповідальності за них.
- Обладнання: портрет письменника, ілюстрації до віршів.
- Теорія літератури: ліричний вірш, ліричний герой, художні засоби виразності.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

1) Заслуховування усних творів-роздумів.

Два-три учні зачитують написані вдома твори-роздуми.

2) Огляд матеріалів про видатних людей з обмеженими можливостями.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Сьогодні ми з вами поговоримо про найближчих кожному з нас людей — маму, бабусю, про рідний батьківський дім.

Чи помічали ви, як ваші бабусі, дідусі ставляться до своїх дорослих дітей — ваших мами, тата? Як ви думаєте, чому саме так?

Для батьків діти, навіть дорослі, завжди залишаються дітьми, тому за них так само переживають, як і раніше, так само їх люблять і жаліють.

Зрозуміло, що дуже дорогими є батьківський дім, рідна матуся і для поета, кіносценариста Станіслава Чернілевського, який з'явився на світ 1950 року на Вінниччині. Родина рано втратила батька-годувальника, і хлопцеві з багатодітної сім'ї довелося вчитися у школі-інтернаті, по закінченні котрої він вступив до педагогічного інституту. Але вчителем Станіслав був недовго, бо наполегливо йшов до здійснення своєї мрії дитинства — «робити кіно». Закінчивши Київський театральний інститут, працював на кіностудії ім. О. Довженка. Є у С. Чернілевського ще одне велике захоплення — поезія. 1984 року вийшла його збірка «Рушник землі». Поет удостоєний премії імені В. Симоненка.

Незвичайні, неповторні вірші Станіслава Чернілевського оспівують рідний дім, найдорожчих людей, теплі родинні стосунки.

2. Словникова робота.

І н т и м, і н т и м н и й — особистий, задушевний;

ш и б и — віконне скло;

д о с в і т о к — світанок, ранок;

п е ч і я — пекучий біль;

з е л о — зелень, трави.

3. Виразне читання вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму».
4. Обмін враженнями про прочитане.
Учні діляться думками про те, які вирази їм найбільше запам'яталися, сподобалися, здалися незвичайними, оригінальними.

5. «Усне малювання» з художнім домислом.

З а в д а н н я: змалювати словесно історію ліричного героя твору.

(Наприклад: син працює у місті, має квартиру з усіма вигодами. Досягнув успіхів у своїй професійній діяльності, дуже зайнятий і заклопотаний. Але раз на рік обов'язково приїжджає у своє рідне село, у звичайний сільський будиночок. Милується димом, що прив'язав мотузочком хату до небес, заслуховується гоготінням полум'я в печі. І від ласкавого маминого слова, ніжної руки стає йому так добре, лагідно й спокійно на душі, що відступають усі життєві негаразди, тривоги й клопоти. Знову він — маленька дитина в родинному гніздечку під крильцем невсипущої мами.)

6. Виразне читання вірша С. Чернілевського «Забула внучка в баби черевички».
7. Обмін враженнями про прочитане.
8. Творча робота.
З а в д а н н я: придумати і розказати історію бабусі й онуки.

9. Бесіда.

- 1) Які художні образи, крім бабусі та онучки, виступають у творі мов живі істоти? Що це дає віршеві?
- 2) Символом чого виступають черевички онуки?
- 3) Що означає і яке враження справляє вислів «махнуло ручення»?
- 4) Про що свідчить деталь «на бензовозі»?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Знайди зайве».

Марійка Допитлива хоче перевірити логічне мислення учнів та їхню уважність, тому пропонує знайти в рядках слів, вибраних із віршів С. Чернілевського, четверте й третє «зайве» й обґрунтувати свою відповідь.

Четверте «зайве»:

- 1) мати, *батько*, син, дитина;
- 2) дим, *жар*, полум'я, вогонь;

3) *руки*, серце, душа, плечі;

4) *шиби*, хата, піч, *мисник*.

Третє «зайве»:

1) *весна*, осінь, літо;

2) баба, внучка, *мати*;

3) *сумочка*, черевички, хустина;

4) дорога, *автобус*, *курява*;

5) сміх, *радість*, сльози;

6) село, *місто*, хата;

7) *білі*, малесенькі, дитячі (черевички).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Виразно читати вірші С. Чернілевського, аналізувати їх; скласти усний твір-роздум про роль батьківського дому в житті людини (за бажанням); зробити ілюстрації, «усне малювання».

VII. ПІДСУМОК

УРОК 26

Тема:	О. Довженко — видатний кінорежисер і письменник. Кіноповість «Зачарована Десна».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю О. Довженка, його кіноповістю «Зачарована Десна»; розвивати навички виразного читання, виділення головних епізодів, переказу їх із власним коментуванням; виховувати любов до батьків, прищеплювати оптимістичне світовідчуття, прагнення творити добро.
Обладнання:	портрет письменника, ілюстрації до його біографії (дитинство), кадри з кінофільму «Зачарована Десна», ілюстрації до твору.
Теорія літератури:	кіноповість, ліричний герой, головні та другорядні герої.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАЇНЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання віршів С. Чернілевського.

Учні виразно читають вірші поета й коментують прочитане, розмірковують про відчуття, висловлені в цих творах.

2) Огляд ілюстрацій.

3) Заслуховування усних творів-роздумів про роль батьківського дому в житті людини. «Усне малювання» на теми віршів.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Усі ви, мабуть, любите дивитися кінофільми, знаєте багатьох кіноакторів. А от тих, хто робить кіно, — кіносценаристів, котрі пишуть сценарії до фільмів, режисерів-постановників, що ставлять кінофільми, як правило, знають мало. Виняток становить О. П. Довженко, його ім'ям навіть названа Київська кіногудія художніх фільмів. Олександр Петрович захопився кінематографією ще тоді, коли кіно було німим. Він створив низку чудових фільмів, один з яких, «Земля», увійшов у дванадцятку кращих кінострічок світу.

Народився Олександр Довженко в містечку Сосниці (Чернігівщина), що стоїть на березі чарівної річки Десни. Навчався відмінно, любив читати й малювати. Закінчив школу, училище, педагогічний інститут, потім були ще комерційний інститут та Академія мистецтв.

Працював учителем, державним службовцем, художником-ілюстратором, але все це покинув заради своєї мрії — робити кіно.

Олександр Петрович влаштовується режисером на Одеській кінофабриці, пише багато сценаріїв і ставить за ними фільми. Під час Другої світової війни він працює фронтовим кореспондентом, створює оповідання, кіносценарії на основі власних вражень і роздумів про страшне воєнне лихоліття.

Після війни Довженко продовжує напружено працювати на студії «Мосфільм».

Смерть спіткала митця несподівано, на знімальному майданчику під час роботи над фільмом. Його дружина, актриса Юлія Солнцева, продовжує справу чоловіка й здійснює постановку широкоформатних фільмів за кіноповістями О. Довженка. Серед них — і кінострічка «Зачарована Десна». Саме із цим твором ми й будемо з вами знайомитися.

На честь сторіччя з дня народження славетного письменника 1994 рік було оголошено ЮНЕСКО роком Олександра Довженка.

2. Виразне читання уривків кіноповісті «Зачарована Десна».
3. Словникова робота.
Учитель пояснює учням незнайомі та малознайомі слова і вирази із твору (за питаннями учнів).
4. Обмін враженнями про прочитане.
5. Складання таблиці-характеристики «Родина Сашка».

Рідні	Вислови з тексту	Риси характеру
мати		
батько		
дід Семен		
прабаба Марусина		
прадід Тарас		

Висновок учнів: родичі Сашка — далеко не ідеальні, але змальовані з великою любов'ю, бо вони — найрідніші люди для дитини. У кожної людини є і хороші, і не дуже гарні риси, важливо, щоб перші переважали.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Жартівлива вікторина.

Марійка Допитлива помітила, що в кіноповісті «Зачарована Десна» багато гумору. Тому й склала жартівливу вікторину.

- 1) У яку зачаровану красуню був закоханий Олександр Довженко? (В Десну.)
- 2) Хто з городніх рослин був найнеслухняніший — вилазив на тин, тікав на вулицю? (Гарбузи.)
- 3) Як Сашко став селекціонером (винахідником нових сортів рослин)? (Він посадив вирвану моркву.)
- 4) Хто і як за хвилину перетворив Сашка з малюка на дорослого козака? (Колядники, у своїй пісні.)
- 5) Що спільного між Африкою і Україною в кіноповісті «Зачарована Десна»? (Лев.)
- 6) Чи ходять на бал коні? (На балконі ходять.)
- 7) Що знаходиться посеред Десни? (Літера «С».)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дочитати кіноповість, скласти план; зробити ілюстрації до твору.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 27

Тема:	О. Довженко. «Зачарована Десна» — великий і чарівний світ дитинства.
Мета:	допомогти учням усвідомити ідейно-художні особливості кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»; розвивати навички виразного читання, переказу, коментування прочитаного, розрізнення реального та уявного у творі; виховувати любов до природи, життєрадісність, спостережливість.
Обладнання:	портрет письменника, ілюстрації до його біографії, до твору, відповідні пейзажні картини.
Теорія літератури:	кіноповість, ліричний герой, характеристика образів, пейзаж; колядки.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні зачитують уривки, які їм найбільше запам'яталися, коментують прочитане.

2) Огляд ілюстрацій.

3) Зачитування планів із взаєморецензуванням.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

Робота в групах.

1-ша група. З а в д а н н я: записати, що Сашко, герой кіноповісті «Зачарована Десна», вважав за приємне, а що — за неприємне, доповнити цей перелік власними міркуваннями.

Неприємне Сашкові	Приємне Сашкові
1. ...Коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає. 2.	1. Приємно дивитися на малий вогонь, обнімати лоша. 2.
Неприємне мені	Приємне мені

2-га група. З а в д а н н я: знайти у творі описи довкілля, визначити, якими засобами вони створюються.

Образи	Приклади	Художні засоби
хмари, небо, птахи		
Десна, Придесення		

3-тя група. З а в д а н н я: знайти в тексті опис історії з кіньми, визначити, що в ній реальне, а що уявне, з'ясувати, які художні засоби автор використовує найчастіше, який висновок для себе зробив.

Реальне	Уявне
1. Важко жилося коням у селян...	1. Розмова коней, яку підслухав Сашко
Художні засоби, приклади	
<i>Хитрі й недобрі; перелякані, закляті, стурбовані, заворожені, пригноблені (коні) — епітети.</i>	
Висновок:	

2. Оголошення результатів роботи у групах.

3. Робота з повторення вивченого матеріалу.

З а в д а н н я: пригадати, що таке колядки, коли і як вони співаються, для кого. Зачитати уривок із кіноповісті про колядників і дати відповіді на запитання.

Запитання до учнів

- 1) Коли й де саме колядували Сашкові? (На Святий вечір під вікнами.)
- 2) Хто були колядники? (Дівчата.)
- 3) Про що вони співали? (Про молодця на коні.)
- 4) Що уявляв собі Сашко? (Як він, дорослий молодець, веде на торг коня.)
- 5) Яким був кінь у молодця? (Кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві.)
- 6) Що сказав кінь Сашкові? (Попросив не продавати його, згадати, як він урятував молодця від турків і татар, Дунай перескочивши.)
- 7) Як розуміти слова автора: «Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно, як турки й татарва не обступали на торгу мене, не розлучуся з тобою ні за яку ціну»? (Автор дав слово не поступатися дружбою, честю, принципами, мрією ні за яких обставин і дотримав його у житті.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Вікторина на знання тексту.

Марійка Допитлива вирішила перевірити, наскільки добре учні знають текст твору О. Довженка, й склала вікторину (її можна провести письмово, пишучи відповіді й оцінюючи в один бал кожну правильну методом взаємоперевірки або перевірки учнями-асистентами).

- 1) Кому радість, «коли вилізає з землі всяка рослиночка»? (Матері.)
- 2) Хто «любив... гарну бесіду й добре слово»? (Дід Семен.)
- 3) Чиею «творчістю душі» була лайка? (Прабаби Марусини.)
- 4) Чому діти не ходили до великих куців смородини? (Тому що вони боялися гадюк.)
- 5) Для чого Сашко дражнив бджіл? (Щоб вони його укусили і щоб йому дали мідну копійку для прикладання.)
- 6) На що була схожа хата Сашкових батьків? (На стареньку білу печерицю.)
- 7) Що з овочів Сашко полюбляв найбільше? (Моркву.)
- 8) У кого «голос... був такий добрий, і погляд очей, і величезні, мов коріння, волохаті руки були такі ніжні»? (У прадіда Тараса.)
- 9) Звідки взявся лев на берегах Десни? (Із мандрівного звіринця.)
- 10) Яка пригода трапилася із собакою Піратом? (Він загубився на ярмарку й прибіг додому через місяць.)
- 11) Після якого випадку Сашко ні разу не вдарив kota? (Після того, як він підслухав розмову коней.)
- 12) Яким є ключове слово кіноповісті, пов'язане з головною думкою цього твору? (Добро.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти усний твір «Чарівний світ дитинства у кіноповісті О. Довженка „Зачарована Десна“».

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ № 27

Колядки та щедрівки господарю

Тече річка невеличка

Тече, річка невеличка,
 П р и с п і в: Щедрий вечір, добрий вечір!*
 На тій річці плине листочок.
 На тім листку написано,

Написало сонце й місяць,
 А що місяць — то господар,
 Ясне сонце — господиня,
 Ясні зірки — його дітки.

* Повторюється після кожного рядка.

Що й у нашого панотця

Що й у нашого панотця
 Золотії ворітця,
 А за тими ворітьми
 Стоять стовпи золоті,
 А за тими стовпами
 Стоять столи заслані,
 А за тими столами
 Сидить батько з синами

Пише листа перами.
 Що на небі молодик —
 Да то сам чоловік,
 Що на небі зоря —
 Да то його жона,
 Що на небі зірочки —
 Да то його діточки.

Колядки та щедрівки господині

Ой ясна, красна на небі зоря

Ой ясна, красна на небі зоря,
 А ще найкраща у дядька жона.
 По двору ходе, ключики носе,
 До ключиків говоре, ключиків просе:
 — Ключики мої ясні, голосні,
 Не дзвонить же ви та й голосненько,
 Бо мій миленький стурбований
 Вчора звечора з торгу приїхав.
 Привіз мені три подарочки:
 Перший подарок — тонкий серпанок,
 Другий подарок — лисина шуба,
 Третій подарок — шовковий пояс.
 Тонкий серпанок від сонця сяє,
 Лисяна шуба слід замітає,
 Шовковий пояс клуби встеляє.

У нашого хазяїна хороша жона

У нашого хазяїна хороша жона:
 П р и с п і в:
 Ой біг йому дав хорошу жону в його дому*.
 Раненько встає, по двору походить,
 По двору ходить, як зоря сходить,
 По дрова пішла — золото внесла,
 По воду пішла — мед-вина внесла,
 В світлоньку увійшла — все панове встало,
 Все панове встало**, шапочку ізняло.
 Один каже: — Царівна увійшла,
 Другий каже: — Королівна увійшла,
 А третій каже: — Це не царівна і не королівна,
 Це бо жона хазяїна.

* Повторюється після кожного рядка.

** Архаїчна граматична форма.

Ой у нашої господиненьки

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 На ній панчішки за сороківця,
 За сороківця, бо й за червінця.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 На ній чобітки за два червінці,
 За два червінці, за сороківці.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 На ній сукенка за три червінці,
 За три червінці, за сороківці.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 На ній кошулька за сороківці,
 За сороківці, самі червінці.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 На ній поясок за п'ять червінців,
 За п'ять червінців, за сороківців.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 Ой на ній чіпчик за шість червінців,
 За шість червінців, за сороківців.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 На ній хусточка за сім червінців,
 За сім червінців, за сороківців.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 Ой на ній шуби вісім червінців,
 Вісім червінців, за сороківців.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 А в неї перстень дев'ять
 червінців!
 Дев'ять червінців, за сороківців.

Ой у нашої господиненьки
 Стоять убори на три комори.
 Золота тканка десять червінців,
 Десять червінців, як сороківців.
 Має ж то она все в комірнях,
 Все в комірнях та й
 у світлоньках.
 Можна панонька господиненька,
 Господиненька сего домоньку,
 Сего домоньку, чом Оленонька,
 Віншуємо ж тя щастєм, здоров'єм.

Добрий вечір тобі, господарю

Добрий вечір тобі, господарю!
 Стережи, боже, твого товару.
 Твого товару від всякого спадку,
 Щоб не було якого припадку.
 Хорошеньку господиню маєш,

Хорошенько її поважаєш:
 Як чашечка у меду,
 Як соловейко у саду.
 Там барвінок в саду процвітає,
 Там чоловік жону вихваляє.

А в тім дворі красна паня

А в тім дворі красна паня,
 За сто злотих сукня на ній,
 За сто злотих, за сто червоних.

А в тім дворі красна паня,
 За сто злотих хусточка на ній,
 За сто злотих, за червоних.

П р и с п і в:

Щедрий вечір, добрий вечір!*
 Стиха, браття, приступайте
 До того двора високого!

А в тім дворі красна паня,
 За сто злотих спідниця на ній,
 За сто злотих, за сто червоних.

* Повторюється ще три рядки.

А в тім дворі красна красна паня,
За сто золотих панчішки на ній,
За сто золотих, за сто червоних.

А в тім дворі красна паня,
За сто злотих черевички на ній,
За сто злотих, за сто червоних.

А в тім дворі красна паня,
За сто злотих коралі на ній,
За сто злотих, за сто червоних.

А в тім дворі красна паня,
За сто злотих ковточки на ній,
За сто злотих, за сто червоних.

Ой ясна, ясна на небі зоря

Ой ясна, ясна на небі зоря,
Ой красна, красна у Сашка жона.
І красовита, і грошовита,
По двору ходить, як сонце сходить.
А в хату ввійде — як зоря зійде.
А заговорить, як дзвін задзвонить,
Як засміється, сад-виноград в'ється.
Як зажартує — коня дарує,

А вдома нема — десь у короля.
Шие кожуха самому крулю.
А на рукавиці — сиві голубці,
А на пазусі — різні цвітки,
А на комірці — райські пташки.
Сиві голубці як не загудуть!
Різні квітки як не зацвітуть!
Райські пташки в поле полинуть!

Колядки та щедрівки парубкові

Ой рано, рано

Ой рано, рано
Кури запіли.
 П р и с п і в:
Гей, калино,
Гей ти, червона.
А ще раніше
Молодець устав.
Молодець устав,
Дзвінком подзвонив.
Дзвінком подзвонив,
Браття побудив.
— Уставайте, браття,
Коня усідлати.
Та поїдемо
У чисте поле.

У чисте поле
На полюваннячко.
Та сполюємо
Тура й оленя.
То сполюємо
Й роги здіймемо.
Нам тії роги
Дуже способни.
Ми тії роги
В стіну ввіб'ємо.
Свому братейку
Вішать шабельку.
Своїй сестричці
Вішать платочки.

А у полі, в полі да й край дороги

А у полі, в полі да й край дороги,
Ой там Василько коп'ем орає,
Коп'ем орає, стрілкою сіє,
Стрілкою сіє, лучком волочить,
Лучком волочить да й бога просить:
— Да вроди, боже, густее жито,

Густее жито, золотий стебель,
 Золотий стебель, срібрений колос!
 Да й уродило густее жито,
 Густее жито, золотий стебель,
 Золотий стебель, срібрений колос.
 Молодий Василько став думать-гадать,
 Став думать-гадать, як жито зобратъ.
 Зобрав же женців сімсот молодців,
 Сімсот молодців, подорожніх людців,
 А наставляв копок, як на небі зірок.
 Поставив стожок — золотенький вершок,
 А на тім стожку орличок сидить,
 Орличок сидить, далеко глядить.
 Молоденький Василько став думать-гадать,
 Став думать-гадать, як орла зогнать.
 Лук натягає, орла стріляє,
 До його орличок да й промовляє:
 — Молодий Василе, не стріляй мене,
 Не стріляй мене, спогадай на себе.
 Буду я тобі в великій пригоді:
 Буде на тебе дрібен дощик іти,
 Я твою дружину накрию крилом,
 А тебе з жоною сизеньким пером.

Ой там за горою та й за кам'яною

Ой там за горою та й за кам'яною.
 П р и с п і в:
 Щедрий вечір та й за кам'яною*.
 Ой там Іван коника сідлає,
 Коника сідлає, з двору виїжджає.
 З двору виїжджає, на гору ступає.
 На гору ступає, військо собирає.
 Зібрав військо — стало землі тяжко.
 Військо собирає, місто обступає,
 Місто обступає, з гармати стріляє.
 Як б'є та палить по царському двору.
 Вийшли до нього царі, городяни,
 Царі, городяни і славні міщани.
 — Чим це дитятко та й надарувати?
 Винесли йому полумисок злота.
 Він на сей дар ані подивився,
 Шапочки не зняв, низько не вклонився.
 Вивели йому коня вороного.
 Він на сей дар ані подивився,

* Повторюється після кожного рядка.

Шапочки не зняв, низько не вклонився.
Вивели йому ще й царську дочку.
Він на сей дар мило подивився,
Шапочку ізняв, низько уклонився.

За горою не дзвін дзвонить

За горою не дзвін дзвонить,
Не дзвін дзвонить, місяць сходить.
А на новій стайні огонь сяє.
Там Грицуненько коника сідлає,
Єму матенька свічечки тримає,
Свічечки тримає і єго питає:
— Куди ж поїдем, мій синоньку,
Мій синоньку Грицуненьку?
— Поїду, матінко, на Україноньку
Собі по дівоньку, вам по невістоньку.
Там дівонька багатая,
В будень ходить у блаваті,
А в суботоньку в оксамиті,
А в неділеньку в щирім злоті.

В полі, в полі плужок ходить

В полі, в полі плужок ходить.

П р и с п і в:

Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!*

— Ори, синку, цюю нивку.

Та посієм пшениченьку.

З колосочка — то жменьочка.

А з снопочка — четверточка.

А з другого — жита много.

Летів орел через долину

Летів орел через долину,

П р и с п і в:

Щедрий вечір, добрий вечір!*

Туда їхав молодий Василько,

Хотів орла та застрелити.

— Не стрілай мене, молодий Василько,

Як будеш ти женитися,

Я тобі стану в великій пригоді:

Хмара наступає, дощик крапає,

То я розпущу свої сизі крила,

Та накрию тебе, молодого, і коня вороного.

* Повторюється після кожного рядка.

Ой у неділю та пораненьку

Ой у неділю та пораненьку,
 Ой загадали та й на війноньку:
 — Хто сина має, хай посилає,
 Хай посилає, хай навчає,
 А хто не має, нехай наймає.—
 Ой обізався Василів батько:
 — Я сина маю, я висилаю,
 Я висилаю, я й навчаю:
 Ой не їдь, сину, поперед війська,
 Поперед війська не виривайся,
 А позад війська не zostавайся.
 Посеред війська своїм конем грай,

Своїм конем грай, ще й мечем махай.—
 Василь батенька та й не послухав,
 Поперед війська коником грає,
 Коником грає, мечем махає.
 Ой цар питає, чий це син грає:
 — Ой коли б я знав, чий це син
 іграє,
 То я б за нього царівну оддав,
 Царівну оддав, царство дарував.—
 А Василь устав, йому одказав:
 — Твоя царівна мені не рівня,
 А твоє царство мені не панство.

Їхав Павлечко через густий лісок

Їхав Павлечко через густий лісок,
 Соколе ясний, паничу красний, Павлечко!
 Зустріло його сімсот козаків,
 Не чорне перо по кониченьку полягло!
 Питають його, чи є в його батенько.
 — Не був я дома, гуляв я в пана в гетьмана!
 В мене батенько — вороний коник! —
 Питають його, чи є в його матінка.
 — В мене матінка — гостра шабелька.—
 Питають його, чи є в його братичок.
 — В мене братичок — золотий лучок.—
 Питають його, чи є в його сестриця.
 — В мене сестриця — ясна зірниця.—
 Питають його, чи є в його миленька.
 — В мене миленька — постіль біленька.

Колядки та щедрівки дівчині

Дівка Наталочка пшениченьку жала

Дівка Наталочка пшениченьку жала.
 П р и с п і в:
 Святий вечір! *
 Пшениченьку жала, в три рядочки клала,
 В три рядочки клала, да не в'язала.
 Прийшло до її три козаченьки:
 — Годі, годі, Наталочко, пшениченьки жати,
 Маємо тебе з собою взяти.
 — Не беріть мене в чистому полі,

* Повторюється після кожного рядка.

Заберіть мене в батенька в домі.
 В батенька в домі три сторожі стоїть:
 Перва сторожа — батенько за столом,
 Друга сторожа — матюнка у порога,
 Третя сторожа — братик в воротах.
 Батенько за столом частує вином,
 Матюнка в порога подарочки крає,
 Братик в воротах коня сідлає,
 Коня сідлає, сестру виражає.

По горі, по горі пави ходили

По горі, по горі пави ходили,	А убравшись, до церкви ішла,
Пави ходили, пір'я губили.	До церкви ішла, як зоря зійшла.
Красна панна пір'я збирала,	Здибають її пани королі,
Пір'я збирала, в рукавець клала.	Її здибають, її питають:
З рукавця брала, віночок плела.	— Чи ти царівна, чи королівна?
При одній свічці умивалася,	— Ні я царівна, ні королівна,
А при другій — утиралася.	Батькова дочка, як паняночка.

Що в Києві да на риночку

Що в Києві да на риночку,	Щоб яблочки буйнесенькі,
П р и с п і в:	І ягодки краснесенькі,
Щедрий вечір, добрий вечір!*	І орішки повнесенькі.
Там Вірочка сад садила,	Яблучками підкидатися,
Сад садила, говорила:	Ягодками красоватися,
— Рости, саду, вище мене,	Орішками налузатися.

Ой там коло двора кам'яна гора

Ой там коло двора кам'яна гора.
 П р и с п і в:
 Щедрий вечір, добрий вечір
 Добрим людям на здоров'я *.
 Там Галя пшеницю жала,
 Пшеницю жала, снопи в'язала.
 Снопи в'язала, батенька слухала:
 — Вставай, доню, раненько,
 Роби в полі гарненько,
 Люби мужа миленько,
 Щоб було жити добренько.

* Повторюється після кожного рядка.

Вилетів сокіл з Києва на двір

Вилетів сокіл з Києва на двір,
 П р и с п і в:
 Щедрий вечір! Добрий вечір! *
 Да й сів же він на оконечку,
 Заглядає у світлоньку.
 Ще й світлонька не метена,
 Ще й дівочка Ганночка не чесана.
 Ми й світлоньку виметемо,
 І дівочку вичешемо,
 І в косоньки заплетемо.
 Черевички шили — помалили,
 А суконьку вкоротили,
 Бувай же здорова, красная пані,
 З Новим годом, з усім родом!

Ой рясна, красна в лузі калина

Ой рясна, красна в лузі калина,
 П р и с п і в:
 Добрий вечір! *
 А ще найкраща в батька дитина.
 По воду йшла, як зоря зійшла,
 А з водою йшла, як місяць зійшов,
 В сінечки ввійшла, там люди сидять,
 Там люди сидять, радочку радять.
 Радочку радять, шапки здійсмають,
 Шапки здійсмають, її питають:
 — Чи ти царівна, чи королівна?
 — Я не царівна, не королівна,
 Батькова дочка, гречна дівчина.

Дівка Прісечка одна в батечка

Дівка Прісечка одна в батечка.
 П р и с п і в:
 Святий вечір *.
 Да вийшла ж вона да за воротечка,
 Да почула ж вона да три голосочки:
 Що первий голосочок — батенько кличе,
 А другий голосочок — матінка кличе,
 А третій голосочок — братичок кличе.
 Да батенько кличе в терему мести,
 А матінка кличе кужелю прясти,
 А братичок кличе коня напувати.
 Ми ж тебе, Прісечко, да не понижаємо,
 З празником поздоровляємо.

* Повторюється після кожного рядка.

Колядки та щедрівки вдови

Ци дома, дома хороша вдова

Ци дома, дома хороша вдова?
 Кажуть служеньки, що нема дома,
 А ми знаємо, що є она дома.
 Ой ходить собі в новій світлоньці
 Та й носить ключі при лівій руці.
 Єдні ключики та від світлоньки,
 Другі ключики — від комороньки.

Носить ключики все дрібненькіі,
 Все дрібненькіі, не еднакіі.
 На подвір'ячку грушечка щепка
 Красно зацвіла, та не зродила.
 Як з грушки щепки цвіточок
 паде,
 То ж так удовин світочок іде.

На горі, горі, при монастирі

На горі, горі, при монастирі
 Ой стоїть, стоїть нова капличка,
 Коло каплички бідна вдовичка.
 Ой стоїть, стоїть богу ся молить,
 Богу ся молить, в землю ся дивить,
 В землю ся дивить, з землев
 говорить:
 — Ой земле, земле, ой муравая!
 Взяло-сь у мене господаречка,
 Ой озьми ж мене, бідну вдовочку,

Бідну вдовочку, ой сиріточку,
 Най ся не мучу на сім світочку.
 В мене діточки все дрібненькіі,
 Тяжко мені їх вигодувати,
 Ще тяжче прийде їх вінувати.
 Ввійшла вдовичка до косцьолочка:
 Котра мужева при передочку,
 Бідна вдовичка все на задочку!
 Як із щепочки цвіт обпадає,
 Так бідна вдова вік коротає.

В саду, садочку, під кедринчочков

В саду, садочку, під кедринчочков,
 Там сидів голуб із голубочков.
 Цілувалися, обіймалися,
 Золотим крильцем загорталися.
 Закрався стрілець з темного луга,
 Змірив у дуба, убив голуба.
 Голуба вбивши, голубки ймивши,
 За тихий Дунай запровадивши,
 За тихий Дунай, за крутий берег,
 Дає ї їсти яру пшеницю,
 Дає ї пити зимну водицю.
 Ой она не їсть, ой она не п'є,

В вишневий садок плакати іде.
 — Чому ти не їш, чому ти не п'єш,
 В вишневий садок плакати ідеш?
 — Як мені їсти, як мені пити,
 Який світ милий, нема з ким жити.
 — Ой маю я там сімсот голубів,
 Вибери собі, котрий ти любий.
 — Хоть най їх буде сімсот чотири,
 Нема й не буде, як був мій милий.
 Який був милий, золотокрилий,
 Золотокрилий, в лице білявий,
 В лице білявий, сам чорнобривий!

А в лузі, в лузі, а в калиновім

А в лузі, в лузі, а в калиновім
 Зажурилася перепілонька,
 Перепілонька, бідна вдовонька:
 — Де ж би я мала гніздочко ввити?
 Вивила ж би-м го а в темнім лузі!

Там люди зайдуть луги рубати,
 Луги зрубають, гніздочко знайдуть,
 Гніздочко знайдуть, діти
 розженуть,
 Діти розженуть, жалю нароб'ять.

Зажурилася перепілонька,
 Перепілонька, бідна вдовонька:
 — Де ж би я мала гніздочко ввити?
 А ввила ж би-м го в буковиноньці!
 Рубачі зайдуть ліси рубати,
 Ліси зрубають, гніздочко знайдуть,
 Гніздочко знайдуть, діти розженуть,
 Діти розженуть, жалю нароб'ять.

Зажурилася перепілонька,
 Перепілонька, бідна вдовонька:
 — Де ж би я мала гніздочко ввити?
 А ввила ж би-м го в каменній горі!
 Там люди підуть гору лупати,
 Гору злупають, гніздочко знайдуть,
 Гніздочко знайдуть, діти розженуть,
 Діти розженуть, жалю нароб'ять.

Зажурилася перепілонька,
 Перепілонька, бідна вдовонька:
 — Де ж би я мала гніздочко ввити?
 А ввила ж би-м го в шовковій траві,
 Косарі зайдуть, траву іскосять,

Траву іскосять, гніздочко знайдуть,
 Гніздочко знайдуть, діти розженуть,
 Діти розженуть, жалю нароб'ять.
 Зажурилася перепілонька,
 Перепілонька, бідна вдовонька:
 — Де ж би я мала гніздочко ввити?
 А ввила ж би-м го при новій стрісі,
 При новій стрісі, в новій столілі!
 Ластівки злетять, гніздочко знайдуть,
 Гніздочко знайдуть, діти розженуть,
 Діти розженуть, жалю нароб'ять.
 Зажурилася перепілонька,
 Перепілонька, бідна вдовонька:
 — Де ж би я мала гніздочко ввити?
 Хіба го зів'ю в світлій світлоньці,
 В світлій світлоньці, в свого милого,
 В свого милого, в білій постільці.
 Перепілонька, бідна вдовонька,
 Бідна вдовонька чом Павліонька,
 Віншуємо ж тя річними святи.

Колядки та щедрівки бабусі

Чи вдома, вдома пані бабуня

Чи вдома, вдома пані бабуня?
 Що ж вони роблять, що ж вони діють?
 А вони діють — золото віють,
 Золото віють, срібло палають.
 Ой прийшли до них онученьки їх:
 — Дайте нам, бабусю, хоч одвійочку,
 Хоч одвійочку, хоч одмірочку,
 А ми понесем до золотаря,
 Поробим віночки на головочки.

Ой в ліску, в ліску листя на грабі

Ой в ліску, в ліску листя на грабі,
 Заколядуймо ми своїй бабі.
 В нашої баби добрая душа,
 Винесе вона цілого книша,
 До того книша ціла ковбаса.

Дитячі колядки

На щастя, на здоров'я, на Новий рік

На щастя, на здоров'я,
 На Новий рік,

Аби вам родило
 Краще, як торік,

Жито, пшениця,
Всяка пашниця,
Коноплі по стелю,
Сорочка по землю,
А лен по коліна.

Аби вас, хрещених,
Голова не боліла,
Будьте здорові,
З Новим роком!
З ВАСИЛЕМ!

Колядин, колядин

Колядин, колядин, я у батька один.
Мені не дивуйте, ковбасу лаштуйте.
Колядин-дин, я, бабусю, один.
Винеси мені пиріжечок та положи у мішечок,
З руками, з ногами, щоб бігав за нами.
Колядин, колядин, я у батька один.
По коліна кожущок, дайте, дядьку, пирожок.
Колядин, колядин, а я в батька один,
В порватім кожущку, винесіть пампушку.

УРОК 28

Тема:	«Світ який — мереживо казкове!.. Світ який — ні краю, ні кінця!» <i>(В. Симоненко)</i>
Мета:	розвивати вміння учнів вести власні спостереження навколишнього світу й описувати їх; розвивати творчі здібності школярів, їх естетичний смак; виховувати любов до природи, спостережливість, почуття відповідальності за неї.
Обладнання:	портрет письменника, кадри з кінофільму «Зачарована Десна», відповідні пейзажні картини, фотознімки живописних краєвидів.
Теорія літератури:	твір-опис, пейзаж.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка усних творів про чарівний світ дитинства у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» із взаєморецензуванням.

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Слово вчителя.

Ніби під впливом твору О. Довженка «Зачарована Десна» видатний український письменник захоплено пише:

Світ який — мереживо казкове!..
 Світ який — ні краю, ні кінця!
 Зорі й трави, мрево світанкове,
 Магія коханого лица.
 Світе мій гучний, мільйонноокий,
 Пристрасний, збурунений, німий,
 Ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
 Дай мені свій простір і неспокій,
 Сонцем душу жадібну налий!

Уміти милуватися природою, спостерігати за нею, черпати в ній сили, натхнення для творчості — це велике щастя.

Тож пропоную вам розглянути пейзажні картини, фотографії, пригадати свої власні спостереження за небом, хмаринками, річкою, озером, луками, сквером і описати їх, наслідуючи описи письменників, використовуючи при цьому різноманітні художні засоби — епітети, порівняння, метафори, риторичні, окличні та питальні речення, звертання та ін.

Наприклад: Гарячий літній день. Я сиджу на березі невеликої річкової затоки у затінку під вербами. Вода гладенька, така прозора, що видно мулисте дно. Зграйки малесеньких рибок шугають туди-сюди. Здається, підійди, зачерпни долонями — і матимеш повну жменю живого срібла. Але ні — сполохана малеча кидається врозтіч. Ось водомірка пробігла по воді, і там, де вона торкалася поверхні, утворювалися кола й розширювалися, розширювалися, аж поки не зникали. Хоч тиша навкруги — спокійно сяє сонечко з голубого бездонного неба, вітерець десь заблукав, але все довкола живе, рухається, виконує свій одвічний закон життя: мурахи тягнуть якусь стеблину до мурашника, заклопотано летить шпак до гнізда годувати пташенят, хмаринки то напливають, то тануть у небесному безмежжі. Світе, ти прекрасний!

2. Творча робота.

(Учитель застосовує метод «Мозковий штурм».)

Учням пропонується придумати назви для майбутніх творів, наприклад, «Хмаринка в небі голубім», «Зелений килим лук», «Крилична водиця» і т. ін.

3. Обрання учнями тем, робота на чернетках.

4. Перевірка й удосконалення створених текстів.

5. Робота з чистовиками.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дописати твір (якщо закінчили, зібрати зошити); випереджаюче завдання: намалювати гостей з інших планет.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 29

Тема:	Л. Костенко. «Дощ полив», «Пісенька про космічного гостя».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменниці, допомогти їм усвідомити ідейно-художній зміст поезій, їхню красу; розвивати навички виразного читання, коментування, визначення основних мотивів поезій; виховувати любов до природи, естетичні почуття, позитивне мислення.
Обладнання:	портрет письменниці, збірки її дитячих творів, ілюстрації до них, карта зоряного неба, малюнки на космічну тематику, тлумачні словники.
Теорія літератури:	ліричний вірш, ліричний герой, реальне та уявне.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АНАЛІЗ ПИСЬМОВИХ РОБІТ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- Виразне читання вірша Л. Костенко «Дощ полив».
- Евристична бесіда.
 - Що означає вираз «полив'яний день»? (Блискучий, як полива, — покриття на горщиках; асоціюється з поняттям «политий», отже, наявна гра слів.)
 - Чому корів поетеса називає квасолькою, що доганяє хмари у полях? (Тому що корови, мабуть, рябі і здалеку нагадують квасолини; дощ пройшов, і вітер погнав хмари далі.)

- 3) Людина з яким характером могла, на вашу думку, написати такий вірш? (Та, що любить природу, вміє спостерігати, фантазувати, бачити незвичайне у звичайному; та, яка добре знає мову і вміє користуватися всіма її багатствами.)

3. Слово вчителя.

І дійсно, Ліна Василівна Костенко, яка створила цей вірш, — людина творча, незвичайна. Її називають «королевою української поезії» ХХ століття. Вірші Л. Костенко перекладені англійською, німецькою, французькою, російською, польською та багатьма іншими мовами.

Поетеса — лауреат багатьох літературних премій, серед них і найвищої у нашій країні — Державної премії імені Т. Г. Шевченка.

Народилася Ліна Костенко в 1930 році у м. Ржищеві в родині вчителів. Тато Ліни був доброю, розумною людиною, знав багато мов. Але в страшні роки сталінщини його оголосили ворогом народу й відправили в заслання на десять років. Так дівчинка вперше відчула, що таке несправедливість. А в одинадцять років їй довелося побачити війну: ворожі літаки над містом, крики, стогін поранених, пожежі, біль і страждання. Потім Ліна Костенко скаже, що її «перший вірш написаний в окопі».

Після війни Ліна відвідувала літературну студію, з'явилися перші її публікації. Педагогічний інститут, у якому почала навчатися Костенко, їй не сподобався, тому вона перейшла до Московського літературного інституту.

Для письменників це були важкі часи — щоб друкуватися, залишатися в пошані, треба було славити владу, партію. Ліна Костенко не вміла лицемірити, вона не боялася ставати на захист тих, кого несправедливо засудили, тому її книг довгий час не друкували.

Маленьким громадянам Ліна Костенко присвятила збірку «Бузиновий цар». У дітях вона шанувала особистість, уміння бачити світ не лише очима, а й душею. Її син Василько писав вірші, потім захопився математикою. Дочка Оксана Пахльовська — теж відома поетеса, доктор наук і літературознавець.

Про що ж пише Ліна Костенко, у чому особливість та неповторність її творів? Перш за все, мабуть, у тому, що вона вибудовує містки між минулим і сучасним, між сучасним і майбутнім.

Ось ви, наприклад, яким уявляєте собі майбутнє?

4. Повідомлення учнів.

Учні розповідають про розвиток космічних досліджень, про спілкування з інопланетянами (можна відтворити уявні діалоги).

5. Читання вірша Л. Костенко «Пісенька про космічного гостя».
6. Демонстрація карти зоряного неба, малюнків на космічну тему.
7. Словникова робота.
Учні записують до «космічного» словничка:
Сузір'я Саламандри — сузір'я, яке нагадує саламандру (ящірку);
туманність Андромеди — сузір'я Північної півкулі неба, одна з найближчих до Землі галактик;
Береніка (Вероніка) — сузір'я Північної півкулі неба, в Україні видиме навесні;
Галактика — космічна система, що складається із зір та туманностей.

8. Обмін враженнями про вірш «Пісенька про космічного гостя».

9. Робота в групах.

1-ша група. Завдання: знайти у словнику лексичні значення слів: *макогін, смарагдовий, ранети, кортеж.*

Довідка. 1. Дерев'яна палиця з потовщеним кінцем, якою розтирають у макітрі мак, пшоно. 2. Яскраво-зелений. 3. Сорт яблук. 4. Урочиста процесія (переважно на машинах).

2-га група. Завдання: пояснити вирази «*Коханий бив тобі чолом*», «*Посіє... жменьку слів із нашої землі*», «*Хлібом-сіллю пригощу*»; знайти інші вирази з переносним значенням, розкрити їхній зміст.

3-тя група. Завдання: знайти у вірші Ліни Костенко синоніми до слів *подорожі, чужий, говорити, прийду*; визначити, який варіант кращий і точніший, пояснити, чому саме.

4-та група (найсильніші учні). Завдання: змалювати портрет космічного гостя, яким його показує поетеса. Визначити основну думку і настрій вірша. Довести, що авторка вірша — патріотка, яка вболіває за рідну мову, вірить у її майбутнє.

5-та група (для музично обдарованих учнів). Завдання: визначити риму і ритм вірша, порівняти з ритмом відомих дитячих пісенок і спробувати заспівати (покласти вірш Л. Костенко на музику).

Довідка: Розмір вірша — п'ятистопний хорей; відповідає ритму популярних пісень В. Шаїнського «Блакитний вагон» та «Пісенька крокодила Гени».

10. Повідомлення учнів про результати роботи.

11. Підсумок учителя.

Хоч у вірші Л. Костенко «Пісенька про космічного гостя» і змальована фантастична зустріч, але гість з іншої планети дуже нагадує

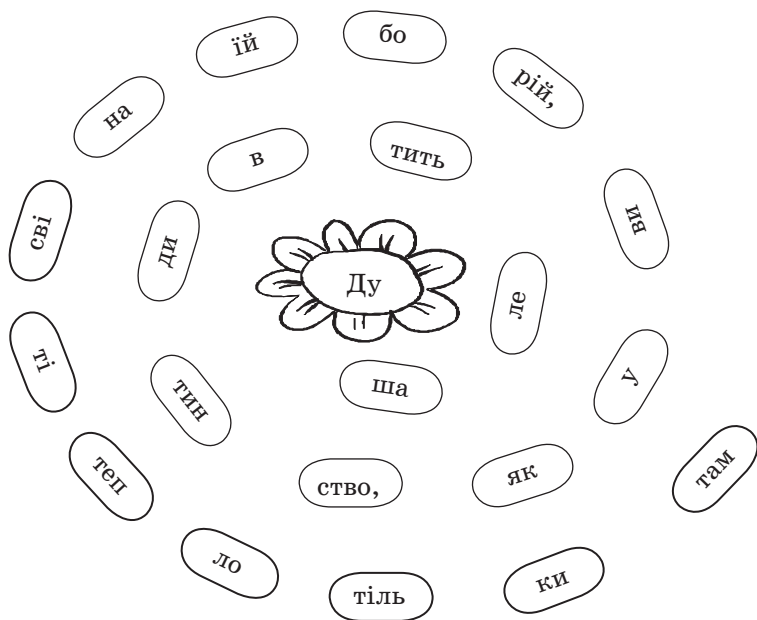
землянина. Це привітний юнак із синіми очима, із шоломом на голові, з усмішкою на вустах. У нього добрі, щирі наміри. Лірична героїня вірша прагне, щоб про її рідний край, рідну мову знали у Всесвіті. Тому й цікавиться, «як по-марсіанськи — макогін», хоче, щоб «нетушній гість» посіяв «в себе на планеті жменьку слів із нашої землі». Про прагнення героїні жити в мирі, дружбі, любові та злагоді свідчить звичай зустрічати дорогих гостей «хлібом-сіллю», передавати подарунки, тут «білі айстри в крапельках дощу».

Вірш передає замріяний, лагідний, веселий, навіть трохи іронічний настрій.

Творчість Ліни Костенко — це неповторний, прекрасний світ, який можна відкрити для себе, читаючи її вірші.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Марійка Допитлива теж вирішила прилучитися до «космічної» теми. у «туманності Андромеди» вона зашифрувала цікавий вислів Ліни Костенко.

(Читати по спіралі, починаючи із центру.)

Відповідь: «Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати (за бажанням — розказувати напам'ять) вірші Л. Костенко, коментувати їх; зробити ілюстрації; принести саморобки з природних матеріалів — фігурки тварин, птахів.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 30

Тема:	Ліна Костенко. «Кольорові миші».
Мета:	допомогти учням зрозуміти суть поезії «Кольорові миші» — зіткнення неповторності та стандарту; розвивати уяву, образне мислення, вміння висловлювати свої думки й почуття з приводу прочитаного, аналізувати поетичні твори; виховувати естетичні смаки, позитивне мислення.
Обладнання:	портрет письменниці, ілюстрації до твору, саморобки з природних матеріалів.
Теорія літератури:	ліричний вірш, художній образ, символ.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Виразне читання й коментування віршів «Дощ полив» та «Пісенька про космічного гостя».
- 2) Огляд ілюстрацій.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Слово вчителя.

Література — це мистецтво слова. А слова бувають різними не лише за значенням, а й за настроєм, який викликають, за асоціаціями. Ось, наприклад, слово «кольорові». З якими поняттями воно асоціюється? (Квіти, мрії, сни, картини.) А слово «сірі»? (Непримітні, звичайні, брудні.)

Зазвичай, миша буває сірою. А от у вірші Л. Костенко миші — кольорові. Що ж ми можемо уявити за цим образом?

2. Творча робота.

(Учитель застосовує метод «Мозковий штурм».)

Учні називають і записують у зошитах асоціації, що викликає у них образ кольорових мишей. При цьому вони обґрунтовують свою відповідь. Учитель відзначає найяскравіші, найточніші асоціації.

3. Виразне читання поезії Л. Костенко «Кольорові миші».

4. Обмін враженнями про прочитане.

5. Словникова робота.

Ц е б т о — тобто;

с т р а т и — покарання;

н е д о к в а с — недоквашене;

ж у ж м о м — купою;

ч а к л у н к а — ворожка;

з б и т и з п у т т я — збити з розуму, з правильного шляху;

м а н т і я — судейська широка вільна накидка;

г а р а н т і я — зобов'язання щодо виконання угоди, забезпечення, порука;

с т а н д а р т — зразок, еталон, модель, який стає мірилом для інших подібних об'єктів.

6. Бесіда за питаннями і виконання завдань.

1) Коли відбуваються події, зображені у творі?

2) Чи могло бути таке насправді (згадайте історію)?

3) Опишіть приміщення, в якому відбувається суд, героїв — Анну, сусіда, суддю (їхній одяг, зовнішність, вираз обличчя).

4) Яка пора року зображена у вірші, які художні деталі на це вказують?

5) Поясніть метафору «осіннє сонце, яблуко-недоквас», її роль у творі;

6) У чому звинувачує розлючений сусід Анну? Чи справді дівчина робила із сухого осіннього листя живих мишей?

(Й м о в і р н а в і д п о в і д ь: Анна була наділена багатою уявою, фантазією і талантом, тому...)

7. Демонстрація учнівських робіт.

Учні демонструють саморобки з природних матеріалів (каштанів, жолудів, корінців). Учитель пропонує учням пофантазувати, «оживити» ці саморобки у своїй уяві.

8. Продовження бесіди.

— Чому ж сусід, хоч ті миші не завдали йому ніякої шкоди, призвав дівчинку до суду?

(Мабуть, він не розумів душі дівчинки, її прагнення прикрасити, одухотворити навколишній світ; його дратувала яскравість натури Анни, адже сам він був «сірий», звичайний, як усі.)

9. Робота зі схемою.

Учитель робить висновок, що у вірші зіткнулося сіре і яскраве, неповторне і буденне, оригінальне і стандартне, романтичне та приземлене. Пропонує учням з'єднати стрілочки до ознак, які притаманні героям.

стандарт		романтизм
оригінальність	<i>Анна</i>	приземленість
неповторність	<i>сусід</i>	сірість
буденність		індивідуальність

10. Узагальнююче слово учителя.

В усі часи жили люди, які фантазували, мріяли, прикрашали світ яскравими кольорами. Їх, як правило, не розуміли, навіть сміялися з них, принижували «романтичних фантазерів». Пригадайте приклади з літератури (оповідання Гр. Тютюнника «Дивак», С. Черкасенка «Маленький горбань», повість О. Довженка «Зачарована Десна» та ін.), із життя. «Сірі» люди, на зразок сусіда Анни, бояться, щоб ніхто не порушив їхнього спокійного буття, вони не здатні бачити й розуміти красу.

11. Робота в зошитах.

З а в д а н н я: вибрати й записати в зошит точніший варіант теми та основної думки вірша Л. Костенко «Кольорові миші», обґрунтувати свій вибір.

Запис на дошці. Т е м а:

Зіткнення оригінальності, неповторності зі стандартом.

Зображення боротьби з відьмами в давні часи.

О с н о в н а д у м к а (і д е я):

Засудження несправедливості владних органів.

Віра в перемогу добра й краси.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Чотиривірш на листочках».

У Марійки Допитливої розсипався букетик осінніх листочків, на яких написані слова із вірша В. Симоненка про неповторність світу, його красу. «Зберіть» чотиривірш.

11 натхненної

2 всю

10 музики

9 О, скільки

5 і йти

3 землю

6 шукать

1 І хочеться

4 обійняти,

15 вод.

8 пригод...

13 у шумі

14 каламутних

7 нечуваних

12 багато

Відповідь:

І хочеться всю землю обійняти,
і йти шукать нечуваних пригод...
О, скільки музики натхненної багато
у шумі каламутних вод.

(В. Симоненко.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати вірш Л. Костенко; скласти діалог з Анною; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 31

Тема:	Є. Гуцало. «Олень Август».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменника; допомогти усвідомити ідею твору; розвивати навички виразного читання, переказу оповідання, характеристики образів та їх порівняння; прищеплювати здатність відстоювати власний погляд на світ і свої переконання; виховувати гідність, прагнення до самопізнання та самовдосконалення.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів для дітей, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	оповідання, характеристики образів.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1. Виразне читання.

Учні зачитують поетичні рядки із вірша Л. Костенко «Кольорові миші», які запам'яталися їм чи вразили їх найбільше; коментують прочитане.

2) Огляд ілюстрацій.

3) Розігрування діалогів у парах.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Він «примушує нас зазирнути у саму суть буденного, побачити його красу і змістовність, оцінити життя в усіх його проявах. Він справжній майстер і чарівник, який уміє словом торкнутися людської душі, створити із звуків симфонію, і ця музика підносить нас над дріб'язковістю й буденністю, робить чистішими й благороднішими», — так захоплено говорив про свого колегу по перу Євгена Гуцала інший письменник, автор детективних романів Ростислав Самбук.

І дійсно, маленькі герої оповідань і повістей лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка Є. Гуцала, добрі і щедрі душею, обдаровані багатою фантазією, нестандартним мисленням. Часто їм доводиться

стикатися зі злом (навіть у своїй душі), але не знаючи зла, ми не можемо повністю оцінити й усвідомити безмежжя та велич доброти людської.

«Олень Август» — так дещо незвично називається оповідання Є. П. Гуцала. Про що ж воно?

Усі ви, напевно, любите кіно. І, можливо, навіть мрієте у ньому знятися або хоч подивитися зблизька, як це робиться, познайомитися з акторами й режисерами та постановниками кінофільму.

Хлопчиківі Жені якраз і трапилася така нагода. А втім, почитаймо оповідання.

2. Виразне читання оповідання Є. Гуцала «Олень Август».
3. Обмін враженнями про прочитане.
4. Робота в групах пошуково-дослідницького характеру.

1-ша група характеризує образ хлопчика Жені, відповідаючи на питання:

- Скільки років хлопчиківі?
- Яка його зовнішність, поведінка?
- Які він має оцінки у школі?
- Чому Женя не міг відійти від знімального майданчика?
- Які стосунки склалися у хлопця з режисером? (*На це питання учні відповідають ланцюжком, наприклад: розуміння Жені, що заважає Альтову — захоплення — ...*)
- Які риси характеру Жені є звичайними, а які — незвичайними?
- Чому Альтов розгнівався на хлопчика?
- Як Женя сприйняв образливі слова нового знайомого на свою адресу?
- Чим запам'ятовується хлопчик Женя, чого в нього можна повчитися?
- З ким із літературних героїв раніше вивчених творів міг би потоваришувати Женя?

2-га група характеризує образ Альтова, заповнюючи «анкету»:

Прізвище

Вік

Рід занять

Зовнішність

Ставлення до своєї роботи

Ставлення до людей, дітей

Риси характеру

Особливості поведінки

3-тя група доводить, що даний твір — оповідання, знаходить елементи сюжету та позасюжетні елементи-описи, визначає їхню роль.

5. Оголошення результатів роботи в пошукових групах.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Визнач характер героя».

Марійка Допитлива просить з'єднати стрілочками якості характеру з іменами героїв оповідання Є. Гуцала «Олень Август».

фантазер		байдужий до роботи
романтик		цікавий
приземлена людина	<i>Альтов</i>	оптиміст
песиміст	<i>Женя</i>	спостережливий
непослідовний		прагне стати кращим
неуважний		нестриманий
довірливий		чутливий

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Прочитати оповідання, навчитися переказувати пригоду Жені, коментувати її, порівнювати Женю з аналогічними героями інших книжок; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 32

Тема:	І. Жиленко. «Жар-птиця», «Підкова», «Гном у буфеті».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменниці, допомогти їм усвідомити ідейно-художню цінність її поезій; розвивати навички виразного та усвідомленого читання поезій, коментування їхнього змісту, знаходження й пояснення прикладів художніх засобів; виховувати вміння бачити красу навколо, цінувати доброту, дружбу.
Обладнання:	портрет письменниці, збірки її творів, ілюстрації до виучуваних поезій.
Теорія літератури:	ліричний вірш, ліричний герой, художні засоби виразності, тема, ідея.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні зачитують епізоди оповідання Є. Гуцала, що сподобалися, запам'яталися, вразили їх найбільше.

2) Переказ пригоди Жені.

3) Характеризування образів.

4) Огляд ілюстрацій.

2. «Круглий стіл».

Учні виступають у ролях героїв літературних творів. Ці персонажі відзначаються неординарними поглядами на світ: Федько-халамидник з однойменного оповідання В. Винниченка, Павлик з оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань», Олесь з оповідання Гр. Тютюнника «Дивак», Анна з вірша Л. Костенко «Кольорові миші», Том Соєр із твору Марка Твена «Пригоди Тома Соєра і Геккельбері Фінна» та ін.

(«Круглий стіл» проводиться у формі рольової гри, кожен готує і висловлює 1—2 репліки про свої мрії відповідно до характеру обраного героя.)

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Поетеса Ірина Жиленко, із творами якої ми сьогодні познайомимося, народилася 1941 року в Києві. Це місто — її незмінна любов, колиска її творчої душі. І хоч письменниці зараз уже чимало років, душа її завжди молода, відкрита для краси й див світу. У цьому ми можемо переконатися, читаючи поезії І. Жиленко.

2. Виразне читання вірша «Жар-птиця».

3. Обмін враженнями про прочитане.

4. Евристична бесіда.

- 1) У яких творах ви вже зустрічали Жар-птицю? Змалюйте її «портрет».

- 2) Що означають вислови «піймати Жар-птицю», «знайти перо Жар-птиці»?
 - 3) З яким вивченим раніше твором можна провести паралелі? («Кольорові миші» Л. Костенко, гава — сусід Анни.)
 - 4) Якими почуттями пронизана поезія? (Замилування світом із Жар-птицею-мрією; легким гумором, світлим оптимізмом.)
5. Виразне читання поезії І. Жиленко «Підкова».
 6. Обмін враженнями від прочитаного.
 7. Самостійна робота.
З а в д а н н я: визначити групи художніх засобів, ужитих у вірші «Підкова», з'ясувати їхню роль у творі.
Зелений, рожевий, фіалковий (сніг); протрюхикав; на місяць схожим, серпиком лежала; розгубились літаки, кричали «Мама!»; роззявили; роззяв; голубий, ніжно-фіалковий, золота; вже так і бутть; день при дні; звичайним, легкий, рівний; пада, пада, пада.
 8. Експрес-інтерв'ю на тему «Що таке щастя, і чи допоможе досягти його знайдена підкова?»
 9. Виразне читання вірша І. Жиленко «Гном у буфеті».
 10. Обмін враженнями про прочитане.
 11. Гра «Заповни анкету».
З а в д а н н я: заповнити жартівливу паспортну характеристику анкети для гнома.

<i>Ім'я</i>	Буфетний гном
<i>Вік</i>	Три століття
<i>Риси зовнішності</i>	Старенький, у багряному ковпачку, має вигляд франта
<i>Заняття</i>	Золотить на свята сервізи, нашіптує дітям казки
<i>Уподобання</i>	Любить пити какао, смоктати м'ятні гостинці, довго і солодко спати
<i>Друзі</i>	Дідусь, мама, діти, маркіза з фарфору, цвіркуни-музиканти
<i>Риси характеру</i>	Добрий, суворий, працьовитий, ввічливий, клопітливий, непосидючий

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Вікторина на уважність.

Для того, щоб перевірити уважність учнів, Марійка Допитлива приготувала вікторину, яку можна провести у письмовій формі та одержати оцінку (1 правильна відповідь — 1 бал).

- 1) Чим годували Жар-птицю? (Родзинками.)
- 2) Які очі були в Жар-птиці? (Як намистинки.)
- 3) Де жила Жар-птиця? (У столиці.)
- 4) Які журнали читала Жар-птиця? («Барвінок», «Мурзилка».)
- 5) На чому їхав Дідусь Мороз? (На коні.)
- 6) Із чого була зроблена підкова? (Із золота.)
- 7) Скільки роззяв дивилися на підкову? (Сімсот.)
- 8) Куди зібралася поїхати лірична героїня вірша «Підкова»? (В Лапландію.)
- 9) Що давав гном слухняним дітям? (Шоколадки.)
- 10) Як гном готується до свят? (Золотить сервізи.)
- 11) У кого гном навчився чемних манер? (У маркізи з фарфору.)
- 12) Як гном розважає дітей у довгі засніжені ночі? (Нашіптує їм казки.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати вірші І. Жиленко, коментувати їхній зміст, знаходити і пояснювати приклади художніх засобів; зробити ілюстрації до віршів; підготуватися до тематичного оцінювання.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 33

Тема:	Тематичне оцінювання.
Мета:	виявити рівень знань, умінь і навичок учнів з метою корекції; розвивати логічне та образне мислення, зв'язне мовлення, пам'ять; виховувати кращі людські якості; давати поняття про цінності, які потрібно берегти в сучасному світі.
Обладнання:	тестові завдання, виставка учнівських ілюстрацій до вивчених творів.
Теорія літератури:	оповідання, ліричний вірш, кіноповість, художні засоби виразності, ліричні герої, художні образи.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Інструктаж до написання робіт з тематичного оцінювання.
2. Написання контрольної роботи.

I варіант

I—II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, за що Захарко з оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань» побив Павлика?
 - а) Бо Павлик викинув палички, якими намітили жайворонячі гнізда;
 - б) бо Павлик закинув, що розкаже матері Захарка про те, що той палить цигарки;
 - в) бо Павлика любили дівчата.
2. Стрілочками поєднайте назву вірша з визначенням його основної думки (ідеї).

С. Чернілевський
«Теплота родинного інтиму»

Утвердження думки про те, що і в далекому майбутньому цінуватимуться дружба, доброта, гостинність.

Л. Костенко
«Пісенька про космічного гостя»

Завжди є в житті незвичайні, яскраві особистості, яких не розуміють оточуючі, що звикли до сірих буднів.

І. Жиленко
«Жар-птиця»

Рідний дім — фортеця, і найдорожча людина — мати.

3. Продовжіть речення.
Олень Август з оповідання Є. Гуцала — це ...

III рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Розкажіть про пригоди Сашка з кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна».
2. Поясніть, чим особлива дівчинка Анна з поезії Л. Костенко «Кольорові миші».

IV рівень

(За повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-роздум на одну з тем:

1) Краса зовнішня і краса людської душі (внутрішня): що важливіше?

2) Женья, герой оповідання Є. Гуцала «Олень Август», у колі своїх літературних друзів: спільне та відмінне.

II варіант

I — II рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, чому Павлик з оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань» не дозволив дідові побити Захарка, хоча той і завдав йому кривди.
 - а) Тому що придумав інший план помсти, ще більш дошкульний;
 - б) тому що боявся Захарка;
 - в) тому що вмів прощати, не терпів насильства й зла.
2. Поєднайте назву вірша з визначенням його основної думки:

С. Чернілевський
«Забула внучка в баби черевички»

Природа красива у будь-яких своїх виявах, треба вміти лише побачити цю красу.

Л. Костенко
«Дощ полив»

У рідному домі людині завжди добре, затишно, спокійно.

І. Жиленко
«Гном у буфеті»

Любов і доброта рідних — це найкраще, що є у людини.

3. Продовжіть речення.
Кольорові миші в однойменному вірші Л. Костенко — це ...

III рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Розкажіть про родину Сашка, героя кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна».
2. Поясніть, чим приваблює вас маленький горбань Павлик з однойменного оповідання С. Черкасенка.

IV рівень

(За повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-роздум на одну з тем:

1) Що таке щастя і які шляхи до нього: чи допоможе в цьому підкова?

2) Чи впливає краса природи на людину і чи завжди навколишній світ такий красивий?

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготувати матеріали для «поетичної вітальні» (випереджаюче завдання).

УРОК 34

Тема:	І. Калинець. «Писанки», «Дивосвіт».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, допомогти осягнути красу й оригінальність його поезій; розвивати навички виразного читання ліричних творів, коментування ролі метафор та порівнянь у них, поєднання реального та уявного; навчати точно характеризувати образи; виховувати любов до рідних, до природи, естетичні смаки.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, кілька писанок з різними візерунками, малюнками або їх фотографії.
Теорія літератури:	метафора, порівняння, своєрідність форми ліричного твору, верлібр.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АНАЛІЗ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ (ТЕМАТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ)

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

«Поетична вітальня».

(Створюється затишна обстановка, діти сідають у коло чи півколо, клас прикрашений рушниками, калиною, писанками.)

Ведучий (або ведуча).

Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

(І. Драч)

Відкриємо і ми для себе дивосвіт поезії Ігоря Калинця, сучасного українського письменника зі Львова, лауреата Державної премії імені Т. Г. Шевченка та літературної премії імені Василя Стуса. Йому довелося витримати шість років ув'язнення і три роки заслання лише за те, що він завжди палко любив Україну, писав про це твори, не бажав плазувати перед «сильними світу цього». Така ж доля спіткала і його дружину, письменницю Ірину Калинець.

Перший учень. «Лицар країни Лицарії», «син країни Колядок», І. Калинець узяв з дитинства у довгу й нелегку мандрівку життя світлу мамину й батькову науку, здоровий національний дух, відчуття нерозривного зв'язку зі своєю землею, її традиціями, високою духовною культурою, виплеканою багатьма поколіннями предків. Ось його поезія «Писанки» — світлий спогад із дитинства.

(Виразно читає поезію «Писанки» або розказує напам'ять.)

Другий учень: *(показує писанки з різними візерунками або фото, малюнки.)*

Вчені твердять, що писанка прийшла до нас із сивої давнини, з дохристиянських часів — вона існувала вже у трипільській культурі. Яйце завжди, в усіх давніх культурах, символізувало світопочаток. Наші пращури уявляли світ як велетенське яйце — небо вважалося його склепінням, а нижня частина шкаралупи обіймала підземний світ. Крашанки, писанки символізували пробудження природи, початок нового циклу життя. А після прийняття християнства стали ще й символом Воскресіння Ісуса Христа.

Третій учень. Урочистий, святковий, навіть казковий настрій поезії І. Калинця «Писанки» зумовлений тим, що передає один із найдорожчих, найяскравіших спогадів дитинства автора, пов'язаний з рідною людиною і з дивовижним світом мистецтва, близьким серцю кожного українця.

Мама, як добра берегиня родини, роду і життя взагалі, тримає у своїх долонях уже не просто писанки — «ясні сонця», а неповторний світ казки і краси. Поезія навдивовижу багата зоровими образами, й основну роль у ній відіграє метафора *(цибулинний золотий узвар, писанка оранжево горить, дзвенить, як згусток сонця, писанки — ясні сонця).*

Майстерно виписана Калинцева поезія і сама нагадує дивовижно мерехтливу «у філіграннім сплеті ліній» писанку, яйце-райце, з якого постає душа нашого народу.

(Методична порада. Можна організувати розпис писанок (використовуються яйця, з яких через дірочки видувається рідкий вміст). Або дати таке завдання додому, ознайомивши учнів із технологією роботи).

Ведучий. У Ігоря Калинця є дочка Дзвенислава. Для неї, а також для багатьох маленьких читачів поет видав збірку «Книжечка для Дзвінки».

Поезії наповнені радісним відчуттям людини — частинки гармонійного світу. Письменник уміє вести діалог з усім, що його оточує, бачити світ по-дитячому. В основі його творів лежить персоніфікація — вид метафори, коли предметам, явищам природи та поняттям надаються властивості людини.

(Учні читають або розповідають напам'ять вірші «Стежечка», «Блискавка», «Веселка», «Криничка», «Дим» та ін.)

Четвертий учень. Наші давні предки «оживлювали», «олюднювали» доволишній світ. Веселка нагадувала дівчину, котра «надагла... стрічок-стрічок, як у свято, взяла коромисло і пішла до річки». Хіба не так українські красуні у святкові дні завжди прибирали свої коси стрічками, різнобарв'я яких нагадувало веселкові смуги?

У вірші «Стежечка» героїня — нежива істота — нагадує пустотливе, цікаве, залюблене у світ дівчатко. (Але ж світ красний — голова крутиться), а дим, що втік від вогнища, просто у синіх джинсах, розпатланий, подався у мандри. Цей бешкетник-дим прихопив із собою тільки спечену картоплину, так кортіло йому подивитися на місто! Виразний натяк на казковий сюжет прочитується і в поезії «Блискавка».

П'ятий учень. Довірливий, емоційний тон поезії циклу «Дивосвіт» створюється не лише завдяки персоніфікації, а й за допомогою пестливих слів, особливої поетичної форми — верлібру.

Верлібр, або вільний вірш — один із видів віршів, ритмічна єдність якого ґрунтується на відносній синтаксичній завершеності рядків (речень) і на їх інтонаційній подібності. Верлібр не поділяється на стопи, рядки його мають різну довжину, різну кількість наголосів, довільно розташованих. Верлібр не використовує рим, тому не поділяється і на строфи.

Ведучий. Ось ми й познайомилися з дивосвітом поезій І. Калинця. Мабуть, чарівність цих віршів, незвичайність привабила кожного з нас, викликала бажання читати твори письменника ще

і ще. Адже в них оспівується те, що знайоме, близьке, дороге нам — найдорожча людина — матуся, стежина, що веде до рідного порога, ясне сонечко, студена вода з криниці й багато всього, без чого не уявляється наше життя.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно і вдумливо читати вірші І. Калинця, один з них вивчити напам'ять; вміти коментувати вірші, пояснювати роль художніх засобів у них; зробити до творів ілюстрації.

VI. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ 34

Писанка — символ-вшанування прародителя світу, могутнього бога Рода, який має здатність перетворюватися в сокола. У предковічні часи Сокіл-Род зніс золоте яйце, з якого народився Всесвіт. За легендою, писанки принесли людям птахи. Було це дуже суворої зими. Божі створіння не встигли вилетіти у вирій. І стали гинути. Люди позабирали птахів до своїх осель, відігріли, а навесні відпустили у вирій. Звідти птахи, не забарившись, повернулися, а на крилах своїх разом з чарівною весною принесли дивні яєчка. Відтоді з приходом великого весняного дня люди почали писати писанки. Вони вірили, що птахи знають більше від них таїну життя, бо в собі носять яєчко — символ народження, Сонця, воскресіння. У писанці зосереджена чарівна магічна сила, наділена особливою святістю, здатністю приносити добро, щастя, любов та достаток.

Крашанка червоного кольору присвячувалася богові Сонця й означала радість життя, а для молодих — любов та надію на одруження. Жовтий колір співвідносився з Місяцем і зірками, а в господарстві — з урожаєм, блакитний — з небом, повітрям, а отже, здоров'ям, зелений — з весною, воскресінням природи, бронзовий означав плодючість та багаті дари Матері-Землі, чорний з білим — пошану душ померлих, подяку їм за опікунство. Чорний колір знаменував пору досвітків та ночі до третіх півнів, а тому темна писанка зачаровувала злі сили. Писанка з зображенням Дерева Життя — то символ безсмертя людини. Трикутник завжди символізує три стихії — воду, повітря й вогонь, а ще матір, батька і дитину. Він є також заповітом батьків-предків, пересторогою для нащадків. Писанка має сорок клинців-трикутників і пов'язана не лише з чарівним числом три, а й з усім життям. Кожен клинець має свій зміст і присвячений Сонцю, Місяцю, зорям, воді, повітрю, оранці, посіву, проростанню, дозріванню хлібів, збиранню врожаю, молотьбі, саду, пасіці, приплоду худоби і та ін., а далі ще — родині, народженню, добру, щастю, одруженню...

УРОК 35

Тема:	І. Калинець. «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою».
Мета:	ознайомити учнів із твором письменника, допомогти зрозуміти його суть та ідейно-художнє значення; розвивати навички виразного читання, висловлювання своїх думок з приводу прочитаного; розвивати творчу уяву, фантазію; виховувати оптимістичне світобачення, позитивне мислення.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів для дітей, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	оповідання, казка, художній образ, дійові особи.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні розповідають напам'ять вірші І. Калинця (у парах, учням-асистентам чи вчителів), обґрунтовують свій вибір.

2) Огляд ілюстрацій.

2. Гра «Поєднай поняття».

Марійка Допитлива пропонує учням поєднати стрілочками поняття (образи і їхня характеристика), які є у віршах І. Калинця із циклу «Дивосвіт»:

писана красуня

гайнув у гай

дзиґа

розпатланий

князенко Соняшник

п'є та п'є калинову воду

мати моя підземна

не хоче забрати з мене свою подобу

весняна калина

студеним молоком мене поїть

сонце

із золотим черевиком в руці

дим

королева темряви

трамвай

така верчена ти

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Перу І. Калинця належать не лише поетичні твори, а й оповідання-казка «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою». Тож помандремо в казковий світ, майстерно створений письменником.

2. Виразне читання твору І. Калинця «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою».

3. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів.)

4. Обмін враженнями про прочитане.

5. Евристична бесіда.

1) З якими новими поняттями ви познайомилися? Поясніть значення слів «спадщанці», «пластуни».

2) Знаннями з яких інших предметів, окрім літератури, можна збагатитися, прочитавши оповідання?

3) Які особливості сюжету оповідання ви помітили? Як ви гадаєте, чи роблять ці особливості твір цікавішим?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Запитання від Марійки Допитливої.

Марійка Допитлива придумала для учнів «хитре» запитання:

— Як даний ланцюжок слів пов'язаний із твором І. Калинця «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою»:

майбутнє — минуле — сучасне

(За таким принципом у творі розташовані «Життеписи» Хлопчика-Фігурки.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати оповідання-казку, характеризувати образ головного героя, переказувати його пригоди; зробити ілюстрації до твору.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 36

Тема:	І. Калинець. Нові пригоди Хлопчика-Фігурки.
Мета:	допомогти учням глибше усвідомити красу й привабливість, художню досконалість творів І. Калинця; розвивати образне мислення, фантазію, уяву, вміння характеризувати образи на основі поведінки та вчинків героїв; виховувати естетичні смаки, позитивні погляди на світ і своє місце в ньому.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів для дітей, ілюстрації до них, учнівські ілюстрації.
Теорія літератури:	уявне, фантастичне, реальне, характеристика образу.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1. Виразне читання.

Учні зачитують уривки з твору «Хлопчик-Фігурка...», які запам'яталися, сподобалися їм найбільше.

2. Складання плану.

Учні роблять у вигляді плану запис пригод Ха-еФа в реальному житті людей.

3. Огляд ілюстрацій.

4. Проблемне завдання.

Учням треба пояснити назву твору, з'ясувавши, який відтінок значення (негативний чи позитивний), на їхню думку, несуть слова «задоволений собою».

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Робота зі схемою.

Учитель пропонує поміркувати, які із зазначених рис характерні для Хлопчика-Фігурки. За допомогою схеми складається характеристика Ха-еФа.

добрий		кмітливий
обережний		талановитий
цікавий		сміливий
ввічливий		грубий
допитливий	<i>Ха-еФ</i>	боязкий
життєрадісний		ніжний
фантазер		витривалий
розумний		пихатий

2. Слово вчителя.

Хлопчик-Фігурка сказав, що, окрім тих трьох життєписів, які він написав Ганнусі, Соломійці та Богданкові, він може написати свою біографію кожному учневі, і це не будуть схожі між собою твори.

Але ми не станемо чекати на Ха-еФа, а спробуємо самі скласти оповідання про нові пригоди Хлопчика-Фігурки в реальному житті або його нову біографію (наприклад, як він став торговельною маркою, емблемою певних змагань; як допоміг учителю математики й учням; як потрапив у зоопарк чи цирк і т. ін.).

3. Складання творів (на чернетках).
4. Зачитування творів із взаєморецензуванням.
5. Міні-диспут на тему: «Чи завжди це добре — повсякчас бути задоволеним собою?»

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Закінчити роботу над твором «Нові пригоди Хлопчика-Фігурки»; написати вірш верлібром у стилі І. Калинця про якесь явище природи чи святкування традиційного народно-релігійного свята у вашій родині (за бажанням); зробити ілюстрації до власних творів.

VI. ПІДСУМОК

УРОК 37

Тема:	Е. Андіївська — українська письменниця і художниця, що живе в Німеччині. Її казки-притчі.
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю Е. Андіївської, жанром притчі; розвивати навички виразного читання прозових творів, коментування їх, визначення прихованого повчального змісту, виділення фантастичних елементів; виховувати прагнення до гармонійного життя.
Обладнання:	портрет письменниці, репродукції її картин, збірки творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	казка, притча, прихований зміст (підтекст).

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Заслуховування учнівських творчих робіт.
- 2) Огляд ілюстрацій.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Емма Андіївська — українська письменниця й художниця, яка мешкає в Німеччині. Вона — лауреат літературної премії імені Тараса та Олеса Антоновичів, людина з оригінальними, неповторними поглядами на життя і мистецтво.

Народилася Емма Андіївська 19 березня 1931 року в місті Сталіно (тепер Донецьк). 1943 року емігрувала за кордон, жила у Франції, США. Вона — авторка 15 поетичних збірок, 10 прозових книг та багатьох малярських виставок.

У Е. Андіївської є цикл не зовсім звичайних казок-притч, об'єднаних спільним початком і закінченням.

Шакал прийшов до вілли на краю пустелі і познайомився з консервною бляшанкою, яка лежала на веранді. Вони почали розмовляти про те, що люди їх не розуміють, забувають, «що речі, які перебувають в людському оточенні, олюднюються», теж мають душу.

Бляшанка нагодувала шакала і попросила, поки не повернуться люди, розповісти їй щось цікаве. І шакал почав розповідати казки, але не зовсім звичайні — це були притчі.

Притча — невелике оповідання, яке містить повчання в іносказальній, алегоричній формі, що схожа на байку. Однак смисл притчі більш значимий: вона ілюструє важливу ідею, торкаючись проблем моралі, загальнолюдських законів. Притча часто служить для прямої настанови читачу щодо поведінки, вчинків.

У кінці цього циклу казок консервна бляшанка прощається із шакалом і говорить, що їй бракуватиме його товариства. Вона зауважує, що «час надто швидко збігає, коли він приємний, і надто повільно, коли несе лихо». Шакал не обіцяє ще раз прийти, говорячи, що обов'язки не для нього і «повертатися туди, де тобі бодай на коротку мить було добре, завжди означає розчаруватись». Він іде в пустелю й зникає з очей. Консервна ж бляшанка розповідала шакалові «Казку про яян», зауважуючи при цьому: її вона досить часто чула від батьків, що пильнували, аби надмірне зосередження на власній особі не призвело до зайвих ускладнень.

2. Виразне читання «Казки про яян».

3. Словникова робота.

Бляшанка — банка із жерсті;

кельма — будівельний інструмент, лопатка;

глипнув — глянув;

опали немощі — напала слабкість;

брама — міські ворота;

населники — мешканці, жителі;

погузир — по зав'язку.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Знайди чарівне слово-ключ».

Марійка Допитлива пропонує учням знайти чарівне слово-ключ, закресливши сім літер в рядку

Т С І М И Л І Т Е Р

(Треба закреслити букви, які складають слова «сім літер».)

Відповідь: ти.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати казку, виділяти її фантастичні елементи; зробити ілюстрації до твору.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 38

Тема:	Е. Андіївська. «Казка про яян».
Мета:	допомогти учням глибше усвідомити притчевий зміст і художню вартість казки; розвивати навички визначення головної думки твору, ключових фраз; висловлювати свої думки про прочитане; виховувати повагу до морально-етичних цінностей, що допомагають бачити і розуміти красу та приваби світу.
Обладнання:	портрет письменниці, збірки її творів, репродукції картин, ілюстрації до казки.
Теорія літератури:	притча, казка, головна думка.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні зачитують епізоди, які їм найбільше запам'яталися, коментують їх, виділяють фантастичні елементи.

2) Огляд ілюстрацій.

2. «Літературний диктант» від Марійки Допитливої.

- 1) Хто розповідав один одному казки? (Шакал і консервна бляшанка.)
- 2) Чим займався хлопчик, герой «Казки про яян»? (Пас кіз.)
- 3) Як хлопчик потрапив до країни яян? (Він упав зі скель.)
- 4) Що будували яяни? (Довгі вежі.)
- 5) Чому яяни не відповідають на запитання інших? (Тому що чують лише себе.)
- 6) Чим харчуються яяни? (Власним «я».)
- 7) Чому дідусь почув хлопчика? (Бо чужинець, так і не став справжнім яянином.)
- 8) Як можна було вийти з міста? (Через сім брам, які відкривалися на слово «ти».)
- 9) Чому ніхто з мешканців країни яян не міг вийти за місто? (Бо вони не могли вимовити слово «ти».)

- 10) Чому хлопчик вирішив подбати про старого? (Бо хлопчик не мав батьків.)
- 11) Що хотів хлопчик для старого? (Щоб той дихнув свіжим повітрям, побув на волі.)
- 12) Що опинилося за плечима у хлопчика замість дідуся? (Мішок з коштовностями.)

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Робота з текстом твору.

З а в д а н н я I: відшукати в казці ключові фрази, які б характеризували яян.

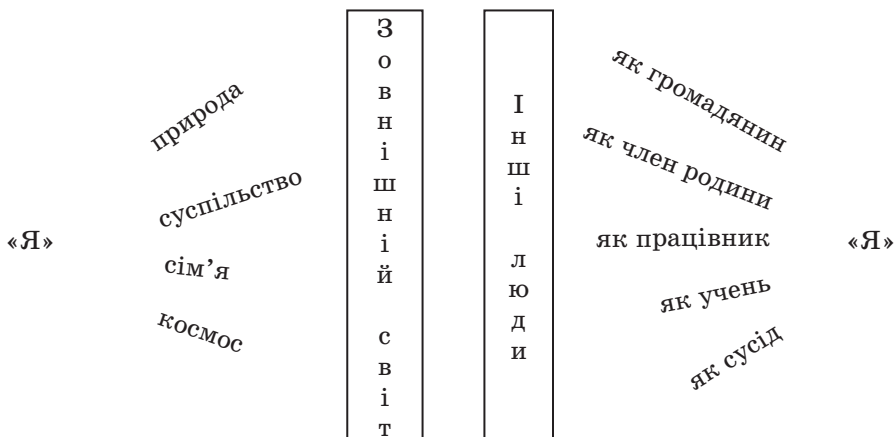
(Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує і под.)

З а в д а н н я II: (використовується метод «Мозковий штурм»): визначити головну думку твору (записуються всі варіанти, обговорюються, вибирається найбільш точний.)

(Людина не може жити без інших людей; має поважати не лише себе, а й оточуючих; людина сильна дружбою і добротою; гуртом можна подолати всі труднощі і под.)

2. Творча робота.

З а в д а н н я I: записати, якими зв'язками людина пов'язана із зовнішнім світом, з іншими людьми.

З а в д а н н я II: знайти в казці-притчі про яян і записати початок у вигляді правил.

(Будь наполегливим, шукай виходу із скрутного становища, не зневіряйся, не падай духом.)

Прислухайся до думки інших, поважай людей, прагни їм допомогти в разі потреби.

Повчитися чомусь хорошому в інших ніколи не соромно.

Не будь зарозумілим, пихатим, таким, що поважає лише себе, своє «я», вважає себе і свою роботу найкращими.

Будь вдячним, чемним, добрим, шануй старих, допомагай їм, не думаючи про винагороду.

Цінуй волю, незалежність.

Вмій бачити красу світу, його привабливість і намагайся жити щасливо та гармонійно.)

3. Експрес-інтерв'ю на тему «Якби я потрапив до країни яян» (або «Якби мені дістався мішок із самоцвітами»).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Вибери потрібні слова».

Марійка Допитлива прочитала кілька уривків із віршів, афоризмів і розгубилася: який же з них більше підходить до головної думки нашого уроку. Допоможіть їй.

Блажен, хто гордоців не має,
В кого дух пиhi не сидить!
Хто в скринях золота не дбає,
Хто на громаду звик робить.

(О. Кониський.)

«Роби добро — мені казала мати, —
І чисту совість не віддай за шмати!»

(Д. Павличко.)

Щастя хочеш ти зазнати?
Щастя дурно не дається:
Тільки той його придбає,
Хто за його в бої б'ється.

(Б. Грінченко.)

Твоє життя і щастя між людьми,
Бо правда і любов на їхнім боці.

Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для других виборює життя.

(В. Симоненко.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти за «Казкою про яян» кросворди, ребуси, шаради, головоломки; підготувати за бажанням усний твір «Чи схожий я чимось на яянина?»

VII. ПІДСУМОК

УРОК 39

Тема:	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, зацікавити їх твором «Тореадори з Васюківки»; розвивати навички виразного читання, переказу прозового твору, коментування його, аналізу поведінки героїв, їхніх вчинків; виховувати оптимізм, активну життєву позицію, розвивати почуття гумору.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	повість, пригодницький твір.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Огляд підготовлених учнями кросвордів, ребусів, шарад, головоломок.

2) Заслуховування усних творів «Чи схожий я чимось на яянина?»

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Відомий у світі український дитячий письменник Всеволод Зіновійович Нестайко народився 1930 року в місті Бердичеві, що на Житомирщині, в сім'ї службовців. Дитинство його перекреслила війна. Пізніше письменник згадував про це так: «Саме тому, що ди-

тинство моє перервала війна і довелося зазнати чимало гірких недитячих переживань, рано подорослішати, мені й захотілося писати для дітей — повернутися в дитинство і догратися, досміятися, пофантазувати разом з юними читачами».

Взагалі-то письменник не любить згадувати про страшне воєнне лихоліття: «Я не люблю ні писати про війну, ні згадувати. Багатьох дітей війна зламала, є навіть поняття “діти війни”, стражденні діти. Але мене врятувала моя весела вдача, яку дали мені мама, тато і мої далекі предки.

...Коли я був маленьким хлопчиком, страшенно хотів якнайшвидше вирости і стати великим, дорослим. Може, тому, що я був справді маленький, чи не найменший в класі. Маленький, худенький, ще й рудий. Як вогонь червоний. Мене дражили “Море горить”, “Пожежна команда”. А ще в класі мене називали “Рудий африканський їжачок”. Чому, питаєте, їжачок? А тому, що руде волосся на моїй голові стирчало, як голки в їжака».

Герої В. Нестайка — дотепні, жваві, веселі, розумні, кмітливі, сміливі діти, які потрапляють у різні життєві ситуації, інколи навіть драматичні, і з честю виходять із них. І все це освітлено любов'ю, добротою, легким авторським гумором, так що жоден читач не залишається байдужим. Мабуть, саме завдяки цим особливостям твори В. Нестайка набули світової популярності.

За повість-казку «Незвичайні пригоди у лісовій школі» письменник удостоєний премії імені Лесі Українки. Фільм за твором «Тореадори з Васюківки» одержав гран-прі на Міжнародному фестивалі в Мюнхені і Головну премію на Міжнародному фестивалі в Австралії, кінофільм за твором «Одиниця з обманом» — спеціальний приз на Міжнародному фестивалі в Габрово, столиці сміху в Болгарії.

Книжку «Тореадори з Васюківки», з якою ми сьогодні ознайомимось, включено до особливого списку Г.-К. Андерсена.

Словами Астрід Ліндгрєн промовляє до нас класик української дитячої літератури Всеволод Нестайко: «Я сподіваюсь, що, можливо, книжки мої навівають маленьким читачам більшу людяність, краще розуміння людей».

2. Робота з теорії літератури.

Твір В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» — повість-трилогія (трилогія складається з трьох книг).

Повість — це великий за обсягом епічний твір, у якому детально розповідається про багато подій із життя дійових осіб. (*Учні роблять запис до літературознавчого словничка.*)

Особливості повісті: зображення значної кількості подій із життя одного або кількох головних героїв; розповідний спосіб викладу; тривалий час дії; докладність описів і розповіді про події та персонажів; прозова форма; середній обсяг.

Повість буває: соціальною, соціально-побутовою, історичною, біографічною, автобіографічною, пригодницькою, науково-фантастичною, міфологічною (хімерною).

Повість «Тореадори з Васюківки» — пригодницька. Пригодницький твір має складний, заплутаний сюжет, із його героями трапляються цікаві, часом неймовірні пригоди, вони опиняються у складних життєвих ситуаціях, з яких, звичайно, виходять переможцями. Пригоди можуть бути значні, як у творі «П'ятнадцятирічний капітан» Ж. Верна, або звичайні, які часто трапляються з дітьми у повсякденному житті, як-от у «Тореадорах з Васюківки».

Потребує пояснення й сама назва твору.

Хто ж такі тореадори?

Тореадори — це учасники кориди (бою з биками). Корида дуже популярна в Іспанії та в деяких інших країнах.

3. Виразне читання.

Учні виразно читають уривки з твору В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» (розділ I) — «Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич».

4. Обмін враженнями про прочитане.

5. Словникова робота.

(Здійснюється за питаннями учнів.)

Авантюрист — шукач сумнівних ризикованих пригод, пройдисвіт;

шмаркати — лайливе слово;

втрумаку — покараю, поб'ю;

клубня — сарай;

убоїще — лайливе слово;

подати голос — обізватися;

вишкварити — лайливе слово;

льоха — свиня;

вскочити в халепу — потрапити в незручне, загрозливе становище;

заскочити зненацька — впіймати, застати несподівано;

нам'яти вуха — побити, покарати;

пискля — малеча, пташеня;

причепитись як реп'ях — нав'язливо пристати до когось;

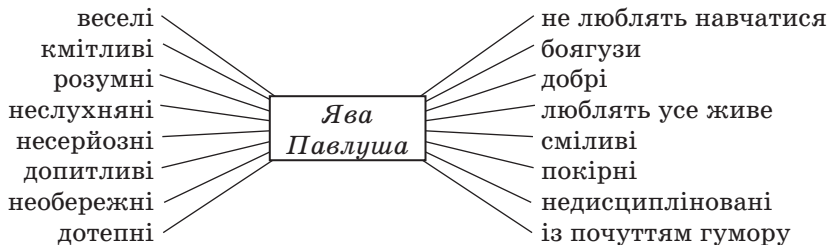
онуча — шматок тканини, якою замотують ноги, вдягаючи чоботи, валянки;
 райрада — районна рада, місцевий орган управління;
 ланкова — головна в робітничій бригаді (ланці);
 надавати плескачів — побити;
 не знати, куди очі подіти — засоромитися;
 дати дриза — втекти, швидко побігти;
 сільмаг — сільський магазин;
 гангстери — тут: розбійники;
 буцегарня — в'язниця;
 пугутькало — сова;
 підштанники — нижня чоловіча білизна;
 второпав — зрозумів;
 беркиць — упав;
 поголів'я — худоба;
 плахта — спідниця, що розкладається на прямий шматок тканини;
 колгоспний — із колективного господарства;
 бугай — бик;
 мурмило — лайливе слово;
 цап — козел;
 калабаня — яма;
 вигін — пустир, пасовисько;
 баналюки — небилиці;
 нафталін — речовина, що відганяє міль;
 реманент — інвентар;
 гейзери — тут: фонтани;
 анциболотники — чорти;
 і не тютьки — не туди, не звернувши уваги;
 шминдрики — лайливе слово;
 екзамен на носі — скоро, незабаром;
 костричитись — удавано хоробро поводитися;
 дуля з маком — нічого не отримати;
 журавель — висока жердина біля колодязя, за допомогою якої опускається і піднімається відро;
 припиначки — мотузка, до якої прив'язують козу;
 цямрини — стіни колодязя.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Визнач риси характеру героїв».

Марійка Допитлива пропонує учням поміркувати й визначити, які риси характеру Яви та Павлуші виявилися у першому розділі

повіді? Чи правильно позначила їх сама Марійка? Знайти помилки.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати перший розділ повісті, аналізувати поведінку героїв, їхні вчинки, моральний вибір у різних життєвих ситуаціях; зробити ілюстрації до твору.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 40

Тема:	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».
Мета:	ознайомити учнів із новими пригодами героїв повісті В. Нестайка; розвивати поняття романтичного і пригодницького, навички виразного читання, аналізу твору, характеристики героїв; виховувати позитивні риси характеру, оптимістичний, діяльний світогляд.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них, кадри з кінофільму за повістю, що вивчається.
Теорія літератури:	гумор, комічне, пригодницький твір, характеристика героїв.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні виразно зачитують або переказують епізоди, які здалися їм найбільш цікавими (або смішними).

2) Робота над характеристикою героїв твору.

Учні роблять характеристику героя (або героїв), який їм сподобався. Визначають, які риси характеру хлопців найбільш привабливі для них.

2. Гра «Знайди помилки».

Марійка Допитлива теж захотіла переказати цікавий епізод з повісті «Тореадори з Васюківки», але, мабуть, не дуже уважно читала й дещо переплутала. Учням треба знайти помилки.

Хлопці Ява і Павлуша поїхали з батьками до Києва. Там вони побували в метро. Їм дуже сподобалося. Хлопчики вирішили побудувати таке й собі, у своєму селі. Вони зайшли до Будинку проектів, попросили план будівництва і взялися до роботи. Метро вийшло на славу! Але плямиста і огидна свиня Манюня не розуміла, що метро — лише для людей. Вона захотіла покататися, та ще й без грошей, а коли не пролізла через турнікет, то дуже заверещала. За це дід Варавка налаяв хлопців і наказав закрити метро у нього біля сарая.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учні виразно читають розділ, в якому Павлуша розказує, як він подружився з Явою.

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

Реваншист — той, хто бере реванш (перемагає після програшу);

знічев'я — від нічого робити;

транзистор — радіо;

не розшолопати — не зрозуміти;

барахольщик — лайливе слово;

по кумполу — по голові;

шмарогузи, катові гаспиди — лайливе слово;

шукай вітра в полі — не знайдеш, не здоженеш.

4. Експрес-інтерв'ю.

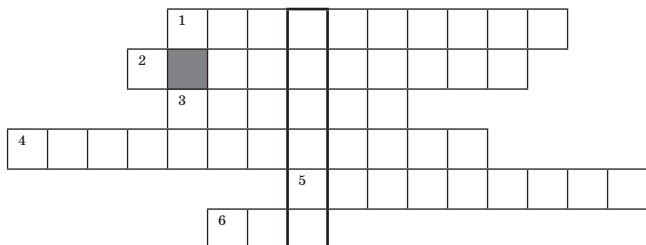
Учні відповідають на запитання: «Як ви ставитесь до такого висловлювання героя твору “Тореадори з Васюківки”: “Він (сторож) чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно”»?

5. Міні-диспут на тему «Як дізнатися, чи друг справжній?» («Якою є справжня дружба?»).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІВ ТА НАВИЧОК

Розгадування кросворда.

Марійка Допитлива склала кросворд для тих, хто уважно прочитав розділ. Відповідь (ключове слово не лише до цієї частини, а й до всієї повісті): дружба.

- 1) Як поведився у школі Стьопа Карафолька, якого всі батьки ставили своїм дітям за приклад? (Бездоганно.)
- 2) У кого вирішили пограти хлопці на баштані? (У фараонів.)
- 3) Які плоди нагадували героєві тигрів? (Кавуни.)
- 4) Що зробили батьки хлопцям, дізнавшись про їхню витівку? (Попередження.)
- 5) Хто застав дітей за їхньою грою в «єгипетські піраміди»? (Баштанник.)
- 6) Як звали нового справжнього друга Павлуші? (Ява.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати розділ, що розглядався на уроці, висловлювати своє ставлення до героїв твору; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 41

Тема:	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».
Мета:	ознайомити учнів з новим розділом повісті; розвинути вміння толерантно й аргументовано доводити свою думку, відстоювати власну позицію; розвивати навички виразного читання, переказу прозових творів; виховувати прагнення до знань.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них, учнівські малюнки.
Теорія літератури:	повість, дійові особи, характеристика героїв, головна думка.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання.

Учні зачитують, переказують і коментують епізоди з розділу, що розглядався на попередньому уроці.

2) Робота зі схемою.

Учні доповнюють схему, що розглядалася на попередньому уроці.

Які позитивні і які негативні риси характеру хлопців виявилися у другому розділі?

+

вірність у дружбі,
взаємовиручка
і взаємодопомога,
кмітливість,
допитливість
і т. ін.

-

нечесність, невіра
в свої сили, неціну-
вання людської
праці, легковажність
і т. ін.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учні виразно читають розділ повісті «Тореадори з Васюківки» «Е,— сказали ми з Явою».

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

Бакенбарди — борода від скронь уздовж щік до виголеного підборіддя;

Щепкін — знаменитий актор XIX—XX ст.;

Станіславський — знаменитий режисер XIX ст.;

Тарапунька, Штепсель — знамениті комедійні актори радянських часів;

скакали дрижаки — хвилювалися;

метрика — свідоцтво про народження;

заварити кашу — розпочати клопітну справу;

Немирович-Данченко — знаменитий режисер;

статист — актор, що грає у натовпі;

МХАТ — Московський Художній Академічний Театр;

вийшла заковика — трапилась непередбачена перешкода;

пішло шкереберть — усе пропало;

слимаки, мокриці — беззахисні, жалюгідні істоти;

полова — шкаралупа із зерна;

суфлер — той, хто в театрі підказує слова акторам;

заштунками — за сценою;

памороки забило — забути;

стоять, як у тім'я вдаренні — розгубилися;

не показавши носа — не з'явившись;

шминдрики — лайливе слово;

пика — лице.

4. Евристична бесіда.

1) Які нові риси характеру виявилися у Яви та Павлуші в цьому розділі? Що ви відносите до позитивного, а що до негативного?

2) Яке почуття викликає у вас історія з виставою, чому саме таке?

3) Наскільки реальною, близькою до життя, до вашого власного досвіду є ця історія?

4) Як театральна вистава допомагає іншим учням розкритися, показати свої здібності?

5) Як ви ставитесь до художніх виставок, до відвідування драмгуртка? Поміркуйте над такими даними статистики: пересічний (звичайний) школяр за роки навчання проводить у художніх музеях та на виставках близько 8 годин, а біля екрана телевізора — 10 тисяч годин.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Робота з таблицею.

Марійка Допитлива просить учнів за матеріалами прочитаних розділів заповнити таблицю:

мрія	дійсність
збудувати метро в селі; влаштувати кориду; змайструвати підводний човен; поставити виставу та ін.	«метро» насправді — канава, в яку провалилася свиня; корида — роздратована корова і т. ін.
смішне, комічне	сумне
як хлопці закопували «метро», боячись діда; як намагалися розіслати корову; як врятувалися від баштанника та ін.	хлопці крадіжку вважають героїством, не дуже старанні в навчанні, інколи витрачають енергію на безглузді витівки
романтичне	приземлене, буденне
прагнення створити чудо техніки — метро, організувати екзотичне видовище — кориду, побувати на театральних гастролях по світу	батьки карають дітей; хтось жорстоко повівся із цуцням, розлючена корова загнала хлопців у ставок; діти часто б'ються між собою

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати, переказувати розділ, що розглядався на уроці, характеризувати героїв; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 42

- Тема: В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».
- Мета: ознайомити учнів із новими розділами повісті, допомогти їм глибше розкрити характери героїв, навчитися аналізувати поведінку персонажів та оцінювати її, проводячи паралелі із власними відчуттями; розвивати навички виразного читання, переказу прозових творів, коментування їх; виховувати прагнення творити добро.
- Обладнання: портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
- Теорія літератури: повість, герої художнього твору.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Робота в парах.

З а в д а н н я: задати одне одному по три питання за змістом прочитаного.

2) Робота біля дошки.

З а в д а н н я: записати у дві колонки риси характеру хлопців, які подобаються і які не подобаються.

2. Проблемне завдання.

(Використовується метод «Мозковий штурм».)

Знайти вихід із ситуації, в яку хлопці потрапили під час вистави. Що слід робити у подібному випадку?

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учні виразно читають розділ «Усе! Кінець! Я дарую велосипед. “Загаза чоغتова!” Я видужую».

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

В і д р е м і з у в а т и — відрізати;

п а р т и к а — шматок;

с м і я т и с я н а к у т н і — бути в дуже скрутному становищі;

в м а л а м у р и т и — з'їсти;

с і н и — вхідна прибудова у сільській хаті;

п р и ч а н д а л л я — прилади, інструменти;

к о в б о к — колода, дровітня.

4. Самостійна робота в групах.

1-ша група. З а в д а н н я: записати 3—5 «моральних уроків», настанов, які дає нам автор у цьому розділі устами та діями героїв.

(Не треба думати про найгірше, передбачати його; слід добре ставитися до молодших; ніколи не впадай у відчай; дотримуйся слова і т. ін.)

2-га група. З а в д а н н я: схарактеризувати Яву за цим розділом.

(Ява емоційний та вразливий, може легко впасти в паніку; розуміє, що найбільша цінність людини — це її життя, і його слід

прожити гідно; прагне до добрих справ; по-дитячому безпосередній, щирий, любить природу і т. ін.)

3-тя група. Завдання: з'ясувати, якою є роль лайливих, протічливих слів у творі.

(Вони наближають читача до реального життя, до дитячої, підліткової мови, роблять розповідь щирою, емоційною, викликають довіру щодо дійсності того, що відбувається.)

4-та група. Завдання: визначити головну думку твору.

(Треба цінувати життя в усіх його проявах, прагнути до дружби, добра, справедливості, бути допитливим, кмітливим і веселим.)

5. Оголошення результатів роботи в групах.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Розшифруй висловлення».

Марійка Допитлива зашифрувала одне з висловлювань В. Нестайка. Прочитайте його і поясніть, чому письменник так думає.

Вд дтчі лтртр злзть нлзлжнсть крїн.

(Голосні для довідки: і, и, я, о, і, е, а, у, и, а, е, и, е, а, е, і, У, а, и.)

Відповідь: «Від дитячої літератури залежить незалежність України».

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до бесіди з позакласного читання, прочитати інші розділи повісті «Тореадори з Васюківки».

VII. ПІДСУМОК

УРОКИ 43—44

Тема. В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки» (інші, позапрограмні розділи).

Мета: викликати інтерес до самостійного читання художніх творів; розвивати навички свідомого вибору книг для читання, аналізу їхнього змісту, виділення моральних настанов, які вони містять; виховувати оптимістичний світогляд, позитивні якості характеру, любов до читання.

- Обладнання: портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них, кадри з кінофільму, читацькі щоденники.
- Теорія літератури: повість, романтичне, пригодницьке у творі, головна думка, характеристика героїв, виконавське завдання.

ХІД УРОКІВ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКІВ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Презентація власних читацьких щоденників.

(Девіз: читати маємо щодня!)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Заслуховування вражень учнів, які прочитали всю трилогію В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
2. Переказ учнями самостійно прочитаних розділів повісті.
3. Обговорення XVIII—XXIII розділів повісті.

З а п и т а н н я д о у ч н і в

- 1) Що трапилося в селі?
- 2) Чому Ява попросився піти з батьками?
- 3) Яке враження справила на хлопця повінь, лихо для людей?
- 4) Що вирішив Ява і як він здійснив свій намір? Чи можна це назвати героїчним вчинком?
- 5) Чому Ява пірнув у напівзатоплену хату? Як ви ставитеся до такого вчинку? Це героїство чи безрозсудство?
- 6) Що ви думаєте про дочок баби Мотрі і про неї саму?
- 7) Що було за іконою у бабусі? Як це змінило ставлення до неї хлопців?
- 8) Що ви можете сказати про міркування Яви стосовно Бога та віри?
- 9) Хто врятував Яву? Чи можна вважати дружбу хлопчиків справжньою?
- 10) Які риси чоловічого характеру виявилися у Яви в цих розділах?
- 11) Як ви ставитеся до армії, армійської служби? Чому саме так?

4. «Театр мініатюр».

З а в д а н н я: розіграти імпровізовані інсценівки-діалоги за прочитаним, наприклад, як Ява став Робінзоном Кукурузо, як хлопці «виручали» вчительку від викрадання і т. ін.

5. Творча робота.

З а в д а н н я: записати слова-асоціації, які виникають у вас від таких слів:

Ява та Павлуша —

Романтика —

Пригоди —

Оптимізм —

6. Гра «Останнє слово».

Переможцем у грі стає той, хто останній назве:

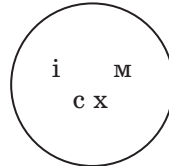
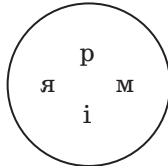
— героїв-людей повісті «Тореадори з Васюківки»;

— героїв-тварин;

— географічні назви.

7. Гра «Складіть слова».

Марійка Допитлива складала із вирізаних літер слова, які їй здалися найголовнішими у повісті В. Нестайка, але розсипала набір. Допоможіть скласти їй ключові слова.

Відповідь: дружба, мрія, сміх.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до тематичного оцінювання.

VI. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКІВ 43—44

РОЗДІЛ XVIII

Стихійне лихо. Я приймаю рішення

Я прокинувся раптово вночі, хоч ніхто мене не будив, і одразу відчув тривогу. В хаті горіло світло і чулися приглушені, стурбовані голоси. Хоч і не видно було, але відчувалась якась метушня, якийсь нервовий рух. Так було, коли в тата зненацька серед ночі стався приступ апендициту і його відправляли в лікарню на операцію. Тоді мене теж ніхто не будив, я прокинувся сам. От і зараз. Я миттю підхопивсь і стривожено спитав:

— Що? Що таке?

Серед хати стояли одягнені, в плащах, батько, мати і дід. У діда в руках було весло. Мати повернулася до мене.

— Спи, синку, спи!

— Що сталося? — знову спитав я.

— Річка від дощів піднялася, з берегів вийшла. Греблю біля млина прорвало. Село внизу заливає, — мовив дід.

— А ти спи, спи, синку, — повторила мати.

Я скочив з ліжка. Еге, спи! Там людей заливає, а я — спи!

— Я з вами! Я піду!

— Та ти що?! Он Яришка прокинеться, боїтиметься, як нікого не буде. Лягай, спи зараз же! Це тобі не іграшки! — підвищила голос мати.

Але я вже одягався. Мене біла нервова лихоманка, і я довго не міг утратити ногою в холошу. Зуби вибивали шалений рок-н-рол. Спи! Може, я все життя цієї ночі ждав, щоб щось героїське вчини-ти! А тут — спи! Ні! Піду!

— Хай іде. Щось pomoже. Здоровий хлопець, — сказав дід.

— Справді, хай! — підтримав його тато.

Світло враз блимнуло і погасло.

— Зірвало! А може, й стовпа звалило, — сказав у темряві тато.

Дід чиркнув сірника, запалив газову лампу, що стояла на при-пичку.

— Вдягни оно татового ватника і чоботи взуй, — сказала мені мати.

— Ліхтарика свого візьми, — підказав тато.

— Лампу не будемо гасити. Хай! Бо як Яришка прокинеться... От краще б ти не йшов усе-таки. У мене б душа спокійніша була. — Мати зітхнула.

— Та що ви, їй-богу, мамо, з тою Яришкою! Здоровуца вже дів-ка, у школу пішла, а ви...

— Пішли, пішли, годі вже вам, — втрутився дід.

Ми вийшли з хати у мокру, негожу, вітряну темряву. Гнаний вітром дощ періщив просто в обличчя.

— Головне, що човни, мабуть, позносило, потопило, — ледве почув я голос діда, який ішов поруч. Я хотів сказати, що плоскодонку нашу, може, й не знесло, бо вона на горбку лежить догори дном, але вітер затулив мені рота, і я тільки хавкнув.

То тут, то там, наче світлячки, блимали вогники, звідусіль з ліх-тарями поспішали люди.

Ще здалеку крізь шум зливи було чути тривожний гомін, зойки та крики. Чим ближче ми підходили до вулиці Гагаріна, що вела

в берег, тим виразніший і гучніший ставав отой гомін. Уже можна було вчути хурчання мотора, цюкіт сокир і розпачливі відчайдушні жіночі крики: «Ой лишенько! Ой пробі! Ой рятуйте!» Тужно ревла худоба, верещали свині, вили собаки. Все це було чути вже зовсім близько, поряд, але як я не напружував зір, крізь дощ і темряву нічого не міг розгледіти.

Аж ось попереду спалахнули два світлих ока — фари. І перше, що я побачив у світлі фар, — це тин і воду. Вода хвилиєю накочувалась і розбивалася об тин, а він хитавсь і хилився. Потім біля тину з'явилася постать по пояс у воді, з телевизором на голові. У світлі фар мокрий од дощу екран виблискував величезним страшним оком — лупатим і більмуватим.

Фари були тракторні — у провулку натужно хурчав колісний трактор «Беларусь». Здоровеннецькі задні колеса буксували, розбризкуючи багнуку.

— Давай, давай, ну! — кричав хтось позад трактора: там світилися ще фари машин.

Кілька дядьків посеред вулиці цюкали сокирами — нашвидку збивали з колод плота.

Дід, батько і мати одразу кинулися до діла, дід помагати робить плота, батько до трактора, а мати просто у воду, до найближчої хати — виносити добро.

— Побудь поки що тут! — гукнула вона мені на ходу.

І я не встиг опам'ятатись, як лишився сам.

З темряви раз у раз, наче водяники, вигулькували з води люди, тягнучи на собі різний домашній скарб. Он провели корову, що вже не ревла, тільки стогнала. Он бабуся, спотикаючись, тягне по воді за собою, наче човна, цинкові ночви з вузлами й подушками. І, плачучи, весь час примовляє:

— Ой що ж це робиться! Ой Господи! Ой за що ж це така кара! Ой пропало все, пропало! Ой Боже ж мій, Боже!

— Найгірше внизу, в березі, — сказав хтось у темряві. — Гребенюків, Мазниченків, Пашків затопило зовсім. А стару Деркачку — так по самісіньку стріху. І дістатися ніяк. Човни потопило. Ще й трактор, бач, застряв — колоди для плотів підвезти не можна...

— Це щось у природі таке, їй-богу, коїться. Самі стихійні лиха в усьому світі: урагани, землетруси, повені, смерчі. То в Америці, то в Японії, то в Голландії... Та й у нас... То у Закарпатті, а то на Кубані... Тепер оце в нас...

Заскрипіли колеса, захропли коні — люди під'їздили возами.

— Кладіть осюди! Давайте! Телевізора отут поставте, на сіно!

Я кинувся помагати вантажити на вози речі потерпілих.

З темряви почувся голос Івана Івановича Шапки, голови колгоспу:
— Везіть до школи! Займайте школу, і клуб, і правління! Там усе одчинено!

А трактор усе хурчав і хурчав, аж звискував, та не міг зрушити з місця.

Мій тато командував там, вигукуючи:

— Переключай на першу! Ліворуч верни, ліворуч! Давай задню! Тепер вперед!

То було кляте місце. Там завжди калюжа і болото навіть у найсухішу погоду. І завжди застрявали машини. А тепер від дощу воно зовсім розкисло і просто засмоктувало, як драговина.

Зненацька здалеку, з берега, долинув відчайдушний пронизливий жіночий крик:

— Рятуйте! Рятуйте! Ой!

Люди безпорадно заметушилися. Хтось із дядьків кинувся просто в воду. Йому загукали:

— Куди ти? Що ти там допоможеш? Зараз плота кінчимо.

Але він уже зник у темряві.

Тоді сердито закричали до тракториста:

— Що ти засів, панімаєш! Там люди гинуть, а ти!.. Трактором не можеш проїхати, герой!

Кричали, щоб зігнати своє безсилля. Тракторист хрипло лайнувся:

— Що — трактором! Що — трактором! Тут танком не проїдеш, не те що трактором! Розумники!

«Танком...» І раптом в уяві моїй виник військовий табір, артилерійський двір, дивовижні незграбні машини із скошеними, як у човнів, носами... «Бронетранспортери-амфібії, да... Для подолання водних рубежів... для десантів, да...»

Я вмить згадав, що читав десь, як воїни допомагали людям під час стихійних лих...

І раптова думка пронизала мене.

— Іване Івановичу! Іване Івановичу! — загукав я в темряву. Але голова не відгукувався. Тоді я кинувся до тата:

— Тату! Тату!

Він, забрьоханий з ніг до голови, пхав трактора. З-під колеса, що буксувало, просто на нього летіла грязюка.

— Одійди! Одійди, ну! — крекчучи від натуги, роздратовано прохрипів він.

Ех! Та що там питати, казати! Не можна гаяти ні хвилини. Самому треба рвонуту туди.

І, не роздумуючи більше, я кинувся додому. Захекавшись, вбіг у сіни, схопив велосипед, прихилив динамку до шини, щоб світила фара, і скочив у сідло.

Їхати було ой як важко! Колеса в'язли у грязюці, буксували на глині. Доводилося раз у раз злазити і пхати велосипеда поруч себе. Добре, що то не трактор. Коли вибрався з села на биту польову дорогу, колесам стало трохи легше. Колесам, та не мені. Бо тут шугав дужий вітер, який збивав, просто клав на землю. Двічі я не міг втриматись і валився набік, на ногу, і якийсь час стрибав на ній, не можучи вирівнятись. А раз просто впав у болото. Але поспішав із останніх сил. І з тривогою вглядався уперед, у темне громаддя лісу, що наближалось. Шукав очима вишку, де прапор, і не міг знайти. І думав з острахом: «А що, як навчання ще не закінчилися і в таборі нема людей? Що робити? А навіть як є, чи послухають, чи повірять вони мені, пацану?»

Було б, мабуть, розшукати голову або хоч когось з дорослих намовити. Так ні ж! Вилетів кулею і помчав. Не подумавши навіть. Як скажений!

І вже каювсь я, і картав себе. Та вертатися в село було б безглуздя. Люди гинуть. Кожна хвилина дорога.

Аж ось і посадка. Я в'їхав на «глеканку». Вітер одразу відпустив мене. Він пішов верхом, з шаленим свистом чешучи настобурчені чуби струнких сононок. Але тепер увесь час мені доводилося пильнувати, щоб не наскочити на пеньки. Бо як наскочиш та зробиш «восьмьорку» — тоді все. І, вшніпившись у «глеканку», так я й не вгледів, чи є прапор на вищці, чи нема.

Десь тут уже дот на узвишші, за дубами, невидимий у темряві: я виїхав на «генеральську» дорогу. І як про щось далеке і примарне, подумав про ті інструкції, що лежать там, у розколинні над амбразурою. Та цю думку враз витіснив спогад про відчайдушний пронизливий крик: «Рятуйте!», що й зараз дзвенів у мене в ушах. І я ще дужче натиснув на педалі.

Хто був у лісі вночі у негоду, коли гуде, завиває скаженим вовком у кронах вітер, коли стогнуть людським голосом дерева, коли десь щось гухкає, свистить, тріщить, ламається, падає, перекидається, реве, лютує і шаленіє — той знає, що то таке. То страшно.

Але, присягаюсь вам, я не відчував того страху. Десь із глибини спливла навіть думка: «Чому мені не страшно?» Та я одразу забув про це думати. Я був весь якось націлений уперед і тільки вперед. Я думав тільки про те, щоб їхати швидше, швидше, швидше... Я думав тільки про свої ноги, що крутили педалі і вже страшенно боліли від напруження, і про дорогу, про оті нескінченні корчі, ямки, горбочки — щоб не наскочити, не натрапити, обминути.

РОЗДІЛ ХІХ

Полковник Соболь.

Знову старший лейтенант Пайчадзе

Коли я раптом вискочив нарешті на галявину до тої арки і шлагбаума, освітленого ліхтарем, то якось не одразу втямив, що вже приїхав.

Вартовий помітив мене і гукнув:

— Стій! Хто такий?!

Я під'їхав упритул до шлагбаума.

— Мені начальника... Головного... Будь ласка... Дуже треба. Негайно... — Я вагався, говорити вартовому чи ні: однак же він не вирішує, а що, як не захоче покликати офіцера.

— Що сталося? Тільки повернулися з навчань. Троє діб... Може, вранці?

— У нас село заливає, — видихнув я.

— Стривай. Зараз. — Вартовий кинувся до будки, схопив телефонну трубку. — Товаришу капітан! Доповідає вартовий на прохідній ефрейтор Єфимов. Тут хлопець приїхав. Каже, у них село заливає... Єсть! — Він обернувся до мене: — Давай он до тієї палатки!

Я пірнув під шлагбаумом і поїхав до палатки. Назустріч мені вже виходив високий офіцер з червоною пов'язкою на рукаві.

— Що таке?

Хекаючи і затинаючись, я розказав йому про наше нещастя — і про хати, що по самісіньку стріху затоплені, і про те, що човни позносило і дроти електричні позривало, стовп повалило, і про те навіть, як трактори буксують, не можуть підтягти колоди для плотів...

— Ясно, — сказав капітан. — Ходімо. Доведеться будити полковника. Хоч і жаль — годину всього, як ліг, тільки оце з походу повернулися. Та нічого не вдієш — тут така справа, що...

Ми пройшли кілька палаток і біля однієї зупинились. Капітан пригнувся і пірнув у неї. За мить палатка освітілася зсередини жовтим світлом, і на брезенті заколивалася довга химерна тінь.

— Товаришу полковник, — почувся голос капітана. — Вибачте, що турбую, але справа серйозна. У сусідньому селі повінь. Затопило хати, потрібна допомога.

Хтось (очевидно, полковник) прокашлявся і мовив густим, неквапливим басом:

— Значить, так... Підніміть поки що офіцерів — начштабу, начартилерії, транспортників, командирів мотострілецьких батальйонів... Інших не треба. Хай відпочивають.

Мені враз перейняло подих. Вчулося, що ніби це той самий голос, що говорив зі мною по телефону.

— Хто сповістив про повінь?

— Хлопчик, товаришу полковник. На велосипеді примчав...

— Хай зайде.

З палатки вийшов високий капітан:

— Зайди, з тобою полковник хоче поговорити.

Я зайшов у палатку. На вузькому залізному ліжку сидів, натягуючи чоботи, огрядний лисуватий чоловік. Він був уже в галіфе, але ще в майці. І мені зразу впала у вічі якась дивна невідповідність: обличчя в нього було немолоде, у глибоких зморшках, із сивими скронями і засмагле, аж чорне, а тіло, навпаки, білісіньке, чисте, молоде, з опуклими, як у борця, налитими силою м'язами, і шия теж, як у борця, товста і дужа. І таке було враження, що та голова не од того тіла.

— Драстуйте, — привітався я.

— Здоров. Сідай. Ну, розкажуй, що там у вас.

Я сів на лаву біля столу і став розказувати.

Поки я говорив, він вдягнув кітель, що висів на стільці коло ліжка, — з полковницькими погонами і кількома рядами орденських колодок на грудях.

Ще я не закінчив розказувати, як почали заходити офіцери. Тихо віталися. Він, не перебиваючи мене, мовчки показував їм на довгі лави, що стояли круг столу. Вони сідали.

Зайшов старший лейтенант Пайчадзе. Здивовано звів на мене брови — пізнав. Ледь усміхнувся, але зі слів моїх усе зрозумів — нахмурився.

Нарешті я замовк.

Полковник підвів очі на офіцерів, обвів їх поглядом:

— Всі?

— Так, товаришу полковник, — відповів високий капітан.

Полковник підійшов до столу, витяг з планшета карту, розстелив:

— Товариші офіцери! Хто ще не зрозумів, пояснюю — в сусідньому селі повінь, річка вийшла з берегів, прорвало греблю, затопило хати, гине худоба, майно. Треба евакуювати населення, худобу, майно. Ось уявний район дії... Затопило, очевидно, цю частину села, в долині, біля річки... Цю вулицю, оці хати... Підходи отут, тут і тут...

Полковник і офіцери схилилися над картою.

«Чого вони так зволікають? — з досадою думав я. — Замість того щоб зразу підняти всіх по тривозі, кинутися по машинах і в село — наради якісь проводять... А там люди вже, може, гинуть...»

Тільки потім я розшолопав, що на все це пішли лічені хвилини. Просто — то була дисципліна, організованість, які виключали безладдя і метушню. І я зрозумів, що робити швидко — це не обов'язково хапатися і поспішати. Але це я зрозумів тільки згодом, а тоді досадував, що вони, на мій погляд, дуже повільно повертаються.

— Значить, так,— казав полковник.— В операції братимуть участь бронетранспортери, два мотострілецьких батальйони, перший і третій, три малих арттягачі. Діяти будемо за обстановкою. Тривогу по табору не оголошувати. Людей піднімати тихо, без галасу. Інших не будити. Готовність... — Він глянув на годинника, і в цей час на стільці коло ліжка задзижчав телефон. Полковник підійшов, зняв трубку.

— Полковник Соболь слухає. А... так... драстуйте... Драстуйте, товаришу Шевченко... Так... Уже знаємо. Через п'ять хвилин виступаємо... Звідки? Звідки знаємо?.. Та тут нам сповістили... — Він глянув на мене, усміхнувся, прикрив трубку рукою, спитав тихо: — Як тебе звати? Секретар райкому дзвонить...

— Ява... — розгубився я і додав: — Рень.

— Один товариш... Ява Рень. Знаєте?.. Так... так... Добре, передам. Значить, через п'ять хвилин виступаємо, товаришу Шевченко. Не хвилюйтеся, все зробимо, що в наших силах. До побачення.— Полковник поклав трубку, знову глянув на годинника.— Готовність... через... чотири хвилини! О другій чотирнадцять. Виконуйте!

Мить — і палатка вже була порожня.

— А тобі секретар райкому просив передати подяку. За ініціативу і оперативність. Він, виявляється, знає тебе.

Я почервонів і опустил очі:

— То він матір мою знає, а не мене. Вона — депутат.

Полковник накинув на плечі довгий, майже до п'ят зелений плащ з каптуром, без рукавів, і ми вийшли.

З палаток вискакували, на ходу поправляючи гімнастерки, солдати і бігли до артилерійського парку. І не чути було ні криків, ні вигуків — ніякого галасу. Тільки тупотіли і гупали по доріжках чоботи.

У парку заводили машини. Поки ми підійшли, вони вже одна по одній вивертали на дорогу. Обганяючи бронетранспортери і тягачі, вперед вирвався газик з брезентовим верхом, схожий на наш колгоспівський, на якому їздив голова і який усі звали «бобик». Але цей «бобик» був зовсім новенький, не забрюханий грязюкою, з білими кружалами на скатах. «Бобик» підскочив до нас і різко загальмував. На задньому сидінні сиділо троє офіцерів. Вільне було тільки місце попереду, поряд з шофером.

Полковник на якусь мить задумався:

— М-да, з велосипедом ми сюди не вліземо...

— Товаришу полковник, я його візьму в свою машину, да, ми з ним старіє друз'я,— почувся позаду голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

— А, добре! Добре.

І я не встиг отямитись, як Пайчадзе схопив мій велосипед і побіг з ним уперед, гукнувши мені на ходу:

— Давай за мною!

Я кинувся за ним.

Пайчадзе підбіг до бронетранспортера-амфібії, передав комусь нагору велосипед і вже сам злетів угору і зник за бортом. А я тільки підбіг і безпорадно заметушився, не знаючи, як видряпатись. Всюди я натикався на мокру слизьку броню. Мене охопив розпач — мотор гуркотів, машина здригалася — от-от рушить. А я все дряпався і сповзав, як жаба у скляній банці. У відчаї я вже хотів крикнути, як почув згори:

— Давай руку, да! — голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

Мене, як пушинку, одірвало від землі і втягло в машину. Зразу ж машина рушила. І настрої мій з розпачливо-безнадійного вмиль підскочив до радісно-збудженого. Вперше у житті я їхав на такій машині! На військовому бронетранспортері-амфібії, що призначений для висадки десантів і долання водних рубежів! Чи їздив хто-небудь із хлопців на такій машині? Та ніколи в світі! Та вони луснуть од заздротців, як узнають! Ех, машинка! Оце машинка! Може ж, вона ще й секретна... Напевне секретна! Аякже! Хіба є ще де-небудь у світі такі машини!

Мене розпирало од гордості і радісно лоскотало у грудях. Тільки б побачив хтось із хлопців! Тільки б побачив! А то ж не повірять...

І раптом я згадав, куди і чого я їду... «Ех ти! — з презирством сказав я собі.— Там таке робиться! Таке нещастя! Людей заливає, а ти... “Тільки б хтось побачив!..”»

Але радісний лоскіт у грудях не минав. Я стояв біля самісінького водія, дивився на освітлені перед ним прилади, на різні циферблати і тремтливі стрілочки, дивився крізь скло вперед на дорогу, яку освітлювали потужні фари, на «бобик», що, легко підстрибуючи на вибоях, біг перед нами, і здавалося мені, ніби я їду в справжній бій з ворогом, і серце моє солодко завмирало.

«Ех ти! — знову з презирством сказав я собі.— Там таке... таке... а ти... Егоїст!..»

Ми вже проминули дот і виїхали на «глеканку». Машини йшли швидко, повним ходом. Я навіть не встиг долаяти себе як слід — уже

позаду й «глеканка», уже польова дорога і ген уже й село... І знову мені здалося, наче я іду в справжній бій, вриваюсь у захоплене ворогом рідне село. І таке мене охопило бойове завзяття, що від нетерплячки я аж підстрибувати почав. Машини з ходу влетіли в село і, не зупиняючись, повернули просто на вулицю Гагаріна.

У світлі фар я ще здаля побачив людей, які поралися біля плоту, і трактор, що буксував у провулку, і вози, на котрі потерпілі вантажили своє мокре майно. І все було так, як я його залишив. Я мимохіть здивувався — невже так мало часу минуло. А мені здалося — ціла вічність.

«Бобик» полковника під'їхав до людей і спинився. Спинилися й ми за ним.

Полковник і офіцери вилізли з машини. Наш старший лейтенант Пайчадзе теж скочив на землю і підбіг до них. І враз де й узялися біля них і голова Іван Іванович Шапка, і секретар сільради Халабуда, і директор школи Микола Павлович, і зоотехнік Іван Свиридович — коротше, все наше сільське начальство. Вони оточили офіцерів і всі разом збуджено заговорили, розмахуючи руками. Слів не було чути, бо в машинах гуркотіли невимкнені мотори.

А я весь напружився, зіщулився і завмер. Я думав про одне — аби тільки мене не висадили зараз з машини, тільки б дозволили залишитися. «Ну, будь ласка, ну, що вам — шкода, ну, забудьте про мене, ну, не чіпайте, будь ласка, ну...» — причитував я сам собі. І боявся підвести очі, щоб не зустрітися поглядом із старшим лейтенантом, чи з водієм, чи з солдатами (їх було всього п'ятеро на машині). Вчепившись у мокрий холодний поручень, я напружено дивився вперед, на полковника, оточеного людьми. І чекав, відчуваючи чомусь, що головне залежить від нього. Він уже щось упевнено говорив офіцерам, показуючи рукою то в один, то в другий бік,— очевидно, ставив завдання.

І от люди розступилися — офіцери кинулись до машин.

Пайчадзе скочив на бронетранспортер і наказав водієві:

— В кінець вулиці, да, до крайньої хати!

Я зиркнув на Пайчадзе і похолов — зустрівся з ним поглядом. Він дивився прямо на мене. Я опустив очі. Зараз він скаже: «Злізай» — і все. Просити, вмовляти, переконувати в такий момент просто неможливо. Не до того.

Але замість «Злізай!» Пайчадзе сказав: «Давай!» — і не мені, а водієві. І водій крутнув кермо, і, обминаючи «бобик», машина рушила прямо до води.

— Тільки сиди й не рипайся! — почув я над собою голос Пайчадзе.

Я зітхнув і з вдячністю звів очі на нього. Але він на мене вже не дивився. Він дивився вперед. Шофер ввімкнув верхню фару-пржектор, і вона прорізала темряву далеко вперед. І куди тільки сягало око — всюди була вода, хвиляста, буруниста, темна. Хвилі вже з хлюпотом билися об борти машини. Вона все глибше занурювалась у воду.

Водій перевів якийсь важіль, позад машини закипіла, зануртувала вода, і враз я відчув, що ми вже не їдемо, а пливемо: нас хитало й погойдувало, не було під ногами ґрунту.

Паркани й тини обабіч уже сховалися під водою, і вже важко було повірити, що ми пливемо вулицею.

РОЗДІЛ XX

Подвиг старшого лейтенанта Пайчадзе.

Несподівана поява Павлуші

Дивно було бачити хати, по вікна занурені у хвилі, вони скидалися на незвичайну флотилію білих кораблів, що пливла не серед очерету чи комишів, а серед якихось дивовижних кущів, рясно всіяних жовтими, білими, червоними плодами (так незвично виглядали крони дерев напівзатоплених садків). Врожай на фрукти цього року видався добрий, і в садках зараз був справжнісінький компот, вода важко гойдалася, перемішуючи збиті плоди.

Всюди на хатах, на повітках, на хлівах, на клунях купчилися люди. Стіхи, покрівлі і дахи заставлені були різним хатнім скарбом. І по-чудернацькому виглядали на покрівлі швейна машина, велосипед або люстро. А вода несла якісь уламки, дошки, різний мотлох — ганчір'я, кошики, відра...

Побачивши нас, люди почали махати з дахів руками, підкликаючи до себе.

Але старший лейтенант Пайчадзе загукав:

— Не хвилюйтеся, зараз вас знімуть! Зараз вас знімуть, да! Не хвилюйтеся!

Авжеж, ми не могли зупинитися тут. Ми прямували до крайньої хати, туди, де найбільша вода, де найскрутніше.

Аж раптом, не доїжджаючи двох хат до крайньої, ми почули відчайдушне жіноче:

— Ой! Рятуйте! Ой, швидше! Дитина в хаті на печі. Ой, потоне! Рятуйте!

То була хата Пашків, де жив отой самий гугнявий третьокласник Петя Пашко (Бетя Башко), що відкривав завісу під час «Ревізора», на якому так здорово провалилися я — Бобчинський і Павлуша — Добчинський.

Мати Беті Башка була незвичайна мати. Вона була мати-героїня. В неї було одинадцятьоро дітей. Четверо вже дорослих, а решта — дрібнота. І ота дрібнота сиділа зараз на даху круг матері, як пташенята в гнізді.

Потім уже Пациха розказувала, що чоловіка її та старших дітей в ту ніч саме не було дома — поїхали до Києва влаштувати у технікум середульшого сина. І бідній матері довелося самій рятувати дітей від повені. І, закрутившись, не встигла вона винести п'ятирічного Альошку, що з переляку забився на піч. І вода вже вікна залила.

— Ой, рятуйте! Ой, гине дитина! Ой, люди добрі!

Старший лейтенант Пайчадзе не вагався жодної миті.

— Повертай тачку до тієї хати, да! — наказав він водієві. І за якихось кілька секунд ми були вже біля хати Пашків.

— Ой, валяйте хату! Ой, що хочете робить, врятуйте мені тільки сина! Ой, люди добрі! — голосила надриваючись Пациха.

Пайчадзе роззув чоботи і одним рухом вискочив на борт машини.

— Прожектор на вікно! — скомандував він і шубовснув у воду.

За мить яскраве світло прожектора було спрямоване вниз, на стіну хати, де ледь визирала над водою верхня шибка вікна. Біля шибки з'явилася голова Пайчадзе. Пірнула у воду, тоді знову з'явилася. Видно було, що він висаджує ногами вікно. Та ось над водою на мить мелькнули босі ноги — лейтенант знову пірнув.

Є такий вираз «час зупинився». Я раніше не розумів цього. Але справді бувають хвилини, коли час ніби зупиняється, коли перестаєш дихати, і серце не б'ється, і не відчуваєш, скільки минуло — секунда чи година. Ніби виключився десь у тебе всередині годинник, перестав цокати.

І так страшно. І порожньо. І нічого в тобі нема, окрім моторошного чекання.

І враз зацокало!.. З води біля вікна вигулькнули дві голови — Пайчадзе і Альошина, жива, пирхаюча. Це було так радісно, що я аж закричав. І мати закричала, і вся її дітлашня, і солдати на «тачці». І руки солдатські вмить підхопили Альошку з води і передали на дах — матері. І Пайчадзе підхопили і втягли в машину. Все це сталося так швидко і так ніби просто, що нема про що й розказувати.

Обхопивши мокрого Альошку, пригортаючи й цілючи його, мати не встигла навіть подякувати старшому лейтенантові. Ми вже відпливали. Пайчадзе тільки гукнув:

— Вас зараз знімуть!

І справді — вже підпливала інша машина.

До мене враз дійшов залізний закон армії: наказ є наказ. Найперший обов'язок солдата — виконання наказу. От Пайчадзе зробив щойно подвиг — врятував дитину, ризикуючи своїм життям (оно в нього навіть кров на руках і на обличчі — порізався, мабуть, об шибку у вікні), але він не думав зараз про це — він поспішав виконати наказ, поспішав до крайньої хати. І він ніби відчував себе винним, що через обставини змушений був затриматися для подвигу, і намагався надолужити згаяний час.

Я з захопленням дивився на Пайчадзе, який по-хлоп'ячому стрибав на одній нозі, витрушуючи з вуха воду, і тільки тепер роздивився його як слід. Він був зовсім молодий, хоч і з вусиками. І вуха в нього відстовбурчені, як у Павлуші. І взагалі, як не дивно, він чимось нагадував мені Павлушу. І я подумав: «А де зараз Павлуша? Що він робить?» І раптом здригнувся, — я побачив його. Слухайте, це було просто неймовірно! Але я вже давно помітив: варто, наприклад, зустріти на вулиці когось схожого на твого друга чи знайомого і подумати про нього, як обов'язково незабаром зустрінеш його самого. Зі мною багато разів уже було таке... І я не знаю, чому це так, але це закон.

І коли я побачив Павлушу, я здригнувся від несподіванки, але майже не здивувався. Бо десь у глибині душі вже передчував, що побачу його.

У першу мить я побачив лише човен, що плыв до хати назустріч нам від густих прибережних верб. І тільки потім роздивився постать, що навстоячки гребла на човні. І одразу впізнав Павлушу. Я впізнав би його навіть без прожектора, у темряві... На дні човна лежав добре відомий мені червоний надувний гумовий човник, якого подарував Павлуші торік його київський дядько. Цей ловкенький одномісний човник, що не тонує, хоч як перекидався, викликав заздрість у всіх наших хлопців. Ясно — Павлуша дістався на своєму надувному до верб, де в'язалися човни всього села, знайшов там човна, якого чудом не знесло і не потопило (бо, мабуть, довгий і міцний був ланцюг), і тепер пливе рятувати людей. От молодець! Ну молодець! Хвацький усе-таки хлопець! Що б він про мене там не думав, що б не балакав, як би не ставився до мене, а я об'єктивно... Люблю правду! Молодець! Молодчинка! Справжній, геройський кадр!

А я?.. Ех!.. Катаюся собі на амфібії розчудесній, яку й атомна бомба не потопить. Теж мені геройство!..

Ми саме підпливали до крайньої хати. Власне, до двох крайніх хат, що стояли поряд, в одному дворі. Це було обійстя баби Мокрици. Одна хата була стара, похила, під стріхою. Друга — то був

новий, недобудований цегляний будинок, на якому не було ще й даху, тільки білили голі свіжотесані крокви.

На старій хаті верхи на стрісі, обхопивши руками димар, сиділа баба Мокрина. А дві її здоровеннецькі, немолоді вже, але незаміжні дочки, з якими вона жила, були на горищі недобудованої кам'яниці — стояли там, тримаючись за крокви, обабіч плямистої рудої корови. Розсовуючи крони славнозвісних яблунь баби Мокрини (здорові, як кавуни, денешти, падаючи просто в машину, загунали об дно), ми запливли у двір і, розвернувшись, стали так, що носом уперлися в стіну хати, а задком пришвартувалися до кам'яниці.

— Корівоньку, корівоньку спершу! Корівоньку, люди добрі! — загукала баба Мокрина.

Водій скерував прожектора на кам'яницю. І всі ми посунули туди — і Пайчадзе, і солдати, і я з ними. Від горища до машини було метрів півтора, не більше, та корова — не кицька, стрибати не вміє, і за карк її не візьмеш, щоб зсадити вниз.

— А як ви її туди випхали? — спитав Пайчадзе бабиних дочок.

— Та по сходні ж, по сходні, — пробасила одна.

— Десь її змило, — пробасила друга.

Сходня — то такі дошки з прибитими до них поперечними планками, по яких, як по сходах, піднімаються на будівництвах робітники, коли ще сходів нема.

— Доведеться на вірьовках, товаришу старший лейтенант, — промовив один із солдатів, і тільки тепер я з подивом пізнав знайомого мені Митю Іванова. Тю! От же ж! Скільки їхав разом і не помітив, що то він. Темно, та й мовчали вони всю дорогу, не до балачок було. А онде ж і друг його, здоровань Підгайко. От же ж! Наче навмисне!

— Да, доведеться на вірьовках, да, — погодився Пайчадзе. — Айда!

Один по одному солдати почали видряпуватися на горище. Я сунувся був і собі, та Пайчадзе раптом узяв мене за руку:

— Сиди, сиди! Ми вже якось самі, да! Заважатимеш тільки.

Кров кинулася мені в обличчя. Хлопчаком мене вважає, оберігає, щоб чого, бува, не трапилось. І Павлуша ж, мабуть, чув. Оно темніє човен його попід стіною хати — підплив, дивиться: ніколи ж не бачив амфібії отак близько і в дії.

Замукала стривожено корова — солдати вже обв'язували її вірьовками.

— Обережненько! Обережненько! — зойкнула на стрісі баба Мокрина.

— Та не гавкайте, мамо! — роздратовано гукнула котрась із дочок.

— Без вас зробиться! Сидить собі нищечком! — підкинула друга. — Спокою од вас нема!

— От бачите, люди добрі, які в мене діти! — забідкалась баба Мокрина. — Рідну матір за боже пошиття не мають!

І раптом голос її набрав сили й металу:

— Ото ж Господь Бог наслав кару на землю за те, що до мене діти погано ставляться!.. Потоп! Потоп! Розверзлися хлябі небесні. Потоп! Ото маєте, маєте!

«Щось баба явно передала куті меду, — подумав я. — Якби Бог навіть і існував на світі, не став би він заради однієї баби та її сімейних стосунків витратити стільки пороху і енергії. Дуже вже нееконотно. Обійшовся б чимось скромнішим. А то чого це стільки людей має страждати через одну бабу!»

— Та цитьте, мамо!

— Без вас весело, а тут ще ви дзявкаєте! — знову закричали дочки.

Баба Мокрина замовкла, хлипаючи і постогнуючи.

І мені стало жаль її. Свинуваті-таки в неї діти. Щоб отак розмовляти з мамою, яка вона там не є! Хіба так можна? Якби я своїй матері таке сказав, я б собі язика відрізав! Може, та баба Мокрина тому і в Бога вірить, що в неї такі діти... І соромно стало мені за мою «антирелігійну війну» з нею.

— І пожаліти, і захистити нікому... — простогнала баба Мокрина і раптом зойкнула: — Ой, лишенько! Ой, забула! Забула! За іконою... О Господи!

І вона тихенько заскиглила, підшморгуючи носом, як мала дитина.

Ніхто на її зойк не звернув уваги.

На кам'яниці було гамірно — крєктання, тупіт, шамотня. Раз у раз чулися вигуки: «Сюди!», «Давай!», «Тягни!», «Держи!», «Пускай!». Обв'язану вірвочками корову ніяк не могли виштовхнути з горища...

— Пропало!.. Пропало!.. О Господи! — розпачливо повторила баба Мокрина.

РОЗДІЛ XXI

Я пірнаю в затоплену хату. Пастка. Віч-на-віч з Богом. Безвихідь

Рішучість охопила мене зненацька. Я вагався всього на одну якусь мить. Тоді рвучко скинув ватника, чоботи. Одним рухом, як старший лейтенант Пайчадзе, вискочити на борт машини не зміг — для мене було зависоко. Підскочивши, я повиснув перехильки, животом спираючись на борт, потім перекинув ногу, на мить завис на

руках уже по той бік і нечутно спорснув у воду. Кілька рухів — і вже біля вікна. Ікона має бути отут-о у кутку, зразу за вікном праворуч. Намацую. Аби тільки шибку висадити так, щоб не порізатися.

Хата була затоплена майже по самісіньку стріху, і вікна, власне, я не бачив, лише край візерунчастої різьбленої лутки виднівся над водою. Підпливши, схопився за ту лутку і сунув руку у воду, мацаючи. Рука вільно пройшла у вікно: шибки вже були повибивані. Все гаразд. Я крутнув головою в бік човна. Ех, жаль, що Павлуша, здається, не бачить. Ну нічого, він побачить, коли я вирину і передаватиму бабі Мокрині те, за чим вона плаче. Побачить!

Я трохи сіпнувся вгору, хапнув повні груди повітря і пірнув.

Пропливаючи крізь вікно, я зачепився за щось ногою і вже думав, що застряв. Щосили шарпонував ногу — відпустило. Гребнув руками і виринув уже в хаті. Розплющив очі і враз побачив у кутку ікону. Так, так — побачив! Бо перед нею горіла лампадка... Мені спершу навіть не здалося це дивним. Я зробив два-три рухи і опинився біля ікони. Сунув за неї руку і намацав якийсь невеликий довгастий пакуночок. Вихопив і назад до вікна. Пірнув — і враз ударився об щось головою, руки нашттовхнулися на якусь перепону. Я став похапливо руками намацувати прохід. У вікні щось застряло. Мені забракло повітря, і я виринув. Знову пірнув і знову не міг пробитися. Виринувши, спробував намацати і відшттовхнути ногою те, що заважало. Я гатив ногою щосили, але марно. Вікно завалило чимось великим і важезним. Чи то я зрушив його ногою, коли зачепився, чи вода піднесла, хтозна. Я сіртонувся крізь прочинені сінешні двері до вихідних — вони були замкнені. Мало того, я намацав, що вони були ще й підперті зсередини якимись колодами — мабуть, баба Мокрина думала врятуватися так од води... Я поплив назад у хату. Друге вікно було загороджено шафою: чи то вода її сюди посунула, чи знову ж таки сама баба — невідомо. Більше вікон не було. Хата в баби Мокрини стара, на два вікна, тісна й незручна. Тому-то дочки й будували кам'яницю — для себе.

Мокрий одяг тягнув донизу, важко було триматися на воді, давався взнаки і мій марш-кидок на велосипеді до військового табору. Я вхопився за електричний дріт з лампочкою, що звисав зі стелі посеред хати.

Дихати було важко.

І раптом я зрозумів увесь жах свого становища. Я висів на електричній дротині майже під самісінькою стелею у затопленій хаті, а вода все прибувала. У тремтливому світлі лампадки я бачив, як хлюпоче вона попід стінами, здавалося, з кожною миттю все вище й вище. Оно вже хвильки зачіпають, підгойдують лампадку. І тільки

тепер я розчовпав, як незбагненно дивно виглядає ця лампадка, що горить у кутку перед іконою. Як не згасла у тому шалі стихії ця маленька крапелька світла? То було якесь диво!.. А може... А може, це справді диво? Може... Тут я вперше придивився до ікони і побачив... Бога. Він зорив на мене з кутка великими круглими чорними очима — спокійно і строго. Здавалося, він стоїть у воді по груди і вода ворухиться, хлюпоче біля його грудей від того, що він дихає.

Це було так страшно, що я відчув, як у мене здіймається догори чуб.

Слав на думку піп Гога, його таємничі слова: «Темна вода во облацех...», які я ніяк не міг зрозуміти, хоч явно відчував у них осуд і докір. Згадав і бабу Мокрину, і її прокльони на свою адресу. Темна вода... Вода... От вона — вода...

«Невже, виходить, є таки в світі Бог і це він карає мене, — з жахом подумав я. — І зараз мені буде кінець. Бо ніхто ж не знає, що я пірнув сюди. Вони возьяться там з тою коровою, і ніхто не бачив. Зараз вода підніметься до стелі, заповнить усю хату, я булькну, захлинуся, і все...

Але я не хочу вмирати! Не хочу! Я хочу жити! Хочу кататися на велосипеді, грати в футбол, їсти морозиво «крем-брюле». Я рвонувся до вікна і пірнув. І несамовито, з усієї сили запрацював руками, намагаючись пробитися крізь вікно. Я вовтузився під водою доти, поки не відчув, що одна тільки ще мить — і я захлинусь. Тоді я виринув. Розплющивши очі, встиг іще побачити, як востаннє блимнув і згас вогник лампадки. Своїм пірнанням я здійняв хвильки, і вони перекинули лампадку. Суцільна непроникна темрява огорнула мене. Я борсавсь у воді, як сліпе кошеня. Сил ставало дедалі менше. Я почав ковтати воду і захлинатися. Невимовний жах охопив мене. Невже це кінець?! Не хочу! Не хочу! Не хо...о...о!.. Я закричав. І сам почув, яким здавленим і безсилим був той крик. Так кричать крізь сон, коли душать кошмари. А може, це і справді лише кошмар, може, це все сниться? І я зараз прокинусь, побачу сонце, що світить у вікно, і почую...

РОЗДІЛ XXII

«Давай руку!» Я знову з ним. Що було за іконою

— Яво! Яво! Яво! Де ти? Яво!

То був голос... Павлуші.

Я не одразу збагнув, що це насправді. Мені спершу здалося, що то мені мариться. Але враз я побачив тоненьку смужку світла. То світилася вузька шпарина вільного над водою повітря у сінешніх дверях. Йой! Там же в сінях у стелі хід на горище! Як я раніше не

розшолопав! Із останніх сил, ковтаючи воду і захлинаючись, я сіртовувався туди.

Світло ліхтарика засліпило мене, і я нічого не бачив. Тільки чув Павлушин голос:

— Давай руку! Давай руку!

Я важко звів над водою руку і відчув, як її цупко схопила його рука. І лише тепер я зміг віддихатися. Я дихав, як паровоз. Я дихав так, як може дихати тільки людина, яку щойно витягли з води. Я ковтав повітря одразу цілими кубометрами, жадібно, ненаситно, ковтав і не міг наковтатись.

Павлуша мовчав. Він тільки міцно стискав мою руку. А я стискав його руку. І міцнішого, палкішого рукостискання не було в моєму житті.

Коли я трохи відсапався і очі мої звикли до світла, я роздивився навколо. Драбини на горище не було — певно, знесла вода чи баба кудись затягла. Отже, сам би я тут не виліз ніколи. Павлуша почав потроху підтягати мене вгору. Але я так знесилів, що не міг видряпатись і весь час сповзав назад у воду.

— Нічого, нічого, зараз... Усе буде гаразд! Ще трошки! Отак! О! О! Ох! — заспокоював мене Павлуша, крекчучи від натуги. Та йому довелося добряче таки помучитися, поки я одірвався нарешті од води і перевалився, як лантух, на горище.

Якийсь час ми лежали поруч, відсапуючись. Тоді я поклав йому руку на плече і сказав, затинаючись:

— Спасибі, с-старик!.. Я вже думав, що капець... От вталапався...

— А я бачу, що ти пірнув... Потім бачу — тебе нема... Мало чого, думаю... І — на горище... — Павлуша на хвилину примовк. — Знаєш, я як побачив, що ти пірнув, здивувався страх. Я саме про тебе подумав — де ти є... А ти тут... Я тебе шукав, знаєш... Думав, щоб разом по човна... Але ти десь...

Я засміявся. Мабуть, йому дивно стало, що я засміявся. Бо нічого смішного він не сказав. Але я засміявся. Од радості. Він шукав мене! Він шукав мене! Чуєте! Друзяка мій дорогий! Як я міг думати, що ми назавжди посварилися? Як? Та хіба можу я посваритися з ним назавжди! Та він же Павлуша! Павлуша!

Ні, йому не стало дивно, що я засміявся. Бо раптом він сам засміявся. Він усе зрозумів.

Ми лежали і сміялися.

І хоч мокрі штани і сорочка, противно обліпивши моє тіло, страшенно холодили, мені було так тепло, так хороше, як, здається, ніколи.

Як добре жити на світі, коли тебе врятував од смерті твій друг!

Ех, Павлушо, Павлушо! Який ти молодчина, що мене врятував! Прощаю тобі все: і твою зраду, і твоє малювання, і твої слова, образливі для мене, і те, що Гребенючку захищав, як я її грудкою по спідниці вцілив, і те, що ти не дальтонік... Прощаю! То все не твоя вина. То все тая... ну, не буду! Не буду! Навіть у думках не буду! Хоч цілуйся з нею, я в той бік навіть і не гляну. Одвернуся. Бо головне мені, що ти отакий-о хлопець! І немає для мене в цілому світі кращого друга. Я б поцілував тебе навіть зараз, та не вмю. Не цілуються хлопці між собою, не заведено. То тільки дорослі друзі-чоловіки цілуються.

Чи розумієш ти все, що я думаю? Та, мабуть, розумієш. Я по сміху твоєму відчуваю, по тому, як ти дихаєш навіть. Я ж тебе так знаю, як ніхто в світі, як мати рідна не знає.

Нарешті ми пересміялися, і Павлуша сказав:

— А ти молодець усе-таки. Я не знаю, чи наважився б отак пірнути у вікно... Це ж загинути — дев'яносто шансів із ста. І чи варто було? Що вона там за іконою могла ховати? Ну, гроші... Ну, облигації трипроцентні... Та хай вони горять синім полум'ям, щоб через них головою накладати. Правда? Дідько з ними!

Ух ти! А я ж зовсім забув про той довгастих пакуночок. Я рвучко мацнув себе за кишеню. Є! Коли я ото держався за лампочку, я сунув отой пакуночок у задню кишеню штанів, ще й на гудзика застебнув — щоб не вислизнуло. Не міг же я його кинути, раз я по нього сюди поліз. А в руці він мені заважав.

Ой-ой! Як там облигації або гроші, то, може, з них уже каша у воді розкисла. Ану треба глянути! Розстебнувши гудзика і відстовбурчивши кишеню, я обережно витяг пакуночок.

— Та ти що — таки дістав? — здивовано вигукнув Павлуша. То ж він був певен, що я не дістав, і заспокоював мене: «Дідько з ним! Хай горить синім полум'ям!» А воно, бач... Мені було страшенно приємне його здивування. Навіть кров у голову вдарила. Вже тільки заради цього варто було пірнути і зазнати всіх отих прикрощів. Кращої похвали, ніж це Павлушине здивування, для мене не було.

Але скромність не дозволила показати, що мені приємно. І я сказав: «Та!» — і махнув рукою, — мовляв, що ж тут такого?

— А ну, присвіти ліхтариком, — попросив я Павлушу і почав обережно розгортати пакуночок — газету, у яку було щось загорнуто. Мокра стара газета не стільки розгорталася, скільки відпадала м'якими, невагомими клаптями. Нарешті газета чи то розгорнулась, чи то розпалася, і ми побачили скручені руркою якісь папери,

пописані олівцем. Я схилився нижче і прочитав на згині: «...знову в бій. Бережи донечок наших і себе. Цілую. Михайло...»

Я підвів очі на Павлушу. Павлуша теж уже встиг прочитати і хитнув головою.

То були листи. Фронтіві солдатські трикутники. То були листи з фронту чоловіка баби Мокрини, що загинув, визволяючи Прагу, в останній день війни, в День Перемоги, дев'ятого травня сорок п'ятого року. Скільки минуло відтоді, а в селі й досі часто згадували про цю незвичайну, таку, як казав мій дід, неfortunну загибель дядька Михайла Деркача. Розповідали, що то був дуже веселий, допешний, дуже хороший чоловік. І завзятий садівник. То він насадив цей багатий сад перед війною, так і не скуштувавши його плодів. А тепер деякі дерева вже й повсихали...

І те, що я мало не втопився, саме рятуючи фронтіві листи дядька Михайла, який загинув в останній день війни, і те, що зараз отам, попід хатою, саме солдати рятували людей, худобу і майно — все це набуло для мене якогось особливого змісту. Я відчув себе так, наче я теж належу до армії, наче я беру участь у справжній військовій операції і зараз зробив щось таке, що, може, робили на фронті, щось гідне бійця. І гордість з цього радісно залоскотала під серцем.

І я вже ні крапельки не шкодував, що пірнув по ті листи. Тільки подумав: «Бережи донечок наших...», а вони, бач: «Не гавкайте, мамо». І стало мені ще дужче жаль ту стару нещасну бабу Мокрину, яка сиділа зараз верхи на стрісі і плакала, думаючи, що листи її чоловіка загинули, і може, згадуючи його і картаючи себе за те, що забула про них...

Добре, що дядько Михайло олівцем листи писав. Якби чорнилом, розповзлося б, а так висохне — і все.

— Ходімо зразу їй оддамо, — сказав я.

Ми підвелися.

— Я отуто, через горищне вікно вліз, — розповідав Павлуша. — Але по мокрій стрісі вгору не подерешся.

Павлуша провів ліхтариком, освітлюючи захаращені різним мотлохом, засновані павутинням кутки горища. О! За комином стояла драбина (он вона де!), а вгорі у стрісі зяяла дірка, через яку, певно, й вилізла баба Мокрина.

— Ти давай лізь, а я посвічу, — сказав Павлуша.

— Ні, давай разом, — мовив я. Мені не хотілось розлучатися з ним навіть на мить.

— Ну, давай, — не став він заперечувати. — Тільки лізь перший. Ти ж віддаватимеш.

І ми полізли.

Я перший.

Він за мною, присвічуючи ліхтариком.

Я так несподівано, мабуть, вигулькнув перед бабою Мокриною з тої дірки у стрісі, що баба злякано відсахнулася і швидко-швидко захрестилася, примовляючи: «Свят! Свят! Свят!». Їй, певно, здалося, що то якась нечиста сила.

— То я, бабусю, не бійтеся, — проказав я і простягнув їй листи. — Натє ось!

Вона не одразу роздивилася, що я їй даю, і не одразу взяла. Тільки мацнувши рукою, видно, зрозуміла, що то, і, схопивши, піднесла до очей.

— О Господи! — промовила розпачливо і знову заплакала. — Ой синку, ой як же це ти? О Господи!..

І так жалібно, так тужно вона це промовила, що в мене в самого защеміло в горлі. І я не міг нічого сказати.

Та й не довелося. Бо зовсім близько позад мене почувся голос:

— Зараз, бабушка, зараз...

Я обернувся. На стріху піднімався по приставленій з машини драбині Митя Іванов. Корова вже була в машині, бабині дочки теж.

Уже розвиднілося. Доц припинився. На затоплені хати й дерева лягав туман. У білому серпанку все виглядало ще незвичайніше.

Я раптом відчув, як замерз, як закоцюбли в мене ноги у мокрих штанях, як заклаккли, задубіли руки. Від холоду аж боліло в грудях. Я відчув, що коли зараз якось не зігріюся, то буде погано.

А там же в машині мій ватник. Вдягти, вдягти його швидше! Але... як же Павлуша? Якщо я полізу в машину по ватник, а вона рушить... Уже ж, здається, все забрали, оце тільки бабу Мокрину знімуть і їхатимуть. А Павлуша ж на човні, він човна не кине. І машина переповнена. Крім корови, підсвинка й курей, оно ще скільки клумаків, чемоданів, ящиків усяких...

Митя Іванов, обережно підтримуючи бабу Мокрину, вже допомагав їй спускатися у бронетранспортер.

— А де пацан, га? Пацан де? — почувся раптом знизу стурбований голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

Я мусив подати голос.

— Та я тут! — цокаючи зубами, веселіше гукнув я. — Ви їдьте, їдьте! Я на човні поїду, з Павлушею.

Спершу я це сказав, а вже потім усвідомив, що цим самим одрізав собі шлях до ватника і хтозна тепер, як зігріюся. «Але там, мабуть, зараз однак ватника і не знайдеш за тими клумаками», — заспокоїв я себе. І щоб не було вже ніяких сумнівів і вагань, зразу сунувся вниз — спускатися назад на горище. Павлуша, який терпляче

стояв на драбині нижче мене і все чув, але нічого не бачив, крім моїх мокрих штанів, не встиг зорієнтуватись, і я трохи не сів йому на голову. Та він навіть слова мені не сказав, а просто одразу став спускатися.

РОЗДІЛ XXIII

У хаті Гребенюків. Ой, нога, нога! Безславно додому. Все плутається

Через горищне вікно ми перебралися в човен.

— Я п-погребу, б-бо з-змерз т-трохи, — прококотів я і взяв весло.

— Ану, стривай, — сказав Павлуша, знімаючи штормівку. На ньому була ловкенька брезентова штормівка на «блискавці», з каптуром.

— Та ну... — почав я.

Але він силою натяг на мене штормівку.

— Н-ну д-добре, я т-трохи... а п-потім оддам.

Зашморгнувши «блискавку», я взявся за весло.

Я так налягав на нього, наче хотів зламати. І вже через кілька гребків відчув, як пішло потроху тепло в руки і в ноги. Я гріб навстоячки, присідаючи і рухаючись усім тілом. Мені здавалося, що човен летить, як ракета. Але не встиг ще я і з саду вигребти, як навантажена, мов циганський віз, амфібія спокійнісінько «обштопала» нас і, показавши корму, з якої визирала плямиста меланхолійна коров'яча морда, зникла у тумані за кронами дерев. Ловка все-таки у нас техніка зараз в армії на озброєнні. Ич, як пре!

Я вигріб на вулицю і, вже не поспішаючи (бо трошки засапався), скерував човна попід садами вулицею.

Туман клубочився над водою, стаючи дедалі білішим, бо густішав і дедалі все більше розвиднювалось.

Зненацька з туману виринув, мало не наскочивши на нас, ще один бронетранспортер, на борту якого білили велик, майже метрові цифри: 353 (на бронетранспортері старшого лейтенанта Пайчадзе, я помітив, був номер 351).

Триста п'ятдесят третій теж був завантажений доверху різним хатнім скарбом. Там стояло навіть піаніно, а на піаніно сиділа... Гребенюка. Помітивши нас, вона стріпнулася і, здається, хотіла щось гукнути, але не встигла — бронетранспортер уже проплив. Я глянув на Павлушу. Він дивився вслід машині розгублено, і в очах його був розпач і якась досада. Такими очима дивляться вслід поїзду, на який запізналися.

І раптом я зрозумів. Він же ж, мабуть, поспішав до неї, хотів рятувати, спеціально човна роздобув. Може ж, мріяв винести її на

руках із затопленої хати. Усі закохані в цілім світі про це мріють. І була ж така можливість.

Була. А через мене нічого не вийшло. Запізнився. Через мене. Ото якби не рятував мене, може б, і встиг. А так — запізнився...

І я відчув, що мушу зараз щось зробити.

— Слухай,— сказав я,— а давай завернемо туди. Там, напевне, ще щось треба забрати. Точно.

І, не чекаючи його згоди, я повернув човна туди, звідки тільки що виплив триста п'ятдесят третій,— до хати Гребенюків. У Гребенюків була нова велика хата — торік поставили. Не хата, а будинок — просторий, гостроверхий, під черепицею, з широкими, на три шибки вікнами, з візерунчастою скляною верандою. І тому що він був на високому фундаменті, залило його тільки до половини. Вікна були відчинені навстіж, і всередину можна було просто заїхати човном. Я так і зробив.

— Пригинайся,— сказав я Павлуші і сам присів, скеровуючи човна просто у вікно.

Це було так дивно — запливати човном у хату. Ніколи мені ще не доводилося запливати у хату човном.

Хата була майже порожня. Тільки великий буфет з голими полицями відсвічував у воді дзеркалами та посеред кімнати плавав до гори ніжками зламаний стілець.

Гребенюк був дуже хазяйновитий, енергійний дядько, до того ж мав, крім Ганьки, двох синів-парубків. І, звичайно, вони змогли дати собі раду. Випхали всі речі спершу на горище, а тоді повантажили на машину. І тепер я подумав, що Павлуші, чесно кажучи, ні на що було розраховувати. Ніхто б йому не дав виносити Гребенючку на руках з хати. Хіба, може, човном скористалися б (якби солдатів не було). І всю активну роботу по врятуванню робили б батько і брати, а мій Павлуша в кращому випадку подавав би речі з горища у човен. А то могли й відправити його додому на отому надувному човнику, щоб не крутився під ногами і не заважав. Отже... Але я, звичайно, нічого цього Павлуші не сказав і не скажу ніколи. Хай тішиться думкою, що він виніс би її на руках і вона обняла й поцілувала б його при всіх і сказала б якісь такі, такі слова, які тільки у хлоп'ячих мріях говорить дівчина хлопцеві... Хай тішиться...

Бідний Павлуша роззирався навколо з таким розчарованим кислим виразом, що мені аж шкода його стало. Як мені хотілося знайти хай навіть найдрібнішу фіткульку, потрібну Гребенюцці,— щоб він її врятував!

Поклавши весло на дно і перебираючи руками по стінах, я провів човна у другу кімнату. То була спальня. З-під води стирчали

нікельовані трубки з шишками і кульками — спинки ліжок — і стояла велика, на півстіни, порожня шафа з розчиненими дверцятами. На шафі в безладді валялися якісь коробки.

— Та ну, поїхали, нічого нема,— млявим голосом промовив Павлуша.

— Стривай,— сказав я і підвів човна до шафи.

Скраю на шафі лежали порожні коробки з-під взуття. Рятувати їх міг тільки дурень. Але попід стіною я помітив якусь темно-синю плескату квадратну коробочку, яка викликала до себе явну повагу. В таких коробочках у ювелірних магазинах продають різні коштовності.

Дотягнутися до коробочки просто так я не зміг. Треба було лізти на шафу. І я це зробив, як мені здалося, дуже спритно. Сперся руками, підскочив і сів на шафу. От якби в тій коробочці та виявилась якась дорогоцінність!.. Але сподівання мої не справдилися. Коробочка була порожня. Колись у ній лежали, певно, срібні ложечки (про це свідчили спеціальні перегородки, обтягнуті чорним оксамитом), але то було дуже давно, бо і оксамит той порудів та одклеївся, і кришка коробочки була одірвана.

Тьху! Я стрибнув назад у човен. І тут...

Човен хитнувся, я підвернув ліву ногу і аж зойкнув від гострого болю. Унизу біля кісточки щось хруснуло. Я не встояв і шубовснув у воду. Зразу виринув і схопився за борт. Павлуша допоміг мені залізти у човен:

— Тю! Як же це ти?

— Та ногу підвернув,— з досадою сказав я і винувато глянув на нього.— Бач, і штормівку твою замочив.

— Та дідько з нею. Як нога?

Нога біля кісточки страшенно боліла, не можна було доторкнутися, не те що стати. І буквально на очах почала пухнути, набрякати. Але я сказав:

— Та нічого, пройде. Заживе, як на собаці...

Але Павлуша бачив, що з ногою негарзд.

— Поїхали,— рішуче сказав він і взявся за весло.

Коли ми вибралися з хати, Павлуша підвівся і почав гребти навстоячки. У нас майже всі на плоскодонках так гребуть. І весло для цього робиться спеціально довге. Таким веслом сидячи й не гребти меш. Сидячи в нас гребуть коротким веслом на довбанці. А це була плоскодонка. І я б зараз гребти не зміг. Біль у нозі не припинявся. Він оддавав навіть у серці. «Невже зламав?»

Вже зовсім розвиднялось. Туман рідшав, і стало видно жвавий рух на затопленій вулиці. Між хат, повіток і садків снували броне-

транспортери, десь далі в глиб села гурчали тягачі й машини, розтягуючи завали й те, що було на їхньому шляху. І всюди майоріли зелені солдатські гімнастерки. Чим ближче ми підпливали, тим більше ставало людей. Здавалося, геть усе село зараз тут, на затопленому кутку. І ніхто не сидів склавши руки. Всі щось робили: щось несли, щось тягли, щось передавали один одному.

Он Галина Сидорівна у спортивному костюмі промайнула на горіщі хати. А там дід Салимон. А он хлопці — Карафолька, Антончик, Коля Кагарлицький. На борту бронетранспортера ідуть. І в кожного в руках по дві куртки. А обличчя такі геройські, що куди там...

А я... Це було так безглуздо — саме зараз, коли таке робиться, коли геть усе село, старі й малі, допомагають потерпілим — зламати ногу! Так було безглуздо, що я мало не плакав. І як я доберуся до дому?

Ну, довів мене Павлуша на човні до сухого, а далі як? На одній нозі стрибати? Не дострибаю — далеко. А людям хіба до мене зараз? Ще зі мною возитися. І тут я згадав про свого Вороного, про велосипед свій. Це ж він на триста п'ятдесят першому лишився. Мабуть, завезли його і скинули разом з домашнім скарбом баби Мокрини. Не те що я боюсь, щоб не пропав. Не пропаде він. Нічого з ним не станеться. Баба Мокрина оддасть, звичайно. Просто, якби був, я б попросив, і Павлуша якось допхав би мене на ньому додому. А так...

Тільки я встиг подумати це, як побачив, що назустріч нам суне триста п'ятдесят перший і старший лейтенант Пайчадзе махає мені рукою:

— Гей, забери своє добро!

Бронетранспортер був уже порожній.

«Як швидко вони обернулися», — подумав я.

Порівнявшись з нами, бронетранспортер спинився. Пайчадзе, перехилившись, спустив у човна велосипед.

— Держи свою тачку, да, — він усміхнувся.

— Спасибі, — сказав я й усміхнувся у відповідь. Хоч мені було зовсім не сміху, бо, опускаючи велосипед, він зачепив мені колесом по нозі і так заболіло, що я аж зубами скрипнув. Але я не хотів, щоб солдати знали про мою ногу. Тільки тепер я роздивився, які вони всі втомлені, змучені, очі у всіх червоні, губи обвітрені, потріскані, на щоках, три дні не голених, брудна щетина. Вони ж ото тільки-тільки були лягли відпочити після триденного важкого походу, а тут знову таке. Але трималися вони бадьоро, ці зовсім молоді ще солдати. І мені було соромно зараз перед ними за свою ногу, за своє безсилля. І я хотів, щоб вони швидше од'їхали.

Пайчадзе кинув мені ватник, чоботи і сказав:

— Вдягни, бо ти оно синій як пуп... Поєхали! Разворачивай тачку і давай он до тієї хати!

Останні слова були сказані вже водієві. Все в того Пайчадзе було «тачка»: і велосипед, і бронетранспортер. Але чимось мені це подобалося, щось у цьому було симпатичне. Може, тому, що сам він був страшенно симпатичний, з отих хлопців, які в іграх завжди бувають Щорсами і Чапаєвими. І командував він солдатами по-хлоп'ячому просто, без начальницького тону. І я подумав, що, як мені коли-небудь у житті доведеться командувати, я буду командувати саме отак.

Триста п'ятдесят перший од'їхав.

Через якусь хвилину човен чиркнув дном об землю.

Про велосипед Павлуша додумався сам.

— Сідай на багажник,— сказав він, ставлячи велосипед біля човна.

Тримаючи за кермо, він довів велосипеда до сухого, а вже там сів у сідло.

Павлуша довів мене додому швидко і без всяких пригод. Ніхто на нас і уваги не звернув. У нас часто так їздять, особливо хлопці — один педалі крутить, а другий на багажнику, розставивши ноги, сидить.

Дома в нас не було нікого. Навіть Яришка, певно, прокинулась і побігла кудись.

Павлуша допоміг мені зашкандибати в хату, потім допоміг перевдягтись у сухе. Сам я й штанів, мабуть, не скинув би. Нога вже була, як колода, і Павлуші довелося тягнути ліву холошу хвилини з п'ять — обережненько, по сантиметру, бо так боліло, що я не міг не стогнати..

Поклавши мене в ліжку, Павлуша сказав:

— Лежи, я по медичку мотону.

Лікарні в нашому селі не було. Лікарня була у Дідівщині. А в нас — тільки фельдшериця Люба Антонівна, яку всі звали «медичка». Проте наша медичка важила більше, ніж уся дідівщинська лікарня. Така вона була тямуща у справі зцілення хворих. І за складних випадків лікарі кликали її на консиліум.

Була вона невисока на зріст, але огрядненька, як то кажуть, на-топтана, і дуже моторна, незважаючи на свої п'ятдесят з гаком. До хворого вона не йшла, а просто-таки бігла, і той, хто приходив її викликать, завжди відставав.

Але хіба її зараз знайдеш, ту медичку? Там таке робиться, стільки людей затопило. Певно ж, не одному лікарська поміч потрібна! Чи до моєї ноги їй зараз!

— Не треба. Не ходи, — сказав я.

— Та ну тебе, — махнув він рукою і побіг.

Все тіло моє, всю шкіру з голови до п'ят трусила дрібна трясця. Поверх ковдри я вкрився ще дідовим кожухом, але тільки вагу відчував, а зігрітися не міг. Головне, що я не міг рухатися, бо кожен рух струмом бив мені в ногу, завдаючи гострого болю. І ця безсила, безпомічна нерухомість була гірша за все.

Ціле село, від сопливих дітлахів до найстарезніших дідів, було там, діяло, щось робило. А я один лежав і лічив мух на стелі. І було мені кепсько, як ніколи. А що буде, як прийдуть мати, батько і дід! Навіть думати не хотілося. Перше, що скаже мати: «Я ж казала!»

І нічого їй не заперечиш, справді вона казала...

А дід подивиться насмішкувато і кине: «Доскакався!» А батько нічого не скаже, тільки гляне зневажливо: «Ех, мовляв, ти, дрібно-та пузата!..» А Яришка захихикає, пальчиком показуючи і приспівуючи: «Так тобі і треба! Так тобі і треба!»

Ех, чому я не солдат?!

Сталося б таке, наприклад, з старшим лейтенантом Пайчадзе, чи з солдатом Івановим, чи з Підгайком. Ну що ж, бойові друзі віднесли б його на руках у медсанбат або в госпіталь, і лежав би він собі у мужній самотності, ніяких родичів, ніхто не докоряє, не наставляє, не читає мораль. Тільки забіжить інколи на хвилинку хтось із товаришів, розкаже, як іде служба, бойова і політична підготовка, почастиє цигаркою, а може, й порцію морозива підкине... Краса!

А де ж це Павлуша? Щось довго його нема. А що, як побачив він свою Гребенючку і вилетів я йому з голови? Бо вона ж нещасна, потерпіла, їй треба пожаліти. І він їй жаліє і заспокоює, як тільки може. І забув він і думати про мене. І не прийде більше.

Від цієї думки так мені стало тоскно, що світ потьмарився. І така мене взяла злість на Гребенючку, що я аж зубами скреготнув. Ну, все ж вона, все ж лихе через неї! Ну, не прискіплююсь я. Ну, через неї, точно ж! Ну, через кого ж я ще лежу, потерпаю, як не через ту капосну Гребенючку! Через кого ноги збувся, ворухнутися не можу? Через неї. Хотів же врятувати для неї собаку якусь, щоб радість їй була. Коробочку, бач, ювелірну з коштовностями наглядів. Бодай би згоріла та коробочка, і та шафа клята, і та хата разом з Гребенючкою!..

Раптом мені зробилося жарко, так жарко, наче мої прокльони на мене обернулися. І не коробочка та, і не шафа, і не хата вся разом з Гребенючкою, а сам я горю синім полум'ям.

Хочу скинути кожуха дідового і ковдру з себе і не можу. Щось на мене навалюється, і давить, і пече несамовито, наче прес важений. І щось у голові крутиться, крутиться, крутиться... І гуде.

І я відчуваю якісь цифри у тому наростаючому руху, якість шалене збільшення кількості, якість неймовірне множення. І відчуваю, що нема вже мені виходу з того множення. І що ось-ось у мене щось лусне і буде кінець.

Але ні, мука та не припиняється. І все крутиться на тій граничній кінцевій межі. І крізь те кружляння чую я враз голос Павлуші, але не можу збагнути, що він говорить. І голос медички, і ще чийсь голоси...

А потім усе в моїй голові сплуталося, і я вже нічого не пам'ятав...

УРОК 45

Тема:	Тематичне оцінювання.
Мета:	виявити рівень знань, умінь та навичок учнів з метою корекції; розвивати вміння висловлювати свої погляди на авторські ідеї та художні образи.
Обладнання:	тестові завдання, виставка учнівських ілюстрацій до вивчених творів.
Теорія літератури:	верлібр, притча, повість, пригодницький твір.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Інструктаж до написання тестів.
2. Виконання контрольної роботи.

I варіант

I — II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, що добре вмів робити Хлопчик-Фігурка з одного твору І. Калинця:
 - а) малювати себе в альбомі;
 - б) писати свої життєписи;
 - в) підказувати учням на уроках.

2. Дopiшiть речення.
Притча — це ...
3. Назвiть головних та другорядних героїв повiстi «Тореадори з Васюкiвки».

III рiвень

(За кожну правильну вiдповiдь учень отримує 2 бали.)

1. З'ясуйте, у чому прихований повчальний змiст твору Е. Андiєвської «Казка про яян».
2. Схарактеризуйте образ мами за поезiєю I. Калинця «Писанки».

IV рiвень

(За повну вiдповiдь учень отримує 5 балiв.)

Напишiть твiр на одну з тем:

- Чим мене вразили поезiї I. Калинця iз циклу «Дивосвiт».
- Як не стати «яянином»?
- Новi пригоди Яви та Павлушi (за повiстю В. Нестайка «Тореадори з Васюкiвки»).

II варiант

I—II рiвнi

(За кожну правильну вiдповiдь учень отримує 1 бал.)

1. Укажiть, чому Хлопчик-Фiгурка з однойменного твору I. Калинця був задоволений собою:
 - а) тому що вiн був заважакуватий, хвастовитий, пихатий;
 - б) тому що у нього все добре виходило;
 - в) тому що не знав слова «не».
2. Дopiшiть речення.
Повiсть — це ...
3. Назвiть основнi пригоди, якi сталися з героями повiстi В. Нестайка «Тореадори з Васюкiвки».

III рiвень

(За кожну правильну вiдповiдь учень отримує 2 бали.)

1. Визначiть головну думку твору Е. Андiєвської «Казка про яян» та обґрунтуйте своє твердження.
2. Схарактеризуйте лiричних героїв поезiй I. Калинця з циклу «Дивосвiт».

IV рівень

(За повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір на одну з тем:

- 1) Чим мене захопили герої повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
- 2) Якби я потрапив у країну яян.
- 3) Нові пригоди Ха-еФа.

IV. ПІДСУМОК

УРОК 46

Тема:	В. Близнець. «Звук павутинки».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, допомогти учням краще усвідомити зміст повісті; розвивати навички виразного читання, переказу прозових творів, коментування зображеного в них; прищеплювати повагу до вічних земних цінностей, прагнення жити згідно із законами добра та краси.
Обладнання:	портрет письменника, виставка його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	повість, підтекст (прихований зміст).

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АНАЛІЗ ПИСЬМОВИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ)

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

«З чого починається письменник? Письменник починається з любові до людей. Письменник починається з захоплення. Письменник починається зі співчуття і страждання. Якщо той, хто взяв у руки перо, не любить інших людей, рідну землю, якщо його не

чарує схід сонця і в нього не стискається від нез'ясування туги серце, якщо в нього не викликають співчуття болі ближнього, він ніколи не стане справжнім письменником», — так написав у передмові до вибраних творів В. Близнеця відомий український письменник Юрій Мушкетик.

Із цього погляду Віктора Семеновича Близнеця можна безумовно назвати справжнім письменником. Ви вже знайомі з цим іменем, бо у п'ятому класі читали його переказ для дітей літописних оповідей «Повість минулих літ».

Юного читача, котрий поспішливо гортає твір з єдиною метою — «що ж там далі?», повість «Звук павутинки», з якою ми сьогодні почнемо знайомитися, може деякою мірою навіть розчарувати. Проте читач серйозний, який хоче пізнати життя глибоко, знайде в ній багато корисного і повчального.

В. Близнець змальовує неповторний світ дитинства як старт у майбутнє доросле життя. Його герой — допитливий і здібний хлопчик Льонька — живе у світі мрій і фантазій, уміє бачити красу й дивовижність навколо. «У простому реальному світі дитина вигадує собі якихось казкових персонажів, до яких доросла голова часом не додумається», — говорить про це сам автор.

Отже, для початку познайомимося з чарівним чоловічком Бумсом, який утворився з крапель, що падають зі стелі, і на ногах якого срібні підківки.

2. Виразне читання.

Учні виразно читають розділи повісті «Звук павутинки» — «Срібний чоловічок», «Сопуха», «Крилаті дерева», «Адам».

3. Обмін враженнями про прочитане.

4. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів.)

5. Евристична бесіда.

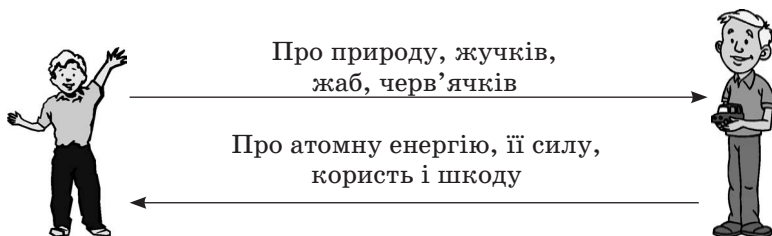
- 1) З якими героями ми познайомилися, хто з них реальний, а хто — фантастичний?
- 2) Що ми можемо сказати про Льоньку? Чому він постійно щось вигадує, уявляє собі?
- 3) Хто такий Адам?
- 4) Як Льонька став Лендом?
- 5) Яким чином звучить у повісті страшно відлуння війни?
- 6) Як хлопчик ставиться до слів «Ніна», «Адам»? Чому саме так?

6. Міні-дискусія: «Атомна енергія — це добре чи погано для людства?»
7. Робота над епіграфом твору.
З а в д а н н я: поясніть значення епіграфа для розуміння головної думки повісті.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІТЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Доріжка знань та вмінь».

Марійка Допитлива пропонує вам заповнити доріжку знань та вмінь, яку передають Льонька — Адаму, Адам — Льоньці.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати, переказувати розділи повісті; зробити ілюстрації до твору.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 47

Тема:	В. Близнець. «Звук павутинки».
Мета:	ознайомити учнів із новими розділами повісті, допомогти глибше усвідомити ідейно-художній зміст твору, його моральні уроки; розвивати навички виразного читання, переказу, характеристики обставин і часу, в якому живуть герої; прищеплювати любов до природи, прагнення до краси та добра.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації учнів.
Теорія літератури:	повість, підтекст, реальне та уявне, описи.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання, переказування.

Учні зачитують, переказують епізоди повісті, що запам'яталися їм найбільше.

2) Огляд ілюстрацій.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учні або вчитель виразно читають розділи повісті «Ніна», «Глика і Бакун», «Лікар Бусько».

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів.)

4. Евристична бесіда.

1) З якими новими героями, реальними та фантастичними, ви познайомилися?

2) Що нового ви дізналися про Льоньку, Адама, Ніну?

3) Які історії про птахів, тварин — ластівок, лелек, коня — вас зацікавили? Чим саме вони вас вразили?

5. Робота з теорії літератури.

Часто письменники у своїх творах використовують підтекст (прихований зміст).

Вивчаючи притчі, ми вже деякою мірою обговорювали це питання.

Підтекст — не висловлене прямо в тексті, але ніби витікаюче з окремих реплік, деталей ставлення автора до діючих осіб, їх взаємин, сюжетних ситуацій; неявний смисл, який може не співпадати з прямим смислом тексту. (Учні роблять запис до літературознавчого словничка.)

6. Робота з текстом.

З а в д а н н я I: розкрити підтекст даного уривка.

Адам: «Ну, скажімо, ти вийшов на човні у море, заплив далеко, і раптом — прорвало човна. Що ти робитимеш? Складеш руки і смирененько ждатимеш, поки вода залле? Чи будеш гребти? Правда ж, ти

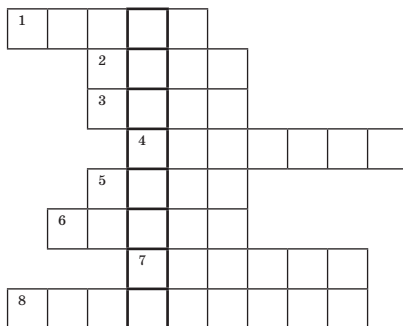
будеш гребти, налягати на весла, доки сил, доки змоги твоєї? Так і я, Льоню. Давно, в інституті ще, прорвало мій човен. А я гребусь. Йду на дно, а гребусь. Щоб і на останній хвилі — жить, як ти, як нормальні люди. Ясно, капітане?»

Завдання II: Знайшовши в тексті відповідні місця, описати діда Глипу і з'ясувати, яка роль цього персонажа у творі, чи є певний прихований зміст у цьому образі. (У житті добро і зло — завжди поряд. Глипа — зло, груба сила.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІВ ТА НАВИЧОК

Розгадування кросворда.

Марійка Допитлива склала кросворд, ключовим словом якого буде основне теоретичне поняття, що розглядалося на уроці.

- 1) Як звали злого діда, сусіда Льоньки? (Глипа.)
- 2) Ім'я нової подружки Льоньки? (Ніна.)
- 3) Ім'я вченого-атомщика, що приїхав у село до баби? (Адам.)
- 4) Те, про що розповідав хлопчик своєму новому знайомому? (Тварини.)
- 5) Прізвисько, яке дав Льоньці його новий друг? (Ленд.)
- 6) Кличка старого розумного коня, про якого розповів Льонька? (Бакун.)
- 7) Ім'я баби, до якої приїхав учений. (Строха.)
- 8) Що зробили лелеки, коли баба Груня захворіла і не вийшла проваджати їх у вирій? (Зосталися.)

Відповідь: Підтекст.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати уривки з повісті, переказувати їх, пояснювати підтекст; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 48

Тема:	В. Близнець. «Звук павутинки».
Мета:	ознайомити учнів із новими розділами твору, допомогти усвідомити підтекст, ідейно-художнє значення цих розділів; розвивати навички виразного читання, переказу, коментування зображеного із висловленням свого ставлення до нього, вміння визначати головну думку; виховувати оптимізм, силу волі, прагнення до пізнання світу та свого призначення в ньому.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації учнів до повісті «Звук павутинки».
Теорія літератури:	повість, підтекст, характеристика образів; описи різних видів.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання, переказування.

Учні зачитують, переказують епізоди повісті, які їм запам'яталися, найбільше їх вразили.

2) Огляд ілюстрацій.

2. Робота з текстом.

Завдання: знайти і зачитати рядки повісті, які містять підтекст, пояснити його.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають розділи повісті «За павутинкою», «Все відпливає».

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів.)

4. Евристична бесіда.

1) Як ви думаєте, Ніна — реальна подруга Льоньки чи уявна? Поясніть свої міркування.

Висновок учителя (після відповідей учнів). Ось як про неї говорять літературознавці та й сам автор: «Щоправда, сама Ніна — то вже якоюсь мірою теж плід фантазії Льоні (автора), а може, й не фантазії, може, то несподіваний синтез багатьох побачених у житті людей... “І досі не знаю, чи була вона, така дівчина, чи я її просто вигадав”. Може, була, а може, й вигадав».)

2) Поясніть, яке приховане або навіть символічне значення має ліхтарик, що його подарувала Льоньці Ніна.

Висновок учителя (після відповідей учнів). Послухаємо думку літературознавців: «Співчутливому, доброму Льоні Ніна дарує ліхтарик. Цей ліхтарик теж особливий. Мабуть, подібний ліхтарик повинна мати кожна людина, — ліхтарик фантазії, бо без нього життя людське пісне. Цей ліхтарик не перефарбовує життя, не прикрашає його... Це — мрійний ліхтарик. Юність — пора мрій, туга напнутих вітрів, і Віктор Близнець кермує в цьому морі свої кораблі вільно та вправно. Романтика — вона скрізь, навіть у буденному житті, її треба тільки знайти. Проте в жодному разі не відгородитися романтичними фіранками від правди життя».

3) Знайдіть і зачитайте опис павутинки та те, як діти побігли за нею. Як ці описи характеризують Ніну і Льоньку, самого автора?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Розшифруй слово».

Марійка Допитлива зашифрувала кілька слів, які їй здаються найголовнішими у повісті «Звук павутинки», хоч про них і не говориться прямо. Які це слова?

Розмістіть фігури так, щоб кожне наступне число було більше на 3 від попереднього, і запишіть відгадки:

8Р	14Я	11І	5М				
15Н	12А	21А	9Ф	27І	18Т	30Я	24З
13Б	7Д	19О	10О	16Р			

Відповіді: мрія, фантазія, добро.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати, переказувати розділи повісті, зробити ілюстрації; зробити повідомлення про Чорнобильську катастрофу (випереджаюче завдання окремим учням).

VII. ПІДСУМОК

УРОК 49

Тема:	В. Близнець. «Звук павутинки».
Мета:	допомогти учням зрозуміти підтекст образів повісті, знаходити образи, що передають різні ідеї, емоції, почуття; розвивати навички дослідницько-пошукової роботи, вміння вести дискусію, висловлювати власні думки та почуття з приводу прочитаного; виховувати почуття відповідальності за життя і діяльність людини на землі.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, учнівські ілюстрації, фотоматеріали про Чорнобильську катастрофу.
Теорія літератури:	повість, підтекст, план характеристики образу, дискусія, твір-роздум.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання, переказування.

Учні зачитують, переказують епізоди, які запам'яталися їм найбільше.

2) Огляд ілюстрацій.

2. Пояснення вчителя.

Учитель пояснює символічне філософське значення заголовка останнього розділу повісті «Все відпливає».

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ Й ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Складання плану.

Учні колективно складають план характеристики образу Льоньки, героя повісті В. Близнеця «Звук павутинки».

Орієнтовний план

- 1) Вік героя.
 - 2) Місце проживання.
 - 3) Зовнішність.
 - 4) Заняття, уподобання.
 - 5) Ставлення до людей, друзів.
 - 6) Вчинки, дії, які характеризують хлопчика.
 - 7) Риса характеру.
 - 8) Моє ставлення до Льоньки.
2. Робота над характеристикою героя твору.
За складеним планом учні усно описують характер героя.
 3. Міні-диспут на тему «Прихований зміст образів: звуку павутинки, Ніни, кораблика».
 4. Робота в групах.
Завдання: провести невелике дослідження запропонованих уривків з повісті, визначити тему, ідею, вид опису, художні засоби, рівень майстерності автора.

1-ша група

«Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, з соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Вся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плів її тихий кораблик. А над нею неслись павутинки, а ще вище — журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилась за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки присмучену дівчину, яка жевріла на сонці, мов свічка».

2-га група

«Нас обступила ніч, обступили чорні кущі, з-під яких тягло річковою сирістю. А коли вогонь відкидав пільму, тоді — лиш на коротку мить — багряний полиск падав на вітрило, і нам було видно щоглу і сонний кораблик, що стояв коло берега. Над ним тремтіли зорі, сині, як іскри бенгальських вогнів.

Я ще підкинув хмизу в багаття, полум'я шугонуло вгору, під самі верші. Сира лоза довго шипіла й сичала, та ось, нарешті, спалахнула, червоні язички поповзли в небо, і верші, як дві ракети, снопами вогню освітили весь луг! Оце красаота!»

3-тя група

«І заворожила мене призба. Вона схожа була на лежанку, тільки довга, і тепла, і вся потріскана. Тріщини темні й глибокі, можна туди пальця просунути, і в кожній ямці бігало щось живе — стоножки, солдатика, мурашки. З норок дивилися на мене такі жучки й жученята, яких я зроду не бачив. Мабуть, ті тріщинки були для жуків справжнісінькі яри й канали, а онде урвище, а он з моху зелений гай, і там сиділа красива золота мушка.

Я помітив, що на стіні коржем відстала глина, і в схованку ту шмигнула ящірка. Прискакало мале жабеня, пузце біле, спина пухиряста, сумно глянуло мені в очі і сховалось під призбу.

...Тут я задумався. Ящірка, жабеня, мурашки — де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть у нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дітлашня й вусаті комахи-няньки».

4-та група

«Бо той Глипа, як вам сказати... дідькуватий. Йде, чоботи в нього важкі, як ступи; він шкорб-шкорб — так і гребе ногами пилюку. Голову звісить, очі в землю, наче загубив п'ятака. А за плечима у нього двостволка.

Скажеш було: “Добрідень, дядьку!” — не чує. Гукнеш: “Добрідень, дядьку!” — мовчить. Підбігаєш та “Здрастуйте, щоб вам!..” Тоді, як вовк, поверне голову і сердито: “Вишша!” Це в нього “ша!” чи “пішов геть”, не знаю. Вшикне разок на тебе, більше не захочеш здоровкатись.

Живе Глипа не так, як усі, а навпаки: вдень, коли люди роблять, він спить; вночі, коли люди сплять, він товчється. Ходить, гупає чобітьми по селу. Каже, вночі я краще бачу. І на полювання (а він мисливець) виходить тільки присмерком. Такого завидючого мисливця, їй-бо, немає у світі».

5. Оголошення результатів роботи в групах.

6. Слово вчителя.

Згадайте сумну історію вченого-атомщика Адама. Здається, що це пересторога людям — будьте обережні із втручанням у природу, зі «штучними сонцями». Адже це може бути величезна руйнівна сила, що її вже використовували як зброю (сумнозвісні Хіросіма, Нагасакі, острів Бікіні та ін.). Звичайно, «мирний атом» може дуже допомогти людині, адже всі вже звикли до комфорту і на газові лампи, свічки чи каганці переходити не збираються. Проте поміркуймо про плюси й мінуси цього винаходу.

Через п'ять років після того, як не стало письменника В. Близнеця, трапилася страшна Чорнобильська катастрофа, від якої постраждали мільйони людей. Наслідки цієї трагедії відчує ще не одне покоління.

7. Повідомлення учнів про аварію на Чорнобильській АЕС із демонструванням фото- та інших матеріалів.
8. Проблемне запитання.
(Використовується метод «Мозковий штурм».)
— Які висновки має зробити людство з Чорнобильської трагедії?

(Орієнтовні відповіді. Необхідно надзвичайно обережно, професійно підходити до використання атомної енергії в народному господарстві; працювати над застосуванням альтернативних джерел енергії (сили вітру, припливів та ін.); не будувати АЕС у густонаселених районах і т. ін.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІВ ТА НАВИЧОК

Вікторина «Відгадай, хто це».

Марійка Допитлива склала вікторину і просить учнів відгадати, про кого йдеться.

- 1) Рудий-рудючий, мов вогонь, притьмом кидається в сіни і несе в зубах мою зброю — бузинуву палицю. (Рекс.)
- 2) Тонкий цибагий чоловік, одягнений не по-тутешньому: у світло-сірих штанях, у білій нейлоновій тенісці, на голові небесно-легкий капелюх. (Адам.)
- 3) Вона теж блакитна, очі великі й здивовані, у косах — біла стрічка. (Ніна.)
- 4) Був, кажуть, білої масті, але шерсть давно злиняла, стала брудно-сірою. І тепер, коли річку запинало туманом, (він) і сам блукав, як туман, тільки чулося з молочної хмари його старече пирхання. (Бакун.)
- 5) Маленька..., зігнута, чорна з лица, в чорній рясній спідниці. Стоїть мовчазна і сувора, вичікує, поки підійдуть до неї. (Баба Строха.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати твір-роздум про прихований зміст образів повісті: звуку павутинки, Ніни, кораблика та ін.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 50

Тема:	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, викликати бажання читати його твори; розвивати навички переказу, виразного читання, коментування прочитаного; виховувати почуття гумору, допитливість, любов до ближніх.
Обладнання:	портрет письменника, його батьків; збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	повість, пригодницький твір, сюжет.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

Зачитування творів-роздумів.

Учні зачитують написані вдома твори-роздуми про прихований зміст образів повісті В. Близнеця «Звук павутинки», здійснюється взаєморецензування, вчитель дає свої коментарі.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Добре, коли твої батьки — відомі люди, знаменитості. Але ж і як важко потім доводити, що ти — теж талант, досягнув слави не за протекцією, а власним розумом, здібностями, невтомною працею.

Батько Ярослава Михайловича Стельмаха — відомий український письменник Михайло Стельмах. Ярослав любив читати книжки, вивчив багато мов. Працюючи викладачем вищого навчального закладу, займаючись перекладацькою діяльністю, він писав п'єси, які мали великий успіх у багатьох театрах країни. Багато у Ярослава Стельмаха творів для дітей — із захоплюючим сюжетом, тонким гумором, яскраво змальованими постатями маленьких героїв.

2. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають розділ I «Зоологія і комахи. Відпустіть нас до бабусі!»

3. Обмін враженнями про прочитане.
4. Словникова робота.
(Проводиться за питаннями учнів).
5. Евристична бесіда.
 - 1) З ким із героїв ви познайомилися?
 - 2) Що можете сказати про їхні характери? Які деталі вказують на те, що хлопці — любителі пригод, романтики?
 - 3) Що вам видалося смішним і чому саме?
6. Виразне читання.
Учні виразно читають розділ II «Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусею, ентузіастом музичної освіти, і дідом Трохимом».
7. Обмін враженнями про прочитане.
8. Словникова робота.
(Проводиться за питаннями учнів).
9. Евристична бесіда.
 - 1) З якими новими героями повісті ви познайомилися? Що можете про них сказати?
 - 2) Що нового відкрили ви в характерах хлопців?
 - 3) Чому бабуся не одержала телеграми про приїзд Митька з другом? Як би ви вчинили на місці Митька в подібній ситуації?
 - 4) Якими ви бачите стосунки між односельцями? Чим вони відрізняються від стосунків городян-сусідів?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІТЬ ТА НАВИЧОК

Вікторина на уважність.

Марійка Допитлива склала вікторину для уважних учнів.

1. Як звали:
 - а) маму Сергія (Оксана Павлівна);
 - б) майбутнього майстра велосипедного спорту міжнародного класу (Василь Трош);
 - в) сусіда-музиканта (дядько Гнат, Фа-Дієз);
 - г) сусіда-діда (Трохим);
 - ґ) вчительку біології (Ірина Семенівна);
 - д) бабуся Митька (Демидівна);
 - е) бабуся велосипедиста (Дмитрівна).
2. Назви цифри:
 - а) в який клас перейшли хлопці (у шостий);
 - б) на скільки днів узяв гербарій приятель Митькового брата (на два дні);

- в) що могло зіпсувати настрої на цілий навчальний рік (двійка за колекцію комах першого вересня);
 - г) скільки треба було їхати поїздом до Митькової бабусі (одну ніч, автобусом — півтори години);
 - г) скільки років було Васи-велосипедисту (чотирнадцять);
 - д) скільки годин тривало його тренування (дві години)?
3. Що їли хлопці у бабусі Митька? (Голубці, молоко, кисіль.)
 4. Із чим приїхали хлопці до бабусі? (З рюкзаками, фотоапаратом, сачками для ловлі метеликів.)

(Якщо учні даватимуть відповіді письмово, то можна оцінити кожну правильну відповідь в 1 бал і поставити оцінку).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати розділи I—II повісті, переказувати їх, характеризувати героїв, визначати смішне, давати оцінку зображаному; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 51

Тема:	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера».
Мета:	ознайомити учнів із новими розділами повісті; прищеплювати любов до образного слова; розвивати навички виразного читання, переказу, визначення елементів сюжету прозового твору; виховувати допитливість, винахідливість, життєвий оптимізм.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них (художників та учнівські).
Теорія літератури:	повість, елементи сюжету — експозиція, зав'язка, гумор.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання:

1) Виразне читання, переказування.

Учні зачитують, переказують епізоди з повісті, які їм найбільше запам'яталися.

2) Огляд ілюстрацій.

2. Робота з текстом.

З а в д а н н я: зачитати смішні, комічні епізоди, пояснити, яким чином письменник досягає мети розсмішити читача.

4. Робота зі схемою.

З а в д а н н я: поєднати стрілочками риси характеру з ім'ям героя.

допитливий		задерикуватий
необережний	<i>Митько</i>	обманщик
веселий	<i>Сергій</i>	миролюбний
боягуз		дотепний
кмітливий		

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають розділи повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки» — «Озеро. Змії люблять сіно», «Таємничий і бр-р-р який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати», «Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог».

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів).

4. Робота над характеристикою героїв.

З а в д а н н я: використовуючи цитати з тексту, довести:

— що Сергій і Митько люблять природу;

— що вони мають почуття гумору, вміють покепкувати не лише з інших, а і з себе самих;

— що вони розсудливі;

— що вони дружелюбні;

— що вони довірливі;

— що вони сміливі шукачі пригод;

— що вони допитливі.

5. Міні-диспут: «Як би я вчинив, коли б мене образив мій найкращий товариш?»

6. Аналіз художніх засобів.

З а в д а н н я: розподілити по групах і назвати види художніх засобів та визначити їхню роль для розкриття головної думки твору: *ботанічка; сушити голови; вигравати в уяві; привабливі веселкові барви; діточки; нам'яти вуха; двоє лобуряк на голову старенькій жінці; сісти на шию; надщербити несхитність; стрілка гоїднулася в нашу сторону; переборзили трохи; хвацькі й одчайдушні (мандрівники); шкірити зуби; пошарпаний (велосипед); юні лівінгстони; задимів, мов і не було; старенька огрядненька (жінка); зворушлива (сцена); сердешна; розчервонілий вусатий (здоровань); накинута оком; дреженув; худючий; опецькуватий; кинути погляд і хода; паняй, куди очі бачать; мов йому замакітрилось; розтелепа; голубінь неба заглядає в синь лісового озера; птахи радіють; мухолови; раз плюнути; насурмонені; не потикається; сліди лап; мов від крокодила; мовчазний таємничий (ліс); казковими (веле-тами); заступали путь; почимчикував; почовгав; розлючене (обличчя); докори совісті вгризалися в душу; став, мов укопаний; здорвенних і страшних (лап).*

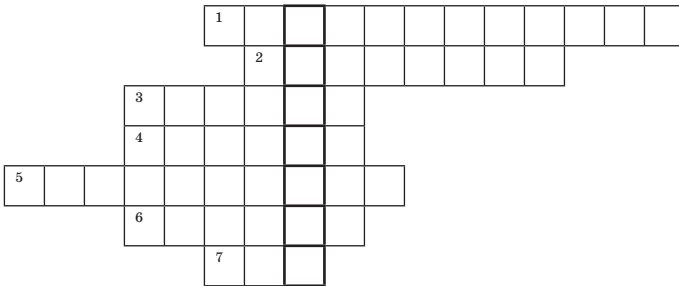
7. Робота з текстом.

З а в д а н н я: визначити елементи сюжету в прочитаній частині твору.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Розгадування кросворда.

Марійка Допитлива склала кросворд, прочитавши ключове слово якого, ви згадаєте про одне таємниче чудо світу.

- 1) Той, хто перший зустрівся хлопцям після приїзду в Юрківку. (Велосипедист.)
- 2) Те, що хотіли зібрати хлопці в селі. (Колекція.)
- 3) Те, що було в бурштиновому камінчику Васи. (Комаха.)
- 4) Те, що збудували хлопці біля озера? (Курінь.)

- 5) Назва закладу, який зібралися відвідати хлопці після повідомлення Васі. (Бібліотека.)
- 6) Людина, про яку Митько і Сергій говорили: «що треба». (Бабуся.)
- 7) Те, що навіяло Сергієві відчуття власної мізерності? (Ліс.)
- Відповідь: Лох-Несс*

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати, переказувати розділи повісті, визначати елементи сюжету; зробити ілюстрації; окремим учням підготувати повідомлення про лохнеське чудовисько та інші дива світу.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 52

Тема:	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки...»
Мета:	ознайомити учнів із новими пригодами двох друзів, розвивати навички виразного читання, переказу та коментування прозових творів пригодницького характеру; розвивати здатність передбачення, прогнозування подій, фантазію школярів; виховувати позитивні якості, прагнення до пізнання світу.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них, матеріали про таємничі дива світу.
Теорія літератури:	повість, пригодницький твір, сюжет та його елементи.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

1. Повідомлення про таємничі дива світу з демонструванням ілюстративних матеріалів.
2. Евристична бесіда.
Учні висловлюють міркування з приводу того, як будуть розвиватися події, чи можливе існування чудовиська в лісовому озері.
3. Огляд ілюстрацій.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають розділ VI, який проливає світло на наших предків і ще на дещо. «Ну й Митько!» та розділ VII «Операція “Курка” провалюється разом із дідом Трохимом».

2. Обмін враженнями про прочитане.

3. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів.)

4. Евристична бесіда.

- 1) Які нові наукові відомості ви здобули, читаючи ці розділи повісті?
- 2) Як по-новому відкрилися вам характери двох друзів, чи вони залишилися такими ж самими?
- 3) Що здалося вам смішним, а що серйозним і чому саме?
- 4) Що ви думаєте про дідуся Трохима? Схарактеризуйте його. А якою постає у вашій уяві бабуся Митька?
- 5) Як ви думаєте, чи правильний шлях обрали хлопці для дослідження таємничого явища природи? А як би вчинили ви?
- 6) Знайдіть у тексті цитати, що підтверджують: дружба хлопців є справжньою.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Так і ні».

Марійка Допитлива пропонує пограти в гру «Так і ні». Підтвердіть або спростуйте висловлювання.

- 1) Хлопці взяли у бабусі енциклопедію і почали шукати в ній відомості про таємничу химеру лісового озера. (Ні.)
- 2) Митько прочитав Сергієві про страшних драконів з острова Комодо. (Так.)
- 3) Хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. (Так.)
- 4) Сергій висунув сміливе наукове припущення про давнього звіра. (Ні.)
- 5) Митько сказав, що назва села Юрківка пов'язана з юрським періодом. (Так.)
- 6) На березі озера діти знайшли рижки та ніжки козеняти, якого з'їло чудовисько. (Ні.)
- 7) Хлопці вирішили зробити приманку для звіра й завели у ліс корову. (Ні.)

- 8) Сергій і Митько посварилися і побилися за те, хто буде копати яму. (Ні.)
- 9) Сергій знайшов сандалю туриста чи дослідника, який відпочивав біля озера. (Так.)
- 10) Прив'язана курка кричала так, що до неї позбігалися всі лісові звірі. (Ні.)
- 11) У викопану яму потрапило чудовисько з озера. (Ні.)
- 12) Дідусь Трохим здогадався, хто викопав яму і взяв курку. (Так.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати VI—VII розділи повісті, переказувати, коментувати поведінку героїв, оцінювати її, зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ 52

Чи існує «морський змій»?

Одна із найбільш хвилюючих загадок тваринного світу — «морський змій». Розповіді про зустрічі з «морським змієм» могли б скласти цілу книгу. Легенди рясніють страхітливими подробицями про те, як «морський змій» нападає на судна й пожирає людей разом з кораблями.

Згадки про зміїв зустрічаються ще в давніх міфах. Довгий час розповіді про змія сприймали як казку. Але чим більше європейці освоювали океанські простори, тим частіше відбувалися зустрічі з цією загадковою істотою. У XIX столітті кількість таких випадків перевершила сотню.

У 1852 році двом китобійним суднам, що займалися промислом у Тихому океані, вдалося загарпунити якусь істоту, яку рибалки спочатку прийняли за кита. Бій із твариною був жорстоким: смертельно поранений звір затопив дві шлюпки із трьох. А коли здобич підтягли до корабля, усі побачили, що це зовсім не кит. Істота виявилася рептилією завдовжки 45 метрів. З незвичайною здобиччю кораблі повернули додому. Але до порту добралося лише одне судно. Друге, на якому знаходився «морський змій», — зникло безвісти.

У 1881 році схожа істота напала на шотландську рибальську шхуну «Берті» у Північному морі. Рибалкам із великими труднощами вдалося врятуватися від агресивної тварини. До самої ночі вона переслідувала судно.

У 1897 році канонерський човен «Аваланш» у затоці Алонг наштохнувся на двох двадцятиметрових змієподібних істот. З канонерки

зробили постріл по «морських зміях», але ті благополучно занурилися в глибину. Через півроку відбулася друга зустріч «Аваланша» зі зміями, причому в тому ж самому місці. Морське начальство, природно, не повірило капітану судна. І що ж? Через дев'ять днів канонерка знову, уже втретє, зіштовхується зі своїми старими знайомими.

Команда вирішила спіймати незвичайних тварин, щоб довести свою правоту. Полювання, однак, виявилось безуспішним.

У 1965 році одну з таких істот удалося сфотографувати. Це відбулося на північно-східному узбережжі Австралії. Тварина була знайдена недалеко від берега на мілководді. Вона було близько 25 метрів завдовжки і нагадувала гігантського змія. Тварина була поранена, але ще жива. Випадково на неї наткнулася родина французів, яка тут відпочивала. На жаль, вдалося зробити тільки один знімок. Істота несподівано смикнулася і так налякала людей, що ті поспішили геть.

Деякі вчені вважають, що за «морського змія» могли сприйняти гігантського вугра або будь-яку іншу відому науці тварину величезних розмірів. Можливо, що це так. Тому є чимало підтверджень. Була, наприклад, знайдена величезна двометрова личинка морського вугра. Звичайна личинка не перевищує п'яти сантиметрів. Можна уявити, якого розміру могла вирости доросла особина з цієї личинки.

Більшість вчених усе-таки думає, що «морський змії» існує. Але що він із себе уявляє, науці поки що невідомо. Свідчень очевидців для відповіді на це питання зовсім недостатньо. Хтось думає, що це гігантська морська черепаха, хтось — гігантський морський крокодил.

Якщо вірити численним розповідям моряків, крім «морських зміїв» в океанських глибинах живуть не менш дивні істоти. Ще в давньоскандинавських легендах згадується страшний звір «Кракен», що живе в морях. За описами, такі істоти нагадують спрутів (кальмарів) або восьминогів гігантських розмірів. Ці величезні істоти могли потопити не тільки дрібні судна, але й великі кораблі, про що є чимало свідчень.

У 1873 році гігантський спрут напав на риболовецьку шлюпку, обхопив її своїми щупальцями і став тягти на дно. Рибалкам удалося врятуватися, відрубавши щупальця сокирою. На відміну від «морських зміїв», гігантські спрути не раз виловлювалися рибальськими суднами. Наприклад, у 1887 році в Новій Зеландії був спійманий спрут завдовжки 16 метрів.

Чи живуть динозаври в африканських болотах?

Починаючи з 1600 р. європейці, що подорожували по Центральній Африці, повідомляли про існування таємничого чудовиська. У книзі з історії Центральної Африки, яка була опублікована в 1776 р. абатом Пруайром, говориться, що місіонерам доводилось

бачити відбитки лап, які сягали 90 см по периметру, а відстань між слідами перевищувала 2 м.

Пігмеї, що живуть на болотистих землях у Конго, стверджували, що бачили таємничу тварину, яку вони називали «моке-мбембе». Очевидці описують велику полохливу земноводну істоту, тулуб якої за розмірами не поступається слонячому, з чотирма масивними ногами, тонким триметровим хвостом і шиєю, що сягає майже 1,8 м. На землі звір залишає виразні трипалі відбитки, характерні для деяких трав'янистих динозаврів, але не схожі на сліди будь-яких відомих нині тварин. Коли пігмеям показали картинки з зображенням існуючих і вимерлих тварин, вони вказали на зауроподів як найбільш схожих на «моке-мбембе». Подібні повідомлення надходять з Камеруну і Габону. Там цю тварину називають «нвамала».

З початку 80-х років ХХ століття кілька наукових експедицій займалися пошуками доказів існування цих тварин. Хоча жодній групі не вдалося побачити «моке-мбембе», вони зібрали безліч побічних доказів. Зібрані свідчення дозволяють припустити, що ця тварина виглядає як доісторичний бронтозавр. Наприклад, одна група з'ясувала, що основу раціону чудовиська складає різновид виноградної лози.

«Моке-мбембе» може виявитися не єдиним динозавром, що живе в Конго. Існують два інших претенденти, один із яких — нібито агресивний «емела-нтука». Ця тварина, розміром зі слона, з довгим рогом і важким хвостом, нагадує моноклоніуса, родича трицератопса. Інший звір — «мбиелу-мбиелу-мбиелу» — дивна істота, у якої, відповідно до описів, є плавці на спині. Пігмеї ідентифікують його з зображенням стегозаврів. Чи могло статися так, що деякі динозаври не вимерли і всупереч законам еволюції усе ще живуть у конголезьких болотах?

Чи існують гігантські анаконди?

Протягом довгих років найдовшою з відомих видів анаконд вважалася 11,5-метрова особина, вбита геологом Робертом Леймоном, що очолював експедицію, яка розшукувала нафту у верхів'ях ріки Оріноко в східній Колумбії. Ці дані були задокументовані в 1944 році герпетологом Емметом Р. Даном зі штату Пенсільванія, США. Однак у газеті «Bulletin of the Chicago Herpetological Society» від вересня 1993 року зоологи Реймонд Гілмор і Джон Мерфі повідомили, що довжина цієї змії в дійсності була трохи більше 7 метрів і Дан просто помилився.

Але навіть якщо довжина цієї особини і була в дійсності 11,5 метрів, з роками з'явилися повідомлення про набагато більших представників виду, особливо з деяких частин Амазонки. Тут живуть

надзвичайно великі анаконди, значно більші, ніж про це можна було дізнатися з офіційних даних. Вони настільки добре відомі місцевому населенню, що навіть отримали свою власну назву — *сукуру-ху гіганте*.

На одну з цих змії натрапив у 1907 році підполковник Персі Фосетт, коли він зі своєю експедицією спускався по ріці Абуна неподалік від її злиття з Ріу-Негру, біля південного кордону західної Бразилії. Трикутна голова величезної анаконди разом з декількома футами її тіла, що звивалося, раптово виринула майже під боком його каное й стала вивозати на берег.

Фосетт негайно вистрелив у неї й убив, а потім висадився з човна, щоб оглянути трофей. Він стверджував, що тіло змії було неймовірних розмірів: «Наскільки точно це можна було виміряти, на березі лежало сорок п'ять футів, а у воді сімнадцять, так що загальна довжина складала шістдесят два фути». Тобто, за твердженням Фосетта, довжина цієї анаконди складала близько 20 метрів. Він також повідомив, що в болотах Арагуая і Токантинс живе величезна чорна анаконда того ж типу, яку називають «дормидера» («соня») через її голосне хрипіння.

Ще більшою була величезна особина, яка вивозла на берег у 1948 році і сховалася між укріпленнями Форту Табатинга на ріці Отіапок у Бразилії. Якщо вірити статті, яку опублікувала одна з газет Ріо-де-Жанейро, а також помістила фотографію змії, вона була 35 метрів довжиною, і група солдатів, яких послали, щоб її убити, випустила в неї щонайменше 500 автоматних куль. Науці не повезло: величезне тіло зіштовхнули назад в ріку.

Додамо, що деякі гігантські анаконди, які живуть у Гайані, мають різки; місцеві жителі називають їх «камооди».

Існування гігантських анаконд із погляду біології і механіки абсолютно припустимі. Крім того, є документальні свідчення про велику кількість величезних шкір анаконд, однак зміїна шкіра легко розтягується, так що ці дані не можна вважати абсолютно достовірними. Правда, є багато свідчень про зустрічі з живими гігантськими анакондами, від яких не можна просто так відмахнутися (навіть якщо виключити явні обман і перебільшення). Адже шкіру анаконди не можна розтягти, доки анаконда знаходиться в ній.

Чому треба побоюватися чупакабраса?

З 1970-х років на острові Пуерто-Рико в Карибському морі відбуваються дивні події, в яких бере участь загадкова істота під назвою «чупакабрас», або «дрімлюга».

Звичайно дрімлюгами називають мирних нічних птахів, але, як говорять жителі Пуерто-Рико, чупакабрас — не птах, тим більше не миролюбний. Більше того, його звинувачують у страшній загибелі багатьох собак, кішок і домашньої худоби, навіть такої великої, як корови й коні, чії спотворені трупи знаходили пізніше: вони стікали кров'ю і були без різних внутрішніх органів. Скоріше за все, вони були вирвані. Був і смішний випадок, коли жертвою чупакабраса став плюшевий іграшковий ведмедик.

Напади чупакабраса на тварин дуже жорстокі, але його зустрічі з людьми носять досить дивний характер. Про це розповів Скотт Корралес на сімдесят одній сторінці своєї книги «Щоденники про чупакабрасів». О шостій годині ранку 26 березня 1995 року Хайме Торрес йшов полем, на якому паслася отара овець. Раптом він побачив чупакабраса: той витягнувся на гілці сусіднього дерева і зверху стежив за людиною. Як розповів Торрес, у чудовиська була кругла голова, темна сіра морда, косі чорні очі, акуратна щелепа і невеликий рот. Але найдивижнішим було його забарвлення: немов хамелеон з якого-небудь сюрреалістичного фільму, чупакабрас устиг поміняти колір навіть за той час, що Торрес дивився на нього — від пурпурового до коричневого, а потім став жовтим. Однак про найдивніший його талант ще доведеться довідатися.

Торрес продовжував дивитися вгору. Голова чупакабраса стала хитатися з боку на бік, чудовисько засвистіло так, що похолело в душі. Раптом у Торреса закрутилася голова, він ледь не знепритомнів. Не гаючи часу, чудовисько звалилося з дерева і зникло в підліску, залишивши ослаблену людину на самоті.

У цьому ж самому місці ще раніше відбулася схожа зустріч. Тоді офіцер поліції обстежував вівцю з отари, що здохла, і під час огляду побачив двоногу істоту висотою близько метра з яскравими жовтогарячими очима, якими істота стежила за ним з тінюстого куточка неподалік. Коли офіцер спробував переслідувати чупакабраса (упевнений, що це саме він), його раптово здолав приступ такої гострої і зовсім несподіваної нудоти й головного болю, що він просто не зміг продовжувати переслідування; його помічнику навіть довелося довести офіцера до патрульної машини.

Ще один випадок: дослідник Хорхе Мартін довідався, що синьйора Киньонес з Наранхито недавно бачила чупакабраса; той стояв біля огорожі і був розміром із трирічну дитину. Як і в інших випадках, від його погляду жінку так сильно знудило, що вона, звичайно, не могла переслідувати його, коли він утікав.

Грунтуючись на даних очевидців, можна сказати, що ріст чупакабраса складає близько 1—1,5 метра, у нього великі мигдалеподібні очі (за словами деяких свідків, вони світяться червоним чи жовтогарячим світлом), на місці вušних раковин — просто заглиблення, маленькі дірочки на місці ніздрів і маленький рот без губів. У нього тонкі руки — обидві кисти завершуються пазуристими пальцями, мускулісті ноги. Його тіло покрите плямистою сірою шерстю з трохи темнішими плямами, блискучі голки від потилиці тягнуться по всій довжині хребта; він постійно змінює колір.

Жодна відома науці істота не має нічого спільного з чупакабрасом, що і надихнуло очевидців на безліч найрізноманітніших припущень про те, хто він такий. Вони включають і інопланетянина з літаючої тарілки, і монстра, зробленого в надсекретній лабораторії шляхом генної інженерії, що якимось чином вирвався на волю. Вчені намагалися приписати вбивства, що були зроблені чупакабрасом, одному з видів мавп, що з'являлися тут, але мавпи не п'ють кров, не змінюють колір і не можуть впливати на фізичний стан людей, особливо за допомогою лише одного погляду. Тому немає нічого дивного, що це чудовисько називають паранормальним хижакom Пуерто-Рико.

УРОК 53

Тема:	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки...».
Мета:	ознайомити учнів із кульмінацією і розв'язкою пригодницького твору, спонукати до читання інших творів письменника; розвивати навички характеристики героїв, висловлювання власних думок про прочитане, виразного читання, переказу, виділення ключових епізодів; допомагати учням усвідомити значення романтичності, життєлюбства в житті людини; виховувати кращі якості характеру.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	повість, пригодницький твір, сюжет та його складові, характеристика героїв.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Виразне читання, переказування.

Учні зачитують, переказують епізоди, які запам'яталися їм найбільше.

2) Робота над характеристикою героїв.

Учні характеризують героїв, розповідають про те, які риси персонажів розкриваються у VI—VII розділах повісті.

3) Огляд ілюстрацій.

2. Розв'язування ситуативних завдань.

1) Уявіть, що ви зробили вдома якусь шкоду, признаватися вам не хочеться, але вас викрили. Як ви будете діяти і чому саме так?

2) Уявіть, що ви з другом (подругою) придумали якусь гру і посварилися з-за розподілу ролей. Вам, як завжди, випала гірша роль. Як ви вчините і чому саме так?

3) Вам здалося, що в домі завівся «барабашка». Вас лякає якийсь шурхіт, скрипіння. Що ви будете робити — не звертатимете уваги, поскаржитесь батькам, намагатиметесь знайти про це явище якусь інформацію у книгах, перевірите всі дверцята (чи то не вони утворюють шум?) Чому ви зробите саме так?

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ Й ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Виразне читання.

Учитель або учні виразно читають фінал повісті «Митькозавр з Юрківки...» — розділ IX «Таємниця лісового озера».

2. Словникова робота.

(Проводиться за питаннями учнів).

3. Евристична бесіда.

1) Чи таким ви уявляли собі розвиток подій та історію химери лісового озера?

2) Чому Митько вперше назвав свою вчительку ботаніки не ботанічкою, а Іриною Семенівною?

- 3) Як повелися хлопці у складних ситуаціях (коли по озеру пливла голова химери, коли впізнали голос Васі, коли дізналися, що їх розігрували, хотіли налякати)?
- 4) Який момент у повісті ви б назвали кульмінаційним, чому саме?
- 5) За що Митько дякував Васі? А як би ви повелися в подібній ситуації?
- 6) Характери хлопчиків Сергія та Митька схожі. А чи не помітили ви між ними якоїсь різниці?
- 7) Що найбільше привабило вас у повісті, в героях, чому саме?
- 8) З ким із героїв вивчених раніше творів української і зарубіжної літератури могли б, на вашу думку, подружитися Сергій і Митько, чому саме?

4. Складання по пам'яті плану повісті.

(Учням треба виділити основні епізоди твору.)

Орієнтовний план

- 1) Завдання із зоології.
- 2) Як дістати дозвіл батьків на поїздку в село.
- 3) Перша зустріч із Васею-велосипедистом.
- 4) Гостинна і добра бабуся та її сусіди.
- 5) Відпочинок біля озера.
- 6) Бурштин із комахою.
- 7) Чергування біля озера.
- 8) Пошук відповіді у книжках.
- 9) Приманювання звіра і провал заходу.
- 10) Розвінчання химери.
- 11) Вдячність хлопців за науку.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У Марійки Допитливої виникла ідея — створити клуб романтиків. Треба допомогти їй скласти устав цього клубу (або пам'ятку для романтиків), наприклад:

- 1) Завжди прагни пізнати нове, таємниче.
- 2) Не зупиняйся на досягнутому.
- 3) Багато читай, будь допитливим.
- 4) Будь сміливим і відважним і под.

Підготуватися до бесіди з позакласного читання.

VI. ПІДСУМОК

УРОКИ 54—55

Тема:	Б. Комар. «Диваки»
Мета:	ознайомити учнів із твором письменника, викликати у них інтерес до самостійного читання художньої літератури; розвивати навички вибору художньої книжки для читання, побіжного читання, визначення сюжетної лінії та характеристики героїв, мотивації їхніх дій та вчинків; виховувати допитливість, наполегливість, негативне ставлення до зла, несправедливості, любов до ближніх.
Обладнання:	портрет письменника Б. Комара, виставка його творів та ілюстрацій до них; читацькі щоденники.
Теорія літератури:	повість, анотація, сюжетна лінія («ланцюжок»), характеристика героїв.

 ХІД УРОКІВ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЧИТАЦЬКИХ ЩОДЕННИКІВ, ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО НАЙЦІКАВІШІ ПРОЧИТАНІ КНИГИ****IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

1. Слово вчителя.

Книжок у бібліотеках безліч, і всі прочитати людина просто не в змозі. Тому треба навчитися обирати для читання найцікавіші, найпотрібніші твори. Мабуть, не слід обмежуватися книгами на одну якусь тему. Наприклад, читати тільки фантастику. Можна поцікавитися й творами на історичні теми, про природу, пригоди і події, різними за жанрами — прозою, поезією, драматургією.

Як же дізнатися, цікава книга чи ні? Для цього є анотація (короткий зміст книжки, своєрідна реклама), яка подається на форзаці або просто на обкладинці. Книгу можна погортати, побіжно прочитати певні епізоди, роздивитися ілюстрації. Якщо це викликало цікавість, її можна брати для читання. Не варто пропускати описи — часто вони допомагають краще зрозуміти характери героїв, основну думку твору.

Сьогодні ми поговоримо про твір відомого дитячого письменника Б. Комара «Диваки».

2. Повідомлення учня про письменника.

Борис Панасович Комар народився 5 червня 1928 року в селі Хвощівці Полтавської області в сім'ї хлібороба. Закінчив середню школу, потім — філологічний факультет Київського університету. З 1959 року Б. Комар працював редактором видавництва «Молодь», в редакціях журналів «Зміна» і «Дніпро», старшим редактором видання «Романи і повісті», літконсультантом Кабінету молодого автора СПУ. Письменник нагороджений медалями та грамотами за свою літературно-громадську діяльність. Б. Комар пише переважно для дітей та юнацтва. Його перші оповідання з'явилися у пресі в 1951 році. А 1956 року вийшла в світ перша збірка «Незвичайне полювання». Слідом за нею прозаїк видав книжки: «Босонога ватага», «В листопадову ніч», «Весела дорога», «Векша», «Ключі», «Поворотний круг», «Диваки», «Білка» та багато інших. Б. Комар виступає також як перекладач з російської і білоруської мов. Його твори, у свою чергу, теж перекладалися багатьма мовами світу. За твори «Бджолиний мед» і «Мандрівний вулкан» автор удостоєний премії імені Лесі Українки.

3. Повідомлення-презентації книг Б. Комара.

Оповідання «Перше місце»

Дарма, що саме були канікули, що надворі шаленіла завірюха,— того дня до школи прийшли майже всі старшокласники. Їх цікавило, хто перший примчить до фінішу і потім поїде на районні змагання лижників. Суперник у Петра був сильний, і невідомо, чи вдалося б хлопцеві фінішувати першим, аби не випадок... Втім, перемога принесла Петрові не радість, а прикрощі. Чому? Про це можна дізнатися, прочитавши оповідання Б. Комара «Перше місце».

Повість «Векша»

Давно те діялось... Жив у невеличкому селищі сильний і спритний хлопець на прізвисько Векша. До всього був цікавий. А над усе хотілося йому світ побачити. Тому найнявся веслярем до київського купця і вирушив разом із ним у столицю Візантії. Під час подорожі Векша потрапив у полон до печенігів. Згодом доводиться Векші служити у царській охороні в Царграді. Саме тут він дізнається про те, що цар роменський хоче намовити кагана печенізького несподівано напасти на Русь.

Юнак вирішує будь-що втекти з полону і попередити київського князя про небезпеку.

З повісті ми дізнаємося також про часи Київської Русі, побут і звичаї наших предків, про їхні повір'я, легенди.

Повість «Поворотний круг»

Твір присвячений трьом юним героям з Полтавщини — Анатолію Буценку, Борису Гайдаю та Івану Соцькому.

Вони знали: будь-якої миті можуть відчинитися двері і тоді їх заберуть з камери на розстріл... Фашистський слідчий Вольф ніяк не міг повірити, що юнаки самі вчинили таку серйозну диверсію — зруйнували поворотний круг у залізничному депо, — і настирливо допитувався про їхніх спілльників.

Та юні месники трималися мужньо. Жоден з них нікого не виказав.

4. Бесіда за текстом повісті Б. Комара «Диваки» (або її фрагментами).

Перший розділ

- 1) З ким із героїв твору ви познайомилися? Опишіть зовнішність Миколи та Сашка. Які риси характеру хлопців виявилися в цьому розділі?
- 2) Хлопці вважають нарвати яблук у чужому саду героїзмом. А що думаєте про це ви?
- 3) Що ви можете сказати про дружбу хлопців? Хто з них є лідером?
- 4) Якою себе виявила незнайома дівчина при зустрічі з хлопцями бешкетниками?
- 5) З яких деталей видно, що хлопці не дуже любили навчання у школі?
- 6) Як Микола і Сашко пояснюють незнайомці, чому вони вдалися до крадіжки яблук, адже у кожного вдома теж був садок?
- 7) Для чого Микола закурив при незнайомій дівчині? Як хлопці реагують на вимогу з боку класного керівника дотримуватися суворої дисципліни?
- 8) Хлопці вважають, що їхній клас дружний, бо учні один одного не виказують. А ви якої думки про це?
- 9) Чому незнайомка нічого не сказала про себе й мету свого приїзду?

Четвертий розділ

- 1) Із чим Микола йшов до школи першого вересня?
- 2) Чому Сашків батько почав пити і що ви про це думаєте?
- 3) Чому Сашко не покинув батька і не пішов жити з мамою? Як це його характеризує?
- 4) Чому Сашко засмутився, глянувши на новенький одяг Миколи, і що він про це сказав?
- 5) Чому хлопці так поспішали зайти до класу першого вересня, до яких хитрощів удавалися?

- 6) У чому Сашко переважав Миколу?
- 7) Як спочатку розподілилися місця в класі?
- 8) Яка несподіванка чекала хлопців на початку уроку? Як вони на неї відреагували?
- 9) Чи правильно, на вашу думку, вчителька побудувала своє перше знайомство з класом? Які її риси характеру при цьому виявилися?
- 10) Що ми дізналися додатково про Миколу та Сашка (як вони провели літо)?

Одинадцятий розділ

- 1) Хто такий Шморгун, що ми дізналися про нього з попередніх розділів і яким він виявив себе при зустрічі із Сашковим батьком?
- 2) Чому Сашко був злий, засмучений?
- 3) А як ви ставитеся до пияцтва дорослих? Що б ви зробили на місці Сашка?
- 4) Про що Шморгун домовлявся з батьком Сашка?
- 5) Що таке «громадський суд» і як ви до нього ставитеся?
- 6) Як Сашко поставився до сонного п'яного батька? Над чим розмірковував і яке прийняв рішення?
- 7) Як хлопчик зреагував на слова батька: «Перестань пащекувати! Яке твоє діло, про що я з ким домовляюсь? Розпустився...»? А як би ви вчинили в подібному випадку?

Дванадцятий розділ

- 1) Як ви розумієте, що таке «суботники», «недільники»?
- 2) Схарактеризуйте хлопців за такою сценою:
 «— Чого ти такий? — нахилився до нього Микола.
 — Який? — скинувся хлопець.
 — Ну, невеселий, мовчиш... Я зразу помітив, коли зайшов. Батько, мабуть, знову щось натворив, еге ж?
 — Ні-ні,— заперечив Сашко,— нічого не натворив. Голова болить...»
- 3) Що потрібно для того, щоб посадити сад?
- 4) Яким сортом яблук пригощав дідусь-садівник дітей? Про що це свідчить?
- 5) Як сторож Шморгун зіпсував усім настрій?
- 6) Який вихід придумав Сашко, щоб завадити батькові вчинити злочин?
- 7) Яка пригода сталася із Сашком? Чому він потрапив у яму?
- 8) Хто і як виручив Сашка?
- 9) Про що розмовляли Сашків батько і Шморгун? Чим закінчилася ця історія? Що б ви зробили на місці хлопців, побачивши, як хтось краде чуже?

П'ятнадцятий розділ

- 1) Що ви дізналися із цього розділу про капусту?
- 2) Які риси характеру школярів виявилися в розмові з бригадиром садово-городньої бригади тіткою Марією?
- 3) Чи захотіли б ви після уроків, без обіду, просто так допомагати чужим людям саджати город?
- 4) До якої витівки вдалися хлопці, щоб налякати вчительку?
- 5) Як поставилася до цього вчителька і що ви думаєте про такий конфлікт та вихід із нього?
- 6) Чому Валентина Михайлівна прийшла просити пробачення в Миколи? Як ви оцінюєте цей вчинок?

5. Інтерактивні вправи.

Проблема (з грец. πρόβλημα — задача) — складне питання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження.

Завдання I (використовується метод «Мозковий штурм»): визначити коло серйозних «дорослих» проблем, які порушує автор у повісті «Диваки».

Орієнтовні відповіді:

- крадіжки;
- паління;
- пияцтво дорослих;
- бідність.

Завдання II: скласти порівняльну характеристику героїв повісті — Миколи й Сашка, відзначивши спільне між ними та відмінне.

Спільне	
однолітки, друзі, схильні до пригод, працьовиті, добрі	
Відмінне	
Микола	Сашко
прагне до лідерства, живе із сім'єю в достатку, більш недисциплінований	скромний, тихий, добрий, живе без матері, відповідальний, чесний, любить природу

6. Міні-дискусія «Чи завжди вчителі діють "педагогічно", а учні — як належить учням?»

7. Розгадування кросворда.

Розгадавши кросворд, ви прочитаєте назву дуже цікавого твору Б. Комара.

1) Що скинули хлопці з вітряка, щоб злякати Валентину Михайлівну? (Опудало.)

2) Хто насправді була незнайома дівчина, яку зустріли хлопці після крадіжки яблук у саду? (Учителька.)

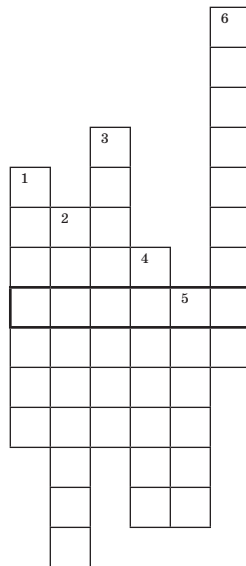
3) Хто захистив дітей від сторожа? (Садівник.)

4) Назва овочу, про який діти дізналися багато цікавого від Миколиної мами та вчительки. (Капуста.)

5) Кличка собаки Миколи? (Кудлай.)

6) Звірятко, якого рятував із ями Сашко. (Тушканчик.)

Відповідь: «Диваки».

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до тематичного оцінювання.

VI. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКІВ 54—55

Диваки (Фрагменти)

Розділ перший

Хлопці ще здалеку, тільки-но виповзли з яру на косогір, упізнали яблуню. Як і розповідав Олег, вона була схожа на тополь. Стовбур рівний-рівний, і гілля рівне, притиснуте до стовбура. Жовті з червоними боками яблука здавалися іграшковими.

— Таки не збрехав, справді гарна,— сказав задоволено Микола.

— Як новорічна ялинка,— докинув Сашко.

Навіть Кудлай прикинув біля них, ніби теж милувався їй красою.

— Значить, так,— підвівся на коліна Микола.— Підбіжимо, швидко нарвемо і гайда назад, у яр.

— Може, разом не треба? — завагався Сашко.— Може, спочатку один хтось рватиме, а другий буде насторожі. Тоді...

— Навіщо? — не дав доказати Микола.— Бачиш — нікого не видно, ні Шморгуна, ні дідуса Артема. Мабуть, у курінь поховалися од спеки.

— Ну, нехай буде по-твоєму, — згодився Сашко.

Мить — і хлопці вже біля яблуні. Миколі добре: високий, довго-рукий, дістає до яблук. Сашко ж низький, став навшпиньки, зірвав одне, друге і все.

Але Микола не такий, щоб лише про себе дбати, він завжди допоможе й іншому. Ось і цього разу виручив свого друга. Нагнув гілку, покликав:

— Іди рви.

Обірвали її вдвох, Микола хотів іще одну нахилити, а вона — трісь! — і відчахнулася.

— Гав, гав, гав!.. — залементував Кудлай.

— Цить! Цить! — утихомирювали його. — Чого ти?

Та було вже пізно. Сторож почув гавкіт і виглянув із куреня. Побачивши між стовбурами дерев хлоп'ячі ноги й собаку, підхопив дробовика — і підтюпцем, підтюпцем до яру. Знав, добре знав, куди побіжать крадії. До саду найкраще підбиратися ярком. Ближче й безпечніше. Там майже ніколи нікого не буває. А якщо й стрінеться хто, є де сховатися: на обох схилах росте високий полин, деревій, перекотиполе.

Микола із Сашком після того, як відчахнули гілку і загавкав Кудлай, уже більше не рвали яблук. Постояли трохи, прислухались і подалися із саду. Але тільки-но виткнулися з-за дерев, угледіли Шморгуна, що біг їм навперейми.

— Наза-ад! — вигукнув Микола і кинувся тікати через сад у протилежний бік — до посадки.

Тоді й сторож звернув до яру. Гнався за ними й репетував — аж надриався:

— Держіть!.. Ловіть!.. — Мов батогом цьвохкав хлопців його крик.

Бігти ж нелегко — повні пазухи яблук. Треба придержувати руками, щоб сорочка не висмикнулася із штанів і яблука не розсипались.

А ще Кудлай дурний заважав, стрибав то на Миколу, то на Сашка. Мабуть, думав, що вони затіяли якісь ігрища.

— Пішо-ов! — гримнув на нього Сашко, коли собака зовсім уже розійшовся — ухопив за холошу.

Микола озирнувся. Сашко відстав кроків на десять.

— Швидше, швидше! — підганяв друга. — Не чуєш — женеться!.. Як на коні мчить...

Сашко вкладав усі сили в ноги, та хіба за Миколою, лелекою цибатим, уженешся?!

Ху, врешті сад скінчився!

Ускочили у вузьку, на чотири ряди, акацієву посадку, що пролягала понад колгоспним садом і дорогою до станції.

Сашко знесилено прихилився до дерева.

Микола покрався до дороги, щоб визирнути — не йде, не їде часом хто?

Порожньо. Лише ген на повороті до сушарні* зупинилася однакіна підвода, на якій сидів старший Шморгунів син Сергій і ще якась жінка чи дівчина в білому.

«Куди ж його сховатися, — гарячково билася думка, — посадка наскрізь продивляється... хліба скошені... до кукурудзи не встигнуть — Шморгун вискочить із саду, впізнає, тоді тікай не тікай — не минути халепи. Досі він їх, мабуть, іще не розгледів, далеченько був, та й дерева заважали... і в буряках не приткнешся... Хе, таж буряки обкопані рівчаком!..»

— Сашко, за мною!

Добігли до бурякової плантації неподалік саду і впали у вузьку канавку.

— А Кудлай де? — спитав Микола стурбовано.

— В поса... посадці, — сопів Сашко.

— Та він же нас викаже! От іще... Кудлай! Кудлай! — погукав упівголоса, не підводячись.

Собака прибіг, але в канавку до хлопців не поліз. Стояв, висолопивши червоного язика, і дивувався: чого то їм заманулося ховатися?

Микола схопив Кудлая за лапу, втяг і його в канавку. З Сашка ручаями стікав піт. Заливав очі, капав великими краплинами з носа, підборіддя. І втома налягала така, що важко було й поворухнутися. Навіть коли собака лизнув по обличчю мокрим язиком, і тоді він не знайшов сили одштовхнути його, а тільки відвернув голову.

Микола не дуже вморився, міг ще бігти та бігти. В нього лише у вухах дзвеніло, наче після лункого пострілу: «Держіть!.. Ловіть!..»

Спершу чулося, як гупають по землі важкі сторожеві чоботища (він не знімав їх і влітку, казав, що ноги крутять), потім затріщали сухі падалішні гіллячки в посадці. Шморгун, видно, вибіг на дорогу. Стояв, лаявся, обіцяв похастувати «злoding» сіллю з дробовика.

Далі трохи вгамувався, почав скаржитись комусь:

— Одбою нема... Як сарана лізуть... З листям обносять, а ти отвічай тоді за них. Ач як уже розперезалися, сортове дерево обпанахали та ще й гілку відчахнули!.. І чий то вони, анциболи?.. Чого їх тільки в тій школі вчать?..

* С у ш а р н я — приміщення для сушіння фруктів.

«От і добре, що не впізнав! — раділи хлопці.— Знав би хто — було б...»

— Гляди, Сашко, не проговорись нікому, що ми в саду були,— пошепки застерігав Микола.— Спитає Олег, чого на річку не приїшов, скажеш — не зміг, батькові щось там помагав.

— Угу, я так і скажу: татові помагав на ставку.

Хлопці знову прислухалися.

— Звісно, негарно це,— обізвався незнайомий дівчачий голос, коли Шморгун наговорився вволю.— Але в школі напевно цього не знають. Зверніться до вчителів, нехай їх приструнчать.

— А-а, дуже те допоможе! — сердито відповів сторож, і хлопці добре уявили собі, як він при цьому зморщив свого гульчастого носа.— Тепер таке лобуряччя росте, що їх чортом не залякаєш!

Миколі кортіло поглянути, з ким розмовляє Шморгун, але визирнути з канавки боявся — ще помітять.

Коли ж голоси вмовкли, зважився. Обережно висунув голову та одразу й сховав.

Просто на них ішла якась незнайома дівчина в білому светрі, синіх штанях, з чемоданчиком у руці. Чи не вона ото сиділа із Сергієм на возі?

Думали, пройде мимо, аж ні — зупинилася біля їхньої схованки.

— Вставайте, садівник уже пішов,— сказала.

Микола, притримуючи однією рукою пазуху з яблуками, підвівся і буркнув до дівчини:

— То не садівник, а сторож.

Слідом за Миколою з канавки виплигнув Кудлай і, недовіркою позираючи на незнайомку, притиснувся до його ніг.

— Ну й собака! — здивовано промовила дівчина.— Такого ще ніколи не бачила. Як вівця. Обстрижіть, йому жарко в тім кожусі.

— Не жарко,— відказав Микола.

Сашко вставав повільно — спочатку сперся на одне коліно, потім на друге, аж тоді випростався на весь зріст. Повагом витер рукавом піт, прискалив око і задивився на дівчину, схиливши набік голову, як це роблять зовсім малі діти. Сорочка на животі в нього віддimalася од яблук, сам кругленький, низенький, точнісінько як пташеня-пуцьвірінок. Микола, навпаки, гінкий, худий, довгоногий і довгорукій.

— Ой, які ж бо ви кумедні! — весело розсміялася незнайомка.— Як Дон-Кіхот і Санчо Панса... Читали про них?

Микола відразу спохмурнів.

— Не читали й читати не хочемо,— відповів грубо.

— Та ти не сердься,— ласкаво [сказала.— *Р. М.*] до нього дівчина.— То є така книга іспанського письменника Сервантеса. Так

у ній виведені герої: один худий-худючий, довгий, як жердина, а другий опецькуватий.

— «Жерди-ина»... «опе-ецькуватий»... — перекривив дівчину Микола. Прив'язла чогось, ішла б, куди зібралася. Дон-Кіхота й Санчо Пансу якихось придумала, ліпить до них.

Незнайомка зовсім не образилась на Миколині грубощі.

— Ну, ви ж і ховаєтесь, — усміхнулася. — Як той страус: усуне голову в пісок і думає, що його не видно... Стою, розмовляю із сторожем, бачу — з канавки собачий хвіст метляється. Як дядько не помітив?!

«Чортів Кудлай таки підвів. Зажди, пришелепо, більше ніколи не візьму із собою. Прив'язу дома, сиди, скавучи, хоч лусни!» — картав у думці Микола свого собаку, наче той міг знати, що з канавки не слід висовувати хвоста.

— Сашко, ходімо! — владно скомандував Микола.

Та Сашко ступнув раз, другий і зупинився. Щось боляче шпигало в п'яту, мовби аж до потилиці діставало.

— Колючку, мабуть, загнав, — скривився.

— А ти витягни, — порадила дівчина.

Він присів на горбку, послинив п'яту, пошкріб нігтем.

— Аби це голка...

— Ось на брошку, — відстебнула на светрі червону маківку.

Сашко довго водив по п'яті шпилькою від брошки, але колючки так і не знайшов. Йому було незручно, заважали яблука в пазусі.

— Давай я вийму, — взяла в нього брошку.

Та тільки доторкнулась до п'яти, Сашко ойкнув і смикнув ногу.

— Ти не дивись, тоді не болітиме.

Він одвернувся, і дівчина виколупнула довгу жовту колючку.

— З акації, — визначив Сашко. — Дякую.

— Чому ви босоніж бігаєте? Ще й пальці позбиваєте.

— Так легше, ніхто не дожене.

Засунув руку за пазуху, дістав велике червонобоке яблуко, подумав трохи, витяг ще одне, менше.

— На! — простягнув дівчині.

Та, повагавшись трохи, взяла.

— Запавні, — похвалила.

— Їж, — сказав Сашко.

Витерла менше яблуко хусточкою, вкусила.

— Ох і кисле! — скривилася.

Покуштувала й друге.

— Таке саме... Навіщо їх рвете? Це зимові, зелені ще!

— Хоч таких попробуємо, бо спілих нам не перепаде, — відповів

Микола.

Хлопці витягли й собі по яблуку і, неквапливо простуючи дорогою до села разом із дівчиною, так заходилися їх трощити, наче ніколи в житті нічого смачнішого не їли. А щоб скривитися — ні разу, лише прицмокували від задоволення.

— У вас дома немає садків? — спитала незнайомка.

— Чого б це не було? Є!

— Чому ж тоді в колгоспному крадете?

— А хай він не буде таким.

— Хто це «він»?

— Та хто ж — Шморгун! Весною, коли гусінь треба було оббирати, запрошували в сад. Усією школою ходили. А тепер і близько нікого не підпускає. Садівник дідусь Артем кличе, а цей — жене. Ще й дробовиком погрожує.

— Він тільки Олега пускає, — докинув Сашко.

— Якого Олега?

— Та сина свого меншого... А той хвастає, що все перепробував у саду. Вчора приніс і цих ось яблук, нового сорту, що дідусь Артем вивів. Відрізав ножиком нам по маленькій скибочці.

— І старший його, Сергій, отой, що ти з ним їхала, теж пасеться на колгоспних яблуках та грушках... — обурювався Микола. — Як почав сторожувати, то викорчував дома весь садок і засадив грядки помідорами та огірками для базару. Везе Сергій здавати колгоспні фрукти, то й матір з корзинами бере із собою на станцію, щоб спекувала.

— Ні, що не кажіть, все одно недобре ви робите, — осудливо мовила дівчина. — Це ж не сторожів сад, а колгоспний. Упіймає котрогось, то будуть непереливки. Знатимете!

Сашко перестав жувати яблуко. Микола не зважав на її слова, поглянув на дівчину зверхньо:

— Не бійся, аби тебе не піймав.

— Мене йому й ловити не треба, я не краду.

«Ох і причепа!» — сердився Микола. Сама три вершка од горшка, хіба що чемоданчик узяла, штани на себе натягнула, щоб дорослішою видаватися, а говорить з ними, як з першокласниками, — «будуть непереливки... знатимете».

Догриз яблуко, дістав з кишені сигарети «Прима». Вирішив закурити, щоб вона не думала, ніби вони із Сашком ще малюки.

— То ти вже й куриш? — здивувалася дівчина, коли він узяв у зуби сигарету.

— А чого ж мені не курити?

— Я думала — школярам не можна...

— Чого це не можна?

— Хіба батьки і вчителі не забороняють?

— Ну й що з того? Нехай забороняють собі на здоров'ячко!

— У нас була така класна керівниця, — встряв у розмову Сашко, — що й чхати на уроці забороняла. Ніби навмисне це робимо. Так і хочеться все чинити наперекір. Я терплю, і всі терплять, а Микола візьме та й спересердя їй стола часником натре або ката в клас принесе...

— Дотепно, дуже дотепно... — чи то осудливо, чи то схвально мовила незнайомка.

— Пхе, я ще й не таке видумував, — гордовито сказав Микола.

— І вчителька не догадується, чиї то витівки?

— Може, й догадується, але ж не доведе, хто це робить. У нас клас дружний, не викажуть. Хоча Ольга Шинкаренко може й виказати. Думаєш, класна керівниця не боїться нас? Тільки пожаліється директоріві або мамі, я таку вже їй штуковину підлаштую, що огого... Пам'ятаєш, Сашко, як Олегового кожуха вивернув і поклав під дверима?

Сашко згадав, почав реготати.

— Ну, а куриш навіщо? Це ж для здоров'я шкідливо.

— То шмаркачам шкідливо, а нам можна.

— Кому це «нам»?

— Та шостакам.

— Ви шостий скінчили?

— Ні, перейшли... Сашко, бери, — простягнув Микола пачку із сигаретами.

— Хай пізніше, я ще яблук не наївся, — сказав Сашко і знову поліз за пазуху, звідки йому просто в ніс било запашним яблучним духом.

Микола черкнув сірника. Було зовсім тихо, він же затулив вогник долонями, як це роблять курці вітряної погоди.

Припалив сигарету й зопалу так затягнувся, що аж сльози на очах виступили. Відвернувся, щоб дівчина не побачила, — начебто дивився на Кудлая, який погнався за горобцями.

Вона ж помітила, сміється:

— Ти й курити ще не вмієш. Кинув би оту гидоту.

Таке Миколу зло взяло! І яке їй діло до всього? Подумаєш — глузує!..

Цвіркнув на дорогу крізь зуби, прискорив ходу, щоб позбутися такої причепи.

Сашко також пішов швидше.

І вона від них не відставала.

Коли попереду завиднілося в долині село, дівчина почала розпитувати, де в них сільрада, клуб, школа...

Микола мовчав, Сашко їй усе показував і розказував.

— Ти до кого приїхала? — і собі поцікавився.

— Та це я... — і не відповіла. — Гарне село у вас. І річка є, — мовила.

— А навесні, як сади цвітуть, іще гарніше, — відказав Сашко: так завжди говорили дорослі, коли хтось із чужих милувався їхнім селом.

Біля перших дворів дівчина з ними чемно попрощалася й рушила далі. Хлопці городами подалися додому.

Розділ четвертий

— Мико-оло, вставай, — будила вранці мати.

Він лупнув очима, поглянув на вікно. Сонце тільки позолотило вершечок тополі.

— Ще ж рано.

— Нічого, синку, вставай. Я їду на город, не розбуджу, то й школу проспипш.

— Не просплю.

— Бач який. До півночі із Сашком телевізора дивишся і книжок, мабуть, не зібрав...

— У сумці он! — сонно буркнув Микола і знову заплющив очі.

Але мати була неблаганна. Увімкнула радіо і стягла із сина ковдру.

Микола мляво, мов старезний дідуган, подибав у сіни вмиватися. Ноги плуталися, як у бадилинні.

Незабаром повернувся у хату вже побадьорілий.

— Новеньке одягай, — показала мати на стілець, де висіли на спинці старанно випрасуваний новий учнівський костюм, голуба сорочка.

Доки одягався і взувався, мати засмажила на газовій плиті ячню. Микола поглянув на сковорідку, і йому відразу захотілося їсти: серед білого озерця лежали зарум'янені шматочки сала і, наче очі здорової риби, блимали два тремтливі жовтки.

— Не бешкетуй там, слухайся вчителів, не маленький уже... — наставляла мати.

Щоб укоротити оті напучування, Микола швиденько ум'яв ячню, випив склянку молока і перекинув через плече туго набиту книжками та зошитами польову військову сумку, яку батько з армії колись привіз.

— До Сашка зайду, — кинув з порога: боявся, що мати заверне, бо ще було ранувато йти до школи.

Як одчинив хатні двері, з діжки вискочив Кудлай і вчепився зубами в сумку.

«Невже розуміє, куди йду? — дивувався Микола. — Авжеж, знає, хитрун, що тепер менше з ним гулятиму... а що, коли навчити його носити сумку? Здорово буде! І як раніше не додумався?..»

Зняв із плеча сумку, тицьнув Кудлаєві. Той ухопив її за ремінець і поволік по землі до своєї діжки.

— Еге-е, так не годиться!

Відібрав у собаки сумку й спритно перемахнув через невисоку дротяну сітку-огорожу в сусідній, Сашків, двір. Слідом за ним перестрибнув огорожу і Кудлай.

Сашко саме витягав з печі обвуглену половину гарбуза.

Батько, зігнувшись на стільчику, взував заляпаний грязюкою плесканий черевик. По тому, як він сопів носом, Микола одразу визначив: дядькові Павлові й сьогодні похмілля.

Горе з цим Сашковим батьком. Пити почав, коли ще працював районним рибоводом. Так потроху й звик до чарки. За це дядька Павла торік зняли з посади районного рибовода й перевели рибоводом до їхнього, лепехівського, колгоспу. Однак пити він не кинув. Сашкова мати, тітка Оксана, і сварилась, і вмовляла його — не слухав. Цієї ж весни взяла двох менших дітей, перейшла жити до своїх родичів у сусіднє село. Запрошувала із собою і Сашка, але той не погодився — одне те, що не хотів міняти школу, а друге, і найголовніше — не хотів залишати батька самого. Прав йому білизну, готував їсти.

Бідно жили Сашко з батьком. Траплялося, що в них і хліба в хаті не було. Коли б не садок та не город, що його мати упорала весною, а Сашко доглядав ціле літо, то хтозна, як би воно й велося...

Сашко поглянув на новий Миколин одяг, і тінь смутку впала на його обличчя. Сам він був у старому. Штани прим'яті, на колінах попротирались, і сорочка на ліктях аж світилася наскрізь.

— Мені мама теж купить нове, — мовив по хвилі. — А тато обіцяв, як поїде в місто, картуз купить. Уже й голову зміряв.

Микола подумав, що Сашко все це вигадав. Чув, як сусідка говорила, що тітці Оксані тяжко самій з дітьми. А дядько Павло якщо одержить зарплату, то зразу ж і проп'є. Але промовчав...

Сьогодні вранці сільські собаки можуть спокійнісінько бігати попід дворищами, коти дрімати на осонні, гуси пастися обабіч дороги на спориші, кури кублитися на попелищах і горобці цвірінькати, скільки їм заманеться, на деревах і огорожах. У них не жбурлятимуть хлопці грудками й паліччям, не полохатимуть — вони поспішають до школи. Поспішають, бо треба першими прийти, першими вскочити в клас і захопити кращі місця.

Найбільше Миколі і Сашкові (та й не тільки їм!) подобалися місця на задній парті біля вікна. Хлопці захоплювали їх і минулого,

і позаминулого року, але сидіти довго на них не доводилося, класний керівник пересаджувала обох наперед, ближче до вчителя. Але надії вони не втрачали: може, таки пощастить цього навчального року. Чому? А тому, що в цьому році в них поміняється класний керівник. Ірина Тимофіївна після закінчення п'ятого класу сказала, що наступного року назавжди кине вчителювання, бо не хоче губити свого здоров'я з такими вариводами.

У шкільному дворі не було ще живої душі. Микола із Сашком зійшли на ганок, посмикали вхідні двері — замкнені.

— Гайда до турніка, — запропонував Сашко.

Микола майже діставав із землі перекладину, але не вмів робити жодної вправи, висів, як лантух, мегляючи довгими ногами.

Зате Сашко, хоч низенький і наче неповороткий, викручував хіба ж таке «сонце», випинався «жабкою». Тільки залізав на турнік по цеглинах, які накладала під стовпами малеча.

Миколі заздрісно стало, і він сказав:

— Годі вже. Подивись, які в тебе руки.

Сашко, сидючи на перекладині, зиркнув на долоні. Вони були в іржі, давно вже ніхто не торкався турніка. Зібрався був стрибнути на землю і раптом ніби задубів.

— Що з тобою? — насторожився Микола.

— У нашому класі вже хтось є...

— Двері ж замкнені. Тобі здалося...

— Кажу, хтось сидить. На задній парті.

Обидва кинулись до вікна і видерлися по підмурку.

Так і є, на задній парті, на тій, яку хлопці збиралися захопити, вмоствився Олег Шморгун. Такий же здоровило, як і його батько та брат Сергій. Тільки обличчя у ластовинні, наче оббризане іржею, навіть вуха і ті руді. Щоки повні, мовби за кожною лежало по яблуку.

— Хто тебе впустив? — припав до шибки Микола.

Олег злодійкувато закрутив головою і щось промимрив у відповідь.

— Та що ти там мекаєш, підійди! — гукнув Сашко.

Олег підсунувся по лаві ближче до вікна, переставив на підвіконні вазон.

— А не проженете з цього місця?

— Перший зайняв, то й сиди собі, — скривився Микола.

— Не обдурите? — не вірив Олег.

— Сказано ж...

Тоді Олег, подумавши трохи, показав угору на квартиру. Хлопці не схотіли лізти через квартиру: високо та й зайве тепер, коли є кому відчинити вікно.

За хвилину вони вже були в класі.

Біля школи почали збиратися учні і незабаром виповнили все подвір'я.

Першого вересня звичайно приходили всі школярі. Ніхто не хворів, менші братики і сестрички якось обходились без їхнього догляду. І для корів, кіз, гусей, качок теж знаходилися пастухи. Приходили зарані, ніхто не запізнювався...

Хлопці попригиналися до парт, щоб їх ніхто не побачив.

Невдовзі надворі ущух галас. Микола обережно виглянув з вікна.

— Уже стають у ряди... О, директор прийшов, учителі...

— А це хто з ними? — висунув і Сашко голову з-за вазона. — Оно спиною до нас повернулася.

— Якась новенька. Мабуть, та, що Сергій казав.

— А Ірина Тимофіївна є? — запитав Олег, сам не наважуючись подивитися з вікна.

— Ні, не видно.

— Значить, правду казала. Не буде вчителювати.

Коли учні пошикувались перед ганком, до них промовляв директор Петро Петрович, що саме — Миколі, Сашкові й Олегові в класі за зачиненими вікнами не було чути.

Потім восьмикласники* урочисто дарували квіти першокласникам, брали дїтлахів по одному за руки і заводили в школу.

Нарешті на ганок посунули всі школярі.

Як тільки зайшли до класу, почалося: хлопці хотіли сідати тільки на задні парти, і, коли через якийсь час вгамувалися, виявилось, що на передніх партах сиділи самі дівчата, зразу за ними ті хлопці, що слабші силою, а в кінці забіяки, лінюхи і соньки, які найзавзятіше змагалися за місця.

Сашко не належав ні до сильних, ні до забіяк, ні до соньків, але в нього був вірний захисник — Микола, тому ніхто й не наважився зігнати. Не чіпали й Олега: хоч і боязкуватий, зате дужий, та ще й Микола міг за нього заступитися, бо вони, дарма що іноді сваряться між собою, а все одно дружать.

Обсмикавши на собі новенького піджака, Микола встав, проїшовся класом. Коло передньої парти, біля учительського столу, зупинився.

На цій парті, як і торік, сиділи нерозлучні подруги Оля Шинкаренко і Світлана Коломієць. Оля любила зазирати у класний журнал і перед початком уроку чатувати біля дверей — виглядати

* В о с ь м и к л а с н и к и — тут: випускники неповної середньої школи.

вчителя. Світлана ж трохи короткозора, але соромилась носити окуляри і завжди сідала на першу парту.

Дівчата стиха розмовляли між собою.

Микола прислухався.

— А ота молоденька який клас учитиме? — спитала Світлана Коломієць.

— То ботанічка. Буде замість Ірини Тимофіївни.

— Га-арна... Зачіска, як у артистки.

— Знаєш, як її звати? Валентина Михайлівна. Я вже з нею познайомилась.

Дівчата озирнулися — чи не чує їх хто-небудь. Побачили Миколу, перейшли на шепіт.

— Годі вам, сороки! — підступив до дівчат і зірвав у Олі з голови хустку.

— Віддай, Петренко, віддай! — погналася вона за ним.

Микола підбіг до своєї парти, став на лаву, запнувся хусткою.

— Стре-ке-ке, стре-ке-ке, — передражнив Олю, та так схоже, що весь клас вибухнув сміхом.

Пролунав дзвінок.

Оля подалася до дверей.

Микола швиденько сів за парту. Але хустку не знімав, лиш розправив на грудях кінці, щоб вони закривали сорочку й вилоги на піджаку.

— Іде! Новенька! — повідомила Оля і кинулась на своє місце.

Одразу набрала такого вигляду, нібито й не вона щойно зазірала в щілину.

За хвилину відчинилися двері, і, на Миколине та Сашкове здивування, до класу зайшла — хто б ви думали? — ота незнайомка, з якою вони влітку стрілися біля колгоспного саду. Спершу хлопці подумали, що це якесь непорозуміння. Не може такого бути, щоб оця молоденька дівчина була вчителькою. Але ж усі встали (Микола із Сашком теж підвелися), а вона підійшла до стола, оглянула клас і стиха привіталася:

— Добрий день!

— До-обри-ий де-ень! — хором відповіли учні.

— Сідайте.

Миколі й Сашкові хоч під парту ховайся!.. Вони згадали, і як яблука крали, і як розповіли їй, що ката в клас приносили та учительський стіл часником натирали. А Микола на додачу ще й сигарети при ній курив.

Вчителька почекала, доки учні всілися і перестали грюкати партами, доки стих шепіт, тоді глянула на Миколу, на Світлану, сказала:

— Одразу хочу з вами домовитися, дівчата. У класі треба знімати хустки, нехай вони будуть і найгарніші. Бачите, хлопці ж сидять без картузів. І ви познімайте.

Світлана зняла.

— А ти чому не знімаєш! — спитала Миколу; вона не впізнала його, прийняла за дівчину.

— У неї вуха і зуби болять, — кинув дотепа Олег.

Учні не втрималися, зареготали.

— Нічого, зараз тепло.

Микола, не поспішаючи, стягнув із голови хустку, зібгав її і кинув Олі на першу парту. Вчителька лише голосно кашлянула.

— Давайте спершу познайомимось, — сказала. — Мене звати Валентиною Михайлівною. Викладатиму я у вас ботаніку, а також буду вашим класним керівником. З деким із вас я вже трохи знайома, — вона поглянула на парту, де сиділи, опустивши очі, Микола і Сашко. Учні теж повернули туди голови. — Сьогодні перший урок у нас буде організаційний. Виберемо старосту класу, санкомісію, сядемо зручніше. Дівчата, бачу, позаймали кращі місця, а хлопців вигнали на задні парті. Це несправедливо! — говорила так, мовби й справді вірила в те, що дівчата скривдили хлопців.

Вона розкрила класний журнал.

— Антонюк Олександр.

— Я, — підвівся Сашко.

Його майже не було видно на задній парті.

— Тобі, Антонюк, доведеться пересісти ближче. Не бачитимеш, що на дошці писатимуть.

— Нічого, я під себе книжки підкладатиму.

Учні знову засміялися. Посміхнулась і вчителька.

— Хіба ти не знаєш, куди треба класти книжки?

— Ох і метка!.. — прошепотів Микола Сашкові, коли той сів. — Там, біля саду, сама не призналася, хто така, нас тільки випитувала, ну й влипли ми!.. Ще почне перед класом вичитувати, розкаже вчителям, директорові...

Він так розхвилювався, що навіть не почув, коли вчителька назвала його прізвище. Схаменувся, коли Сашко стусонув його кулаком під бік. Схопився розгублений, зніяковілий.

— І тобі, Петренко, мабуть, треба сісти ближче, бо ти звідти нічого не чутиш.

Закінчилося тим, що Миколу посадили поряд з Олею Шинкаренко, Сашкові вчителька звеліла сісти із Світланою Коломієць: на першій парті обом буде добре видно і вчителя, і дошку.

Потім Валентина Михайлівна попросила учнів розповісти, як хто відпочив улітку, чи допомагав хто у роботі батькам.

— Нехай Петренко і Антонюк розкажуть. Вони працювали в колгоспі їздовими. Бригадир хвалив їх,— сказав Олег Шморгун.

Але Миколі й Сашкові було не до розповідей. Обидва сиділи на-суплені й зажурені.

Коли подзвонили на перерву, Микола все так само сидів за партою, мовби приріс до неї.

— Ти хоч Кудляю покажись. Бігає, шукає тебе... — мовив Сашко, зайшовши з двору.

— Не до Кудляя,— відповів сердито. — Он як потягне до директора — дістанеться на горішки... Ти теж не дуже скачи. Думаєш, одному мені перепаде?.. Розп'ятався тоді перед нею... Хто тебе за язика тягнув? Розказав і про kota, і про часник...

— Ти теж добре бовкало,— образився Сашко.

Микола лише важко зітхнув і похилив голову.

Розділ одинадцятий

Батько ще не встиг навіть умитися після роботи, як у вікні пропливла величезна постать Шморгуна. Гупнуло тричі в сніях, і ось він уже на порозі.

На одуглому, неголеному обличчі — радість:

— Го-го-го, значиця, поросимо в роті свяченою!

Ступив у своїх важких чоботищах до столу, витяг із-за пазухи літрову пляшку сизого самогону.

— Первачок,— підморгнув батькові.— Шкода, закуски не прихопив. Не схотів додому заходити, там баба як нападе... Та нічого, і рукавом закусити можна, було б після чого.

З роботи батько повернувся млявий, насуплений, а це одразу ніби ожив, у очах застрибали веселі блички. Віддав Сашкові рушника, сказав улесливо:

— Ану, синку, організуй нам по цибуліні,— і зиркнув на ліжку.

Знав: там завжди стояла, загорнута в фуфайку, наготована йому вечеря. Зрідка суп, куліш, солодка гарбузова каша чи молода кукурудза, а частіше — картопля,— печена, тушкована, варена — в «кожушках» або чищена.

Цього разу Сашко подав на стіл картоплю. Дарма, що була пісна і розварена, батько і сторож, випивши по склянці горілки, хіба ж так уминали її з цибулею.

Сашко сидів на лаві біля вікна набурмосений, злий. Гортав підручник ботаніки, який дала йому сьогодні Валентина Михайлівна. «Візьми,— каже,— у мене їх два».

— А ти чого не їси? — спитав батько.

— Не хочу, — відказав, хоч насправді під грудьми смоктало від голоду.

— Він, мабуть, жде, щоб і йому чарку налили, — промимрив Шморгун, набивши повен рот картоплею. — То я зараз, — простягнув руку за пляшкою.

Але Сашко з такою відвертою ненавистю поглянув на нього, що він і до горілки не дотягся.

— Ну, ну, чого?.. Не хочеш — не треба. Силувати не будемо. Виростеш, скуштуєш цієї водички, за вуха не відтягнуть. — Повернув закладану голову до батька: — Давай, Павле, наливай пального.

Той зсунув до купи склянки, налив їх до половини. Поцокались, випили.

— Вогонь! — сказав сторож, занюхавши горілку шматком хліба.

— Стоградусна! Кхе! — кашлянув батько.

Заїли. Шморгун витяг із бокової кишені по цигарці. Чиркнув сірника, спершу сам припалив, потім дав батькові.

— Чув, ти завтра в город рибу везтимеш? — спитав, випустивши одразу з рота і носа хмару сизого диму.

— Везиму. А що? — відповів батько, поклавши цигарку на лезо ножа.

— Не міг би до мене в сад завернути?

— Що там у тебе?

— Забув хіба? Я тобі вже казав.

— А-а, — згадав батько і спохмурнів. — Знаєш, це таке діло...

— От іще... Все буде, як по-писаному. Забереш, одвезеш, скинеш її через тин у двір — і кришка. Дівчата вихідні, дід Артем з школярами садок закладатиме в яру. А Ольга своя людина, нікому ні мурмур, я її знаю. Була сьогодні, літряку перваку оце принесла, казала, дасть за те цілу сулію.

— Чого ж вона сама не прийде, не візьме?

— Таж її хтось може зустріть на дорозі. А тобі машиною — раз плюнуть.

— Не хочу, Василю...

— Ну й дурень ти! Ворона налякана! — стукнув кулаком об стіл Шморгун.

Батькові стало ніяково, що його так обзивають при синові, сказав:

— Піди, Сашко, погуляй.

Сашко, захопивши із собою книжку, вийшов із хати, сів під вікном.

«На що це намовляє батька сторож? “Забереш, одвезеш... дасть за те цілу сулію”. Не інакше, щось хоче вкрасти у колгоспному саду і одвезти тій самогонниці — Ользі. От злодюга! Невже тато погодиться? — важко зітхнув. — Як упіймається, засудять...»

Підсунувся ближче до вікна, сподівався почути дальшу розмову. Батько говорив тихо, сторож бухтів, як у бочку — бу-бу-бу. Нічого не добереш.

«Ні, тато не повинен згодитися на таке».

Йому пригадався громадський суд, що судив колись Шморгуна. Людей зійшлося в клуб — не протовпишся. Дітей не пускали, але Сашко з хлопцями таки пробралися туди тихцем. Забилися в куток, стояли, слухали. Ой, як тоді картали його!.. А як він благав, щоб колгоспники простили! «Люди добрі, клянуся вам чесно жити. Тріски біля чужого двору не підніму...» І йому повірили, простили, тільки сказали запластити гроші за все, що взяв у коморі. Тепер, бач, забув, знову потягло до крадіжки, та ще й батька намовляє, дурнем, вороною обзива.

Сашкові прикро за батька. І чого він такий? Дав би тому гадові... Так ні, водиться...

Думки Сашка перервав деренчливий Шморгунів спів, що залунав із хати:

Ой, хме-е-лю ж мі-ій, хме-елю,
Хме-елю зе-елене-енький,
Де ж ти, хме-е-елю, зиму зимува-ав,
Що-о й не ро-озвива-ався?

Далі до сторожевого прилучився батьків голос:

Зи-иму-ував я зи-иму,
Зи-имува-ав я дру-у-угу,
Зи-иму-ував я в лузі на кали-ині
Та-а й не ро-озвива-ався!

Щоб не чути п'яного галасу, Сашко, поклавши на одвірок книжку, прихопив у сараї лопату і подався на город. Там лишилася ще не вирубана кукурудза.

Зайняв од краю рядок, люто накинувся на присохлі стебла, наче на своїх заклятих ворогів. Цюк! Цюк! Цюк!.. Зрубане кукурудзиння віялом лягало на землю, шелестіло цупким рудуватим листям.

«Це вони вип'ють дома всю горілку, — роздумував, — тоді ще поплентаються в чайну. Так завжди роблять».

Вгледів на межі горбок. Зарівняв його. Батько, повертаючись городами додому, може перечепитися і впасти.

Сонце ось-ось закотиться за гору. В його скісних променях всюди виблискувало срібне павутиння. Бабине літо.

Вирубавши чотири рядки кукурудзи, Сашко закинув на плече лопату, попростував з городу.

Саме в цей час вийшли з хати батько і сторож. Розчервонілі, очі в обох посоловілі. Видно, самогон і справді був міцний.

— А може, підемо ще в чайну, перекинемо по чарочці,— вмовляв Шморгун.— Гроші в мене є.

— Годі... годі... — клював носом у груди батько.

— Ну, як хочеш... а я піду.

Сторож зробив кілька непевних кроків до воріт, поточився на паркан. Уперся руками в дощечки, ніби збирався перестрибнути через огорожу.

— Чорт... понаставляють...

— Давайте я виведу,— підбіг Сашко.— Додому йдіть.

Він радий був швидше здихатися Шморгуна, щоб той більше не манив батька.

— Додому? А хто за мене чарку вип'є? Може, ти? Хах-хах-хах...

— Ви й так уже п'яні. На ногах не держитесь.

— Я... я на ногах не держусь? Ану, глянь! — відштовхнувся од паркану. Ступив двічі і, мовби його хто палицею оперезав по жижках, повалився на землю.— У-у, чорт... перечепився...

Взявся Сашко підводити — хоча б за ворота випхнути. Де там, здоровенний та важкий, як лантух п'ятипудовий із зерном. Батько не допоможе, сам ледве стоїть.

Шморгун підрачував знову до паркану, вхопився за нього, встав. Перебираючи руками дощечки, добрався до хвіртки. Нараз щось згадав, загорлав на весь двір:

— Павле, стій! Куди ти пішов? Так, значиця, домовились?.. Та що ти там белькочеш? Кажі: приїдеш чи ні?

— П... приїду,— ледве видувив із себе батько й поплентався до хати.

«Згодився...— похолов Сашко.— Напоїв, злодюга, і таки вмовив...»

— О-ой, са-ад-виноград-ад, кучерява вишня,— затагнув Шморгун, але ж зразу обірвав, духу, певно, не вистачило. Гикнув, аж голова схитнулася, звернувся до Сашка, що вкрай засмучений стояв оддалік: — Олежку, завтра в яр підете? Га?.. Чого мовчиш?.. На тряся він вам здався, той сад? Поки виросте, учобу покінчаєте. Поїдете в город. На вертольотах літатимете. У-у-ух!.. Плювать тоді вам на нього з височини. Хах-хах-хах... Чи, може, тобі яблучок, грушок не хватає? То я принесу, ей-ей принесу іще. Їж, синочку, од пуза. Хах-хах-хах...

«Аби ти наївся та й не встав, паразит проклятий!..» — розлютився Сашко.

Рвонувся, щосили штурхнув п'яного од хвіртки, крикнув:

— Щоб ноги вашої більше в нас не було!

Сторож поточився й гепнувся під паркан з того боку, од вулиці. Вилаявся недобре.

Та Сашко вже не почув його лайки. Швидко зацепнувши хвіртку, побіг у хату.

Батько лежав на ліжку, мов непритомний, звисивши додолу голову. Посеред кімнати валялося перекинуте відро. В хаті смерділо горілкою, цигарковим димом та цибулею.

Сашко вимочив ганчіркою воду, прибрав зі столу пляшку, склянки, недогризки цибулі і недокурки. Зняв із сонного батька піджак. Роззув.

Надворі споночіло.

Запалив світло.

По радіо передавали веселу музику. Вимкнув репродуктор, умостився з ногами на лаві.

Що ж тепер діяти? Сходити до матері, розповісти їй усе? Але чим вона зарадить? Тільки розхвилюється, та й годі. Знову плакати-ме... А може, до тієї самогонниці? Сказати, щоб не брала краденого. Еге, так і погодиться! Тільки наскаржиться потім батькові.

Ні, краще самого тата просити. Дуже, дуже проситиму. А якщо не слухатиметься, скажу: «Кину тебе і все. Піду до мами». Тоді він, мабуть, послухається.

Ще довго сидів, думав — прокинеться батько. Та він спав як убитий. Один раз тільки перевернувся, замурмотів, застогнав і змовк.

Сашко загасив світло і, не повечерявши, ліг на лаві.

«Вранці поговорю», — вирішив.

Батько потер заспане обличчя рукою, відкашлявся, поглянув на свої босі ноги.

— Сашко, де ботинки?

— Під лавою.

— Подай.

Сашко встав, приніс.

«О-о, сонце вже високо! Оце заснув! Міг би й тата проспати...» — подумав.

Заходився і собі взуватись, одягатися.

— Куди ти? — спитав батько.

— У нас недільник сьогодні.

— Садок закладать будете?

— Угу...

«А що, коли не піду в яр? — раптом спало на думку. — Поїду з ним до міста. Тоді, може, він не заїде до Шморгуна».

— Тату, і я хочу з вами поїздити.

— А недільник?

— Нічого, обійдуться без мене.

— Іди, куди всі йдуть.

— Візьміть, — не відступав Сашко. — Я вам не заважатиму!

— Сказав, значить усе. І не проси. Краще ось злий мені!

Сашко одразу насупився. Неквапливо зняв із плити каструлю з водою.

Батько підставив пригорщі. Пирхав, хлюпався, ніби надворі. Всю долівку забризкав.

— Знаю, чого не берете, — пробурмотів Сашко. — Красти захотілося.

— Що?.. — підняв мокру голову.

— Еге, думаєте, я дурний, нічого не розумію. З тим п'яничкою, Шморгуном, домовилися украсти щось у саду.

— Перестань пащекувати! Яке твоє діло, про що я з ким домовляюсь? Розпустився...

— А таке, що я з вами більше не житиму, як пити будете і... красти.

Батько лиш нахмурич брови і нічого не сказав. Мовби втікаючи від сина, похапцем накинув на плечі піджак, зняв з вішалки кепку, вийшов надвір.

Розділ дванадцятий

Учитель фізкультури Петро Денисович подав команду, і колона рушила з шкільного двору.

Попереду йшли учні п'ятого класу. За ними — шестикласники і семикласники. Той ніс на плечах лопату, в того скиргало в руках порожнє відро. У хвості колони хлопці з восьмого тягли возики, коптили тачки, навантажені кролячим послідом. Дві кінні грабарки, що їх дали з бригади, виїхали на дорогу й поторохкотіли по торф'янистий ґрунт.

Як проходили вигоном, з двору вискочив Кудлай.

— Іди! Іди сюди! — покликав Микола.

Собака зрадів, кинувся до нього.

— О, тепер у тебе й помічник буде! — пожартувала Валентина Михайлівна, яка йшла поруч свого класу.

Сашко був похмурий, мовчазний. Він ніби аж схуд за ніч.

— Чого ти такий? — нахилився до нього Микола.

— Який? — скинувся хлопець.

— Ну, невеселий, мовчиш... Я зразу помітив, коли зайшов. Батько, мабуть, знову щось натворив, еге ж?

— Ні-ні, — заперечив Сашко, — нічого не натворив. Голова бо-
лить...

Він не хотів розповідати навіть Миколі про те, що задумали зробити сьогодні батько з Шморгуном. Вистачить, і так сорому набралися з матір'ю через оте батькове пияцтво...

Дід Артем чи не із самого досвітку чекав школярів.

— Оце я розумію — ціла гвардія нагрянула. А обоз який у вас! — кивнув на хвіст колони.

— Згодом ще й кавалерія прибуде, — пожартував Тихін Федорович.

Садівник уже розмітив, де треба садити дерева, й частина учнів одразу ж узялася за діло. Розсипавшись на обох схилах пологого яру, копали ями. Інші, скинувши з возиків і тачок перегній, подались у видолинок по чорнозем.

Микола із Сашком, одвоювавши в хлопців-восьмикласників дірявого возика-торохтуна, також покотили у видолинок. Щоб їх похвалили, набрали повнісінький ящик землі і ледве цупили возик на схил.

— Не набирайте ж стільки, підірветесь, — жахнулася Валентина Михайлівна.

— То ще й мало, — храбрував Микола.

— Та ви хоч пхайте його, не тягніть. Так легше, — порадила вчителька.

Зачувши розмову, підбіг Олег.

— Давайте, я помагатиму.

— На й моїх п'ять, щоб було десять! — відповів йому примовкою Микола. — Без твоєї помочі обійдемося. Яму он копай. Чого ледачкуєш?

— Я ж хотів... — почав виправдовуватися Олег.

— Годі вам! — спинив їх Сашко. Потім одвів Олега набік, спитав: — Батько твій уже пішов у сад?

— Спить, мабуть, і досі... А що?

— Та це я так...

А сам ураз повеселів.

«От добре! Може, тепер і зовсім не прийде. Тоді й не крастимуть сьогодні. А там передумують... Аби не прийшов!»

До обіду школярі встигли викопати ями і навозити до них чорнозему. Тепер яру не впізнати. Схили його були густо покриті жовтими й чорними купами.

Сіли відпочити й поїсти.

Дід Артем з учителем теж присіли до учнів. Коли всі пообідали, садівник розв'язав чималенький клунок з яблуками, запросив:

— Ану, покуштуйте й скажіть, що воно за фрукт. Можна його вживати чи не можна?

Спершу взяли по яблуку вчителі, потім потяглися до клунка руки школярів.

— У-у-м! Ох і солодкі, як мед!

— А пахучі!

— А соковиті!

— Пхе, я їх стільки переїв, — стиха сказав Вікторові Троцю Олег.

— Значить, добрі яблука? — задоволено посміхнувся садівник.

— Еге ж, яблука справді смачні, — похвалила Валентина Михайлівна. — Який це сорт?

— Наш, лепехівський, — гордо відповів дідусь.

— Вперше чую...

— То й не дивно, бо раніше не було такого.

— Це той, що ви його самі вивели? — здогадалася вчителька.

— Трохи я, а трохи люди добрі допомогли. Цього року вперше вродили. Жаль тільки, якись шибеники гілку відчахнули на одній яблуньці, коли плоди ще зелені були. Гнався за ними сторож, та й не здогнав. Може, отут вони й сидять, ті хлопці! Га?

Миколу і Сашка кинуло в жар.

Навіщо він ото говорить — «якись шибеники», мовби й справді не знає? Може, хоче покепкувати з них, а інших застерегти, щоб не робили такого?

В розпачі Микола й Сашко посхиляли голови, ждали вже, як приречені, заслуженого вироку. Валентина Михайлівна помітила те, всміхнулася:

— Не бійтеся, Артеме Федоровичу, вони більше не стануть рвати. Хіба що прийдуть допомогти вам або за порадою. У них же свій сад буде. Правду я кажу? — звернулася до учнів, а більше до Миколи та Сашка.

— Пра-а-авду! — підтвердили школярі.

— Правду, — показали і Микола із Сашком, відчуваючи, що лихо минає їх.

— Чого ж, приходьте, я з дорогою душею...

— Хах-хах-хах, — прорипіло позаду. — Ви їм у ноги ще поклоніться, діду Артеме.

Садівник невдоволено поглянув на сторожа, який несподівано з'явився в яру, сказав:

— Ще нікому не кланявся і кланятися не буду. А захочуть, самі нехай приходять, учаться.

— Нехай, нехай, чого ж... Тільки тоді і зав'язі на деревах не побачите. Обнесуть цвітом. Вгощаєте ото сортовими, думаете, вони їх не пробували. Раніше за вас. Ще зеленими рвали. Хах-хах-хах...

— Даремно ти це говориш. Коли якийсь шелихвіст і заліз у сад, то хіба можна на всіх дітей грішити?

— Як же, звісно, даремно... Ціле літо ганявся за ними, щоб зберегти добро. Ласі на дурничку. Бач, як допалися до колгоспних яблучок!.. Я тут дною й ночую, та не позволяю собі навіть попробувати, а вони...

У школярів од тих слів застряли шматочки в горлі. Вчителям, видно, теж стало неприємно, почали підводитись.

— Безсовісний ти чоловік, Шморгун, — от що я тобі скажу, — розсердився дід Артем, аж почервонів увесь. — Не встиг очі продерти і вже нализався. Іди, куди надумав.

— Хах-хах-хах... — зареготав Шморгун і перевальцем посунув до саду.

«Ох же й гад! — подумав до краю вражений Сашко. — Бач, яким чесним прикидається. А насправді...»

Після тієї балачки зі сторожем, на яку, здавалось би, не слід і уваги звертати, учнів, учителів і садівника скувала ніяковість. Де й поділися веселі жарти, дзвінкий сміх, співи.

Пропало в них і колишнє завзяття до роботи. Мов нехотя, снували від ями до ями, мовчки закидаючи їх здобреною перегномом і торфом землю.

Проте найбільше прикрощів заподіяв Шморгун своєю появою Сашкові.

«Це тепер тато під'їде машиною, забере і одвезе до самогонниці те, що вкрав Шморгун».

Його нестерпно тягло податися слідом за сторожем. Може, все-таки вдасться відговорити батька. Та як тут кинути роботу? Що вчителька і товариші подумають?

Але невдовзі така нагода випала.

У Миколи поламалася лопата.

— Сходи на сушарню, візьми іншу, — порадив йому дідусь Артем.

— Еге, сторож не дасть.

— Скажеш, я звелів.

Сашко відразу зметикував і запропонував Миколі:

— Хочеш, бери ось мою, а я збігаю.

— Давай, — охоче погодився той.

Разом із Сашком повіявся Кудлай. Йому нічого було робити в яру. Захотілося погребтися в купах свіжої землі — хлопці стали жбурляти на нього грудки, побіг за возиками, теж не догодив — прогнали, щоб не плутався під ногами.

Пробігаючи колгоспним садом, Кудлай натрапив неподалік від сушарні на яму, на ту самісіньку, в якій колись відсиджувались

Микола і Сашко, став гавкати, аж поки підійшов Сашко, заглянув і помітив у куточку зіщуленого зайчика-тушкана. Тупцяв на місці, ніяк не міг придумати, як витягти звірятко. Врешті, вхопив з-під яблуні підпорку, ткнув під саму мордочку зайчаті.

— Трусь, трусь, трусь! — покликав.

Але звірятко ще більше згорнулося в клубочок і наполохано заблискало очима. Сашко зрозумів, що по тичці заець не полізе, тому став на коліна, нахилився і поманив рукою, так хотілося йому витягти тушканчика.

Коли він занадто перехилився над ямою, відвалилася брила землі й разом з ним шелеснула вниз.

Сашко майже не забився, лиш злякався.

«Що тепер робити? Як вибратися з ями? — охопив його розпач. — Може, по тичці?»

Тушканчик навіть не тікав од нього, хлопець узяв звірка на руки, погладив. Скільки разів ганявся ввечері по леваді за меткими звірятами — ні разу не зловив. А тепер усі хлопці заздритимуть.

Кудлай стояв над ямою, повискував нетерпляче, крутив хвостом, сподівався, що Сашко викине йому здобич.

Але Сашко сховав звірятко в пазуху, приставив до стіни тичку, подерся по ній. Уже виліз до половини, коли це тичка — трісь, і він упав на дно ями.

«Оце халепа! — злякався хлопець. — Сам зроду не вилізу. Того разу дідусь витягав...»

Став гукати, думав, хтось почує, прибіжить.

Кричав довго, поки не охрип. Та ніхто не з'явився. Кидав угору картуз — може, хто-небудь побачить. Закінчилося тим, що картуза вхопив Кудлай. Держав у зубах, грайливо дивлячись на хлопця.

Сашко взяв грудку, жбурнув на собаку. Той заскавучав, побіг і більше не приходив.

Скоро в хлопця заболіли руки від кидання. Він знову вхопився за поламану тичку, як за рятівний круг. Зняв пасок, перев'язав тріснуту палицю, повісив на неї піджак і вистромив з ями. Потім нагріб купку сухого листя, присів на неї, втомлений, розгублений, наляканий.

Уявив, що буде далі. Невдовзі повечоріє, всі підуть з яру. Микола, звісно, навідається до нього додому. Не застане. Подумає — до матері пішов, адже казав йому, що збирається до неї в гості. Батько теж так подумає. Привезе сулію самогонки, пиячитиме з Шморгуном. Доведеться сидіти в цій ямі цілу ніч...

А розбурхана уява малювала ще страшніше.

Може початися довгий осінній дощ. Тоді вже в сад ніхто не загляне і завтра, і післязавтра... Навіть дідусь Артем і сторож не придуть. Чого їм сюди іти? Яблука і груші зняли, лежать у погребях, сушарню замкнуть. От і гибітиме тут, доки не скоцюбне від голоду й холоду.

«Що я наробив, дурний! Що я наробив?! — картав себе Сашко. — Треба було хоча б Кудлай не проганяти, хай би товкся коло ями. Може, помітили б його. Тепер як про себе сповістити?..»

...Микола вже кілька разів поглядав у бік колгоспного саду.

«Чого так довго не повертається Сашко? Невже втік? Ні, Сашко не такий!..»

Раптом помітив: з-за горба вискочив Кудлай. Несе щось у зубах. Чи не ховраха піймав?

Собака, обминаючи ями і купи землі, підбіг до Миколи і поклав біля його ніг заслинений картуз.

— Чий це? — спитала Валентина Михайлівна.

— Сашків, — одразу впізнав Микола.

— Ось бачиш, казала — помічник у вас добрий. Вже картуза носить, а там іще щось робитиме.

— Аби він уроки робив за нас... — пожартував Микола. Посміялися й знову взялися за діло.

Минуло ще з годину, Сашка не було. Тепер уже занепокоїлась і Валентина Михайлівна: «Де він застряв? І чому це Кудлай приніс Сашків картуз?..»

— Слухай, Петренко, може, із Сашком щось сталося? — підійшла до Миколи. — Пішов і як у воду впав.

— Хтозна... Я сам думав. Тільки що могло трапитись?

— А може, збігаєш, знаєш?

— Добре. Хай тільки моїх ям ніхто не загортає. Сам загорну, як вернуся.

Застромив лопату в купу пухкої землі, натягнув на голову картуза.

— Або почекай, ось і я піду з тобою.

Сказала щось діду Артему, махнула до Миколи рукою:

— Ходімо!

Вони вибралися з яру на дорогу, попрямували попід посадкою, щоб не блукати стежками.

Слідом за ними подався і Кудлай. На половині дороги почав гавкати й забігати в посадку.

— Чого він туди тягне? Ану, куди поведе, — звернула й собі з дороги Валентина Михайлівна.

Перетнули посадку. Кудлай повів далі, в сад.

Раптом запримітили між деревами щось чорне. Саме туди і тягнув собака. Зупинився, хвостом крутить.

«Яма для гусені, у якій ми сиділи, — згадав Микола. — Невже Сашко знову там? Еге ж, он і піджак його висить на тичці».

Заглянув у яму, так і є — тут.

— За що він тебе знову вкинув? — здивувався і обурився Микола.

— Це не сторож, — хрипким голосом відповів Сашко. — Це я сам. Зайчення діставав і впав. Земля обвалилася.

— Де ж воно, те зайчення?

— Ось, — витяг із пазухи звірятко.

В цей час до ями підійшла вчителька.

— Валентино Михайлівно, він ненавмисне, — гукнув Микола.

— Звісно, ненавмисне. Хто ж навмисне в таку яму падає, — засміялася вчителька. — Як же ми його витягнемо? Драбину треба із сушарні принести.

— Тичку з-під яблуні візьміть, — подав голос Сашко.

Микола приніс довгу підпорку з-під яблуні, спустив у яму.

— Лови зайчення! — підкинув Сашко угору тушканчика.

Микола спіймав звірятко на льоту.

— Ох і кумедне ж... — погладила тушканчика Валентина Михайлівна. — Хвіст довгий і з китицею. Треба віддати в кабінет біології.

— Я й сам хотів, — сказав Сашко, хоч насправді в нього не виникало такої думки, і вхопився за тичку. — Тягни, Микола!

Микола з учителькою взялися за другий кінець, смикнули добряче. І Сашко вже на волі.

— Добре, що ви мене знайшли. Думав, і ночуватиму оце тут.

— Йому скажи спасибі, — пом'яв Микола за вухо Кудляя. — Це він картуза твого приніс. На! — простягнув другові. — Та ще й привів нас сюди.

Собака, мовби й справді щось розумів, вдоволено крутив хвостом.

— Де ж лопата? — пошукав очима навколо ями Микола.

— Я ще не встиг дійти до сушарки. Зараз збігаю, візьму, — рвонувся Сашко.

— Ідть удвох, — сказала Валентина Михайлівна. — Прихопіть кілька штук. У дівчат теж не вистачає. А я вас тут подожду.

До сушарні — недалечко. Минули кілька яблуневих рядів, смородинник. Залишалося ще перейти ділянку малинника — і все. Он вона височить, мовби якийсь казковий терем.

Раптом у «теремі» повільно відхилилися двері, і звідти виткнулася велика Шморгунова голова. Сюди верть, туди круть і, нікого не помітивши, одразу ж сховалася.

Микола здивовано зиркнув на Сашка — що б то могло значити? Сашко зблід на обличчі, опустив очі. Через якусь хвилину із дверей знову висунулася спершу голова сторожа, далі й весь його тулуб. На спині здоровенний мішок.

Микола потягнув Сашка за густі кущі малини. Звідти стали стежити за сторожем.

Той замкнув сушарню і, озираючись на всі боки, підтюпцем потрюхикав до посадки.

— Сушки накрив, — здогадався Микола. — Давай вислідимо, куди понесе.

Він зняв зі штанів пояс, накинув Кудлаєві на шию, і хлопці обережно, щоб не виказати себе, подерлися малинником слідом за сторожем.

Сашко плентався позаду вкрай розгублений, бо знав, куди подався Шморгун. Там, біля посадки, мабуть, чекає на нього з машиною батько. Забере і одвезе до Ольги, обміняє на самогонку. І про це знатимуть усі-усі. А найстрашніше, що Сашко зовсім безсилий відвернути це лихо.

Сторож вбіг у посадку, кинув мішок у рівчак, зверху притрусив опалим листям. Поправив на голові скособоченого картуза, сплюнув, неквапом вийшов на безлюдну дорогу.

Микола і Сашко також забігли в посадку. Затаїлися неподалік у заростях акації.

— Когось виглядає, — прошепотів Микола і посварився на Кудлая, щоб той не ліз до його пазухи, де схований тушканчик.

Сашко ствердно кивнув головою.

«Знав би ти, кого саме, — гірко подумав він. — А може, сказати, зізнатися? Ні, хай уже як буде, так і буде».

Дорогою, певно, хтось їде або йде, бо Шморгун знову заскочив у посадку і присів за кущем. Зовсім близько від них.

Кудлай схопився, але Микола притримав собаку і затиснув йому пащу.

Повз них прокотив на велосипеді дільничний міліціонер.

— Давай гукнемо, — прошепотів Микола.

— Не треба, підожди, — заперечив Сашко.

Микола розчаровано скривився. Чого не схотів? Це ж так доречно з'явився міліціонер, ніби відчув, що тут діється. Одразу й поцупив би за шкірку цього злодюгу.

Незабаром долинув гул машини. Сторож підвівся, вийшов на дорогу.

Під'їхав колгоспний грузовик, у кабіні поруч із шофером сидів Сашків батько.

— Здоров, Павло! — Шморгун до нього зраділо.

— Здоров, — нехотя відповів батько.

— Я зараз, — кинувся до посадки сторож, але його спинив батьків оклик:

— Пожди, Іване!

— Га? — рвучко повернув голову Шморгун.

— Іди сюди, кажу.

Сашко почував себе так, ніби його виставили перед людьми на суд за якийсь страшний злочин.

— Ну що там? — підступив до машини сторож.

— Розумієш, Іване... — мнявся батько, — не хочу я в це діло встрявати. Передумав...

— Як це передумав? — вирячив очі Шморгун. — Ми ж із тобою вчора домовились!..

— Знаєш, тоді були під чаркою, а тепер... Одним словом — не хочу. І тобі, Іване, не раджу...

У Сашка, як тільки почув останні слова, де й поділася неприязнь до батька.

«Татусю, любенький, дорогенький, — хотілося вигукнути йому, — який же ти молодець! Послухався-таки...»

— Так я ж приготував уже! — почервонів від люті Шморгун. — Он лежить у посадці...

— Однеси назад. Хай воно сказиться!

— Вже злякався? Зустрів міліціонера і злякався?

— Не те, щоб злякався, просто...

— Дурень ти набитий! — сердито процідив крізь зуби Шморгун.

— Як хочеш про мене думай, а я не повезу, і не вмовляй.

— Ну і їдь ти... — вилаявся погано Шморгун. — Без тебе зумію все зробити. Тільки тепер на випивку не надійся.

Батько більше нічого не сказав, махнув рукою шоферові, той завів мотор і повільно рушив з місця.

Собаки, як відомо, чомусь недолюблюють машини. Загледять яку, женуться, гавкають, намагаються гризнути зубами за шини, хоча це їм ніколи не вдається. Мабуть, ота нелюбов у них од заздрощів — самі-бо не можуть так швидко бігати.

Кудлай особливо ненавидів їх. Уже, було, і поплатився за це, колись добряче пом'яла його машина, а однаково ганявся.

Отож і тепер, тільки-но зрушив з місця колгоспний грузовик, він вирвався і, як несамовитий, кинувся слідом за ним.

Микола зопалу підхопився, голосно погукав Кудлая, виказавши цим себе і Сашка.

Шморгун стріпнувся, ніби його батогом уперіщили, оглянувся. Побачив Миколу і Сашка за кущем. Збагнув — за ним стежили. Однак спробував викрутитися.

— Чого це ви тут лазите? — накинувся на хлопців. — Гілля обламувать? Ану, гайда звідси! Щоб вашої ноги більше не було!..

— Нас дідусь Артем послав, — не злякався Микола.

— А-а, вистежити захотів!.. Сищиків завів уже!.. — зарепетував Шморгун.

— Ви не кричіть, бо ми вас не боїмося. І про те, який ви сторож, все одно розкажемо.

— Ось я вам розкажу... — рушив Шморгун до хлопців.

Невідомо, чим скінчилася б ця сутичка, коли б у посадку не нагодилися Валентина Михайлівна з дідом Артемом.

Садівник, не дочекавшись учительки з хлопцями, і собі пішов на сушарню. «Чи не наробив там якогось шелесту п'яний сторож?» — подумав.

Біля сушарні він зустрів розгублену Валентину Михайлівну і почув, як із посадки долинув сторожів лемент.

Прийшли садівник з учителькою, і Шморгуна ніби підмінив хто. Згорбився враз, удав із себе такого нещасного, що в людини, яка його не знала, міг би викликати навіть співчуття і жаль.

— Що трапилось? — суворо звернулася Валентина Михайлівна до хлопців.

— То он... — кивнув Микола на сторожа.

— Винен, товаришочки, винен, — не дав йому доказати Шморгун. — Не подумала моя дурна голова, тепер страждаю... ой страждаю...

— Що тут таке? Нічого не розберу, — зиркав то на сторожа, то на учнів дідусь.

Тоді Микола ступив до рівчака, згріб з мішка листя.

— Набрав сушки, хотів одвезти кудись.

— Свята правда, ой правда... Десятому закажу... Листочка тепер із саду не винесу...

— Нема таки в тебе совісті й на копійку — ось що я тобі скажу! — вибухнув гнівом дід Артем. — Простили тобі люди, а ти знову за своє. Оддай ключі! — звелів грізно.

— Ой, каюся, каюся...

Шморгун довго нишпорив по кишенях, врешті витяг ключ од сушарні і неохоче віддав садівникові.

— Тепер іди собі, і щоб духу твого не було в саду!

Мов побитий шкодливий пес, поплентався Шморгун дорогою до села.

Микола із Сашком віднесли на сушарню мішок, а потім побігли наздоганяти Валентину Михайлівну.

Сонце мало ось-ось креснути далекий, повитий осіннім холодним серпанком небокрай. Високо в небі кричали дикі гуси, відлітаючи в теплі краї.

Розділ п'ятнадцятий

Хоч Микола й не хотів робити Валентині Михайлівні прикросців, але так вийшло, що він їх таки заподіяв знову.

Трапилося це вже весною під час екскурсії на колгоспний город.

В суботу після четвертого уроку п'ятий і шостий класи гамірливою, нерівною колоною простували в напрямку до річки, де понад берегом у низині простяглися родючі ділянки чорнозему. Неподалік від них, на горбі, — давно покинутий вітряк.

Поруч колони йшли Валентина Михайлівна і учитель праці Тихін Федорович.

Бригадирка садово-городньої бригади, Миколина мати, ще здалека побачила школярів і помахала їм рукою.

— Ага, нарешті. Вже давно ждемо вас, помічників, — чи то пожартувала, чи то на докір сказала вона, коли учні наблизились. — Зараз ми роботу вам знайдемо...

Спершу повела їх до капусти.

— Ану, хто відгадає загадку: кому рубають голову, а кров не тече? — звернулася до школярів.

— Капусті, капусті! — хором відповіли учні.

— О, ви, я бачу, добрі відгадники, — похвалила. — Тоді, може, розповісте, де в капусті плід і насіння та як її сіють?

Микола хотів сказати, вже й рота розкрив, але мати його спинила:

— Ти помовч! Я тобі вже про це розповідала.

Учні дивувалися: ну неже тітка Марія думає, що вони не знають? Ще й питає, щоб заплутати — «як її сіють?». Таж її зовсім не сіють! Беруть розсаду з парників і садять. Кожному доводилося садити вдома.

А Сашко ще згадав, як бабуся Дарина примовляє, коли садить капусту: «Дай же мені час добрий, щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась, щоб із кореня була коренаста, а з листя головаста. Щоб не росла високо, а росла широко!» Потім поставить на грядці горщик догори дном, кладе на нього камінець і накриває білою хусточкою, проказуючи нову примовку: «Щоб капуста була туга, як камінець, головаста, як горщок, а біла, як платок».

— Е-е, — безнадійно хитає головою тітка Марія, — таки бачу: ви ані шелесь у цьому ділі. Живете в селі й не знаєте таких дрібниць. Не цікавитесь, не придивляєтесь, як батьки ваші господарюють... То, кажете, в неї зовсім немає насіння? А як же оту розсаду виростити?

І справді — як? З корінців? Ні. Листок закопати — не пустить пагінця. В качані теж насіння немає. Гм...

— Розкажіть, Валентино Михайлівно, бо так мені за них соромно перед вами, що аж-аж...

— А мені, думаєте, не соромно? — мовила вчителька і звернулася до учнів: — Ану згадайте, які бувають рослини за тривалістю свого життя? Ви вчили про це...

Учні майже разом почали вигукувати:

— Однорічні!

— Дворічні!

— Багаторічні!

— Правильно, — підтвердила Валентина Михайлівна. — А капуста до яких належить?

— До дворічних, — перша сказала Світлана Коломієць.

— І це правильно, — ствердно кивнула вчителька. — Висадіть весною у землю качан капусти з коренем. І з качана виростуть стебла з дрібненьким листям і китицями жовтеньких квітів. Оті квіти дадуть плоди — довгі стручки із насінниками. Коли висіяти їх, вони проростуть — ось і буде вам розсада.

Валентина Михайлівна розповіла цілу історію про капусту. Знали цю рослину ще стародавні єгиптяни. Відварну капусту вони подавали як солодку страву на закуску і вважали її цілющим засобом при різних захворюваннях. Здавна її вирощували наші пращури-слов'яни. Варили з неї юшку, пекли пироги, квасили. В дикому вигляді вона росте на скелястих берегах Європейського материка. Тільки в тієї немає качана, бо листя не згортається в головку. А городня капуста вирощена людиною протягом тисячоліть. Є багато сортів капусти: качанна, цвітна, брюссельська, кольрабі, савойська та інші.

Учні наче іншими очима глянули на звичайнісіньку капусту, яку вони майже щодня бачили, їли.

Після того оглянули великі ділянки буряків, моркви, цибулі, огірків, помідорів. Валентина Михайлівна з бригадиркою по черзі розповідали про ці городні культури, ще й про кожну з них згадували якусь цікаву історію.

Виявляється, що й морква буває не лише жовтогаряча, як у їхньому селі, а й рожева, біла, навіть фіолетова. Цибулю, як і капусту, теж здавна вирощували слов'яни, та ще давніше — китайці,

індійці і єгиптяни. В арміях Стародавньої Греції і Риму солдатам давали багато цибулі, бо гадали, що вона збуджує силу й хоробрість.

Як оглядали ділянку синіх баклажанів, Віктор Троць запримітив на листочку якогось жука. Піймав його, показав тітці Марії.

— Дивіться — шкідник?

— То листогриз, — випередив матір Микола.

— Ні, це колорадський жук, — заперечив Олег.

— Приходьте у нашу лабораторію, — сказала тітка Марія, — там є колекція городніх шкідників, подивитесь. А це таки й справді листогриз.

— І не тільки городніх, — тепер уже втрутилася Шинкаренко Оля, мати якої завідувала колгоспною лабораторією. — Є і злакових, і садових.

— Дякуємо, Маріє Василівно. Ми колись і лабораторію відвідаємо, — пообіцяла Валентина Михайлівна. — А ще краще буде, коли зробимо свої колекції. Вони дуже нам знадобляться. Згодні? Троць, Антонюк, Шморгун?..

— Згодні, — без помітного ентузіазму відповіли хлопці.

Небо затяглося хмарами. Збиралося на дощ. Тітка Марія заквапилась.

— Ви мені пробачте. Сходіть уже самі на наші дослідні ділянки. Он вони біля річки. Пробуємо вирощувати болгарський перець, патисони та земляний горіх. А я піду допоможу дівчатам садити картоплю.

Учителька щось шепнула Тихону Федоровичу. Той кивнув головою.

— Допоможемо? — спитала Валентина Михайлівна учнів. — Насого скільки, в одну мить висадимо.

— Звичайно, допоможемо!..

— А їсти не захотіли? — посміхнулася тітка Марія.

— Ні! — загукали школярі. — Ми на цілий день понаїдалися.

— Гаразд. Тоді ходімо, — згодилась бригадирка.

Дівчата набрали повні відра картоплі, хлопці взяли лопати, поставали рядочком.

За якусь годину разом із городницями висадили всю картоплю.

Незабаром мав приїхати за колгоспницями автобус. Тітка Марія запропонувала і школярів підвезти в село. Всі захотіли їхати. Тільки Тихін Федорович не залишився чекати, пішов додому пішки.

Чекаючи автобуса, дівчата рвали на обніжках весняні квіти. Хлопці подалися на пагорб до вітряка.

— Це буде мій вертоліт! Вертоліт! — ще здалека загукав Сашко, якому видався вітряк схожим на металевого птаха, що ним прилітає дядько Дмитро. — Цур, я пілот!

По крилу хлопці вилізли на самісінький дах, повсідалися на ньому. Сашко «завів мотор», увімкнув «важелі» на зліт — і наче полинули вони над городом, луками та річкою у високості.

Побачивши хлопців на вітряку, Валентина Михайлівна захвилювалась — ще зірветься котрийсь.

— Злізьте! Зараз же злізьте! — помахала рукою.

Довелося пілотові робити «вимушену посадку» і разом із «пасажирами» сходити на землю.

Вчителька заспокоїлась і покликала до себе дівчат:

— Покажіть, яких це ви квітів назбирали?

Учениці зійшлися до неї, кожна з букетиком.

— Знаєте, як ця називається? — висмикнула з букетика маленьку жовту квіточку.

— Жовтець.

— А ця?

— Гусячі лапки.

Раптом од млина пролунало пронизливе:

— А-а-а-а!..

Всі здригнулися, повернули голови на крик.

«Ой лелечко! Падає хтось... — затерпла вся Валентина Михайлівна. — Синя сорочка, чорні штани... Петренко...»

Учителька, випустивши з рук букетика, першою зірвалася з місця й помчала до вітряка. Слідом за нею кинулися дівчата.

Здалека вгледіла — лежав на землі нерухомо.

«Вбився...» — шугнула в голові думка.

Підбігла до хлопця, намірилася припасти до нього і... заціпеніла.

Опудало!.. Солом'яне опудало!..

— Га-га-га-га! — вибігли з-за вітряка хлопці, наче згряя гусей, а Микола попереду всіх, у майці і трусах.

Раді, що їм удався жарт: зв'язали поясом напхані соломою сорочку й штани, скинули з даху.

Але чому не сміється вчителька? Чому тремтять у неї губи?

Постояла непорушно довгу хвилину, далі, все ще ніби скована, ступила до Миколи крок, другий.

— Негіднику!.. — процідила крізь зуби і ляснула його по щоці долонею.

Закрила обличчя руками, знесилено присіла на кам'яне жорно, що лежало поруч у споріші.

— Плаче... — прошепотіла Оля Шинкаренко.

— Петренко, підійди і попроси вибачення, — загомоніли дівчата.

Хоча б ворухнувся. Стояв — розгублений, вкрай наляканий.

— А ви чого стовбичите? — повернулась Оля до хлопців.

Ті, збившись в купку, принишкли біля вітряка. Тоді дівчата самі несміливо підступили до своєї вчительки.

— Валентино Михайлівно... — хотіли було її втішити.

— Не треба... Не треба, дівчата... — мовила стиха, витираючи хусточкою очі. — Ідуть усі на город. Я зараз... — І раптом наче щось згадала, рвучко підвела голову: — Петренко... Де він?..

Микола вже не було біля вітряка. Згорблений, він брів навманя до села.

— Микола! — погукала Валентина Михайлівна, підхопившись із жорна. — Вернись.

Навіть не оглянувся.

— Як це я... — міцно стиснула вчителька вуста, опустила додолу очі. — Вгледіла опудало. Хлопці, віднесіть йому одяг.

Сашко і Віктор витрусили з сорочки й штанів солому, побігли наздоганяти Миколу.

Решта учнів разом із Валентиною Михайлівною повернулися на город.

Ясно, тепер вона нічого йому не пробачить. Треба неодмінно кудись тікати з дому, із села. Тікати негайно, поки не пізно.

Добре було б умовити і Сашка. Разом все-таки краще. Але де там, не захоче залишати батька самого. і Кудляя, на жаль, не візьмеш із собою.

Згадав про Кудляя, а він мовби відчув те:

— Гав, гав, гав! — знадвору.

Ого, який дощ чеше! Ага, ясно, на кого гавкає — учні з городу біжать. Мабуть, так і не дочекалися автобуса... Змокли до нитки... Он і вона з ними. Диви, завертає сюди. Сашко і Олег теж. Як тепер він дивитиметься їй у вічі?!

Зупинилася, сказала щось хлопцям. Ті побігли далі, сама попрямувала у двір. Чого їй треба?!

«Не пуцу!» — відскочив Микола од вікна, вилетів у сіни. Хотів зацепнути на гачок, але не зробив того. Повернувся до кімнати, схопив зі столу книжку, сів на канапу.

Рипнула сінешніми дверима, постукала в хатні.

Микола — нічичирк.

— Можна? — просунула в кімнату розкошлану мокру голову.

— Можна... — буркнув під ніс, не відриваючись од книжки. Пройшла по кімнаті, зазирнула в дзеркало, поправила зачіску, обсмикнула зелений светр.

— Ох і полив, як з відра! — мовила роблено веселим голосом. — Автобуса все нема й нема...

Вчительці, мабуть, як і Миколі, було ніяково. Догадувався: хотіла щось інше сказати, та не знала, з чого почати розмову.

— Миколо, ти знаєш, чого я прийшла? — зважилася врешті. Помовчала трохи, глибоко зітхнула. — Прийшла, щоб просити в тебе пробачення.

«Вона прийшла просити в мене пробачення?! Не може цього бути! Може, глузує?»

Тим часом Валентина Михайлівна вела далі:

— Я не повинна була так поводитися. Вибач!

«Ох і халепа! Що ж тепер мені робити?..»

— Звичайно, ти теж завинив переді мною і товаришами. Бо хіба можна так зле жартувати?!

— Я... Я не хотів... — розгублено пробелькотів Микола.

— Гаразд, давай домовимось. — Учителька присіла поруч на канапу. — Завтра ти вибачишся перед класом і забудьмо про всі наші незгоди.

Микола, похнюпившись, сидів непорушно.

— Згоден зі мною? — поклала йому на плече руку.

— Угу, — кивнув Микола.

УРОК 56

Тема:	Тематичне оцінювання.
Мета:	визначити рівень знань, умінь і навичок учнів з метою контролю та корекції; розвивати образне й логічне мислення, пам'ять, зв'язне мовлення, уміння висловлювати власні оцінні думки; виховувати позитивні якості, наполегливість, цілеспрямованість.
Обладнання:	тести й тестові завдання, виставка учнівських ілюстрацій, портрети письменників, твори, що вивчалися.
Теорія літератури:	підтекст, повість, головні та другорядні герої, пригодницький твір, проблема, тема, головна думка.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Інструктаж до виконання тестових завдань.
2. Написання контрольної роботи (тестових завдань).

I варіант

I — II рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, як з'являлася Ніна перед Льонькою у повісті В. Близнеця «Звук павутинки»:
 - а) на поїзді;
 - б) на кораблику;
 - в) на автобусі.
2. Допишіть речення.
Підтекст — це...
3. Поєднайте імена героїв з пригодами, які їм довелося пережити.

будували метро в селі

гнали у «фараона» на баштані

кинулися на страшну химеру

прив'язали курку, щоб заманити страшного звіра

*Сергій,
Митько*

провалили театральну виставу

*Ява,
Павлуша*

влаштували кориду з коровою

перечитали всі книги з біології в бібліотеці

чергували вночі біля озера

III рівень

(За кожную правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Як і чому герой повісті В. Близнеця «Звук павутинки» Льонька подружився з Адамом?
2. Поясніть, чому Митько з повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...» сказав, що не треба на Васю сердитися, а треба йому подякувати.

IV рівень

(За кожную повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- 1) Мій улюблений герой з повістей В. Близнеця, Я. Стельмаха.
- 2) Роль уяви, фантазії, романтики в житті сучасної людини.

II варіант

I — II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

- Укажіть, що будували на річці герої повісті В. Близнеця «Звук павутинки» Адам і Льонька:
 - пліт;
 - греблю;
 - човен.
- Допишіть речення.
Образи звуку павутинки, ліхтарика, Ніни, кораблика мають, крім прямого, ...
- Поєднайте поняття (за повістю Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...»).

дядько Гнат	Митько
Вася	яма
дід Трохим	тромбон
Ірина Демидівна	велосипед
	колекція комах

III рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

- Схарактеризуйте образ Льоньки з повісті В. Близнеця «Звук павутинки».
- Розкажіть, про що дізналися Митько і Сергій, вистежуючи химеру лісового озера.

IV рівень

(За кожну повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- «Літературні друзі» Сергія та Митька з повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...»
- Чи хотів би я бути оптимістом?

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготувати повідомлення про байку Л. Глібова як жанр сатиричного твору (окремим учням).

V. ПІДСУМОК

УРОК 57

Тема:	Гумористичне і сатиричне зображення. Жанрова різноманітність гумористичних творів. Велика роль гумору в житті українців. Л. Глібов «Щука».
Мета:	дати поняття про гумор та сатиру, їхню роль у нашому житті; дати учням уявлення про байку, ознайомити з історією її виникнення, особливостями побудови; розвивати пам'ять, образне мислення, вміння зіставляти твори, жанри; виховувати кращі людські якості.
Обладнання:	планшети-таблиці «Види комічного», збірки творів байкарів, ілюстрації до них, портрет Л. Глібова, репродукція картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».
Теорія літератури:	гумор, сатира, байка, алегорія, мораль.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АНАЛІЗ ПИСЬМОВИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

«Сміх — це здоров'я, сміхом можна більше вразити, ніж лайкою чи навіть бійкою», — говорять у народі. Українці завжди відзначалися дотепністю, розвиненим почуттям гумору, вмінням посміятися не лише над іншими, а й над самими собою. Це допомагало їм пережити важкі часи, які досить часто випадали на їхню долю. Особливо відзначалися гумором запорозькі козаки. Згадайте знамениту картину І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

Гумористичні та сатиричні твори дуже різноманітні за жанрами. Це і анекдоти, і усмішки, і гуморески, і співомовки, і байки. Саме про байки ми й поговоримо на сьогоднішньому уроці.

2. Повідомлення учня про виникнення байки.

Байки були відомі ще в Стародавній Греції. Батьком літературної байки називають Езопа. Тому про алегоричну мову часто говорять «езопова». Езоп був рабом, до того ж дуже некрасивим зовні. Але його гострого язика боялися всі. Кінець кінцем він був скинутий

зі скелі. Про самого Езопа ходили численні легенди. Ось одна з них.

Господар звелів приготувати Езопові страву з чогось найкращого. Той пішов на базар, купив язика і приготував його. Наступного разу господар знову звелів приготувати страву з чогось найкращого, і Езоп знову подав язик. «Як же так?» — закричав господар. Мудрець на це відповів: «Немає нічого кращого за язик (мову), як і немає нічого гіршого за злий язик».

У пізніші часи байкар Федр надав творах Езопа віршованій форми.

Жанр байки розвинули відомий французький байкар XVII ст. Жан де Лафонтен, найвідоміший російський байкар І. Крилов.

В Україні жанр байки також має давню й багату традицію. Ще у XVII—XVIII ст. у шкільних підручниках риторики та поезики (автори Ф. Прокопович, Г. Коптський та ін.) трапляється чимало байок, що мали навчальне призначення.

Видатний філософ і просвітитель Г. С. Сковорода написав цикл «Байки Харьковскія».

Нове слово було мовлено у XIX ст. байкарями П. Гулаком-Артемовським, Л. Боровиковським, Є. Гребінкою і особливо Л. Глібовим.

До жанру байки зверталися І. Франко, М. Пашкевич, Б. Грінченко, М. Годованець, С. Олійник, П. Глазовий та ін.

3. Слово вчителя (теорія літератури).

— Що ж таке байка? (Учні відповідають.)

Байка — невеликий алегоричний твір повчального характеру.

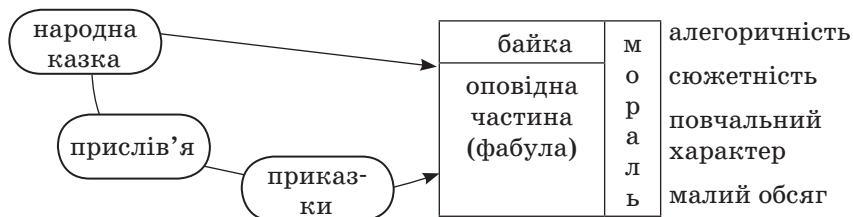
Алегоричний — це той, що містить алегорію.

Алегорія — художній прийом іносказання, зображення людських рис і характерів за допомогою образів тварин, предметів, рослин, явищ природи та людського життя.

(Учні роблять записи до літературознавчих словників.)

Байка має оповідну частину — *фабулу* і *мораль* — силу, повчання. «Праматір'ю» байки, як народної, так і літературної, була народна казка. Часто в байках використовуються прислів'я та приказки.

4. Запис опорного конспекта.

5. Повідомлення учня про Л. І. Глібова (або самостійне опрацювання учнями статті підручника).

За фахом Леонід Іванович Глібов був учителем географії та історії. Слід відзначити, що на той час він був незвичайним учителем — ніколи не бив учнів (як це було заведено), не карав, не змушував зубрити уроки, а викладав надзвичайно цікаво, з великим захопленням. Сторонніх екзаменаторів задовольняли знання учнів: «Ну й сурово ж тримає своїх вихованців цей Глібов!» — міркували вони.

Учнем Леоніда Івановича був і Петро Косач — батько Лесі Українки. Своє захоплення творчістю байкаря він зумів передати доньці — на сімейних святах Леся так щиро декламувала байку Глібова «Билина», що на очах у батька виступали сльози.

Подаючи свої твори до друку у львівський журнал «Дзвінок», Глібов підписував їх псевдонімом Дідусь Кенир.

У творчому доробку Л. Глібова 107 влучних байок, недарма І. Франко назвав його «найкращим українським байкописом».

6. Інтерактивні вправи.

Виходячи з того, що основна ознака байки — це алегоричність, учням пропонується завдання: з'єднати стрілочками вади людського характеру з назвами тварин, що їх уособлюють.

Осел	неуважність
Вовк	зажерливість
Слон	непосидючість
Мавпа	богуеттво
Заєць	неповороткість
Лисиця	хижість
Ведмідь	хитрість
Щука	дурість, нерозумність
Гава	упертість

7. Повідомлення учня.

На сьогоднішньому уроці ми познайомимося з байкою Л. Глібова «Щука». А яка ж насправді ця риба в природі?

Слово «щука» — праслов'янське. Утворене від «щуп» — худючий. У діалектному мовленні є слово «щуплий» — у значенні «тендітний». Через те, що ця риба довга, у воді вона здається худю, тонкою. Щуки досягають завдовжки до 1,5 м, а вагою до 35 кг. Живуть вони аж до двохсот років. Ця риба-хижак живиться іншими, меншими рибами, жабами, навіть пташенятами. Плаває дуже швидко.

Висновок учителя. Як бачимо, щука дійсно може уособлювати хижість, зажерливість.

8. Виразне читання байки «Щука».

9. Евристична бесіда.

- 1) Хто є головними, а хто — другорядними героями байки?
- 2) За що Щуку притягли до суду? Знайдіть відповідні рядки у тексті.
- 3) Хто були судді? Як характеризує їх автор? Знайдіть у тексті опис дій суддів, що підтверджує авторську характеристику.
- 4) Які стосунки склалися між Щукою і Лисицею?
- 5) Чому суд поміняв своє рішення? Як би ви це схарактеризували?
- 6) Кого, на вашу думку, висміяв автор в образах байки «Щука»?

10. Підсумок учителя.

Очевидно, що судді під впливом хитрої Лисиці (стрипчого) прийняли абсурдне рішення. Слова з байки Л. Глібова «І щуку кинули у річку...» стали крилатими. Якщо хочуть сказати, що когось замість покарання винагородили, вживають саме цей в'дливий вислів.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити напам'ять байку «Щука», зробити ілюстрації; за бажанням (на оцінку високого рівня) — інсценізувати байку.

VI. ПІДСУМОК

УРОК 58

Тема:	Л. Глібов. «Муха і Бджола», «Жаба і Віл».
Мета:	Ознайомити учнів із байками Л. Глібова, допомогти їм визначити прихований зміст цих творів, пояснити алегоричні образи; розвивати навички виразного, вдумливого читання байок, коментування, визначення елементів їхньої побудови; розвивати вміння зіставляти описане із сьогоденням; виховувати самокритичність, оптимістичні погляди на життя.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до байок.
Теорія літератури:	гумор, сатира, алегорія, мораль, байка.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Розповідь напам'ять байки Л. Глібова «Щука» в парах, учням-асистентам чи вчителю (можна влаштувати конкурс на краще виконання байки).

2) Інсценізація байки; переказ від першої особи (Щуки, Лисиці та ін.).

3) Огляд ілюстрацій.

2. Творча робота.

З а в д а н н я: вибрати з-поміж прислів'їв ті, які співзвучні з головною думкою байки «Щука».

Чия сила, того й правда.

Дружній череді вовк не страшний.

Слова ласкаві, та думки лукаві.

До роботи плачучи, а до танців скачучи.

Ангельський голосок та чортова думка.

Хоч пироги пісні, та слова масні.

На язиці медок, а на думці — льодок.

Говорить прямо, а робить криво.

Не слова красять людину, а добрі діла.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Робота біля дошки.

З а в д а н н я: записати ряд слів, які асоціюються зі словами «муха», «бджола».

2. Виразне читання байки Л. Глібова «Муха і Бджола».

3. Евристична бесіда.

1) Чи співпадають ваші асоціації з тим, якими показані ці герої у байці?

2) Чим займалася Муха в садку, а чим — Бджола?

3) Чому Муха поспівчувала Бджолі?

4) Чи справді, на вашу думку, Бджола відчуває себе нещасною, безталанною?

- 5) Як ставиться Муха до того, що її скрізь зневажають? Підтвердіть свої думки рядками з байки.
- 6) Яка головна думка байки?
- 7) Який прихований зміст кінцівки твору?
4. Пошуково-дослідницька робота в групах.
1 - ша група	досліджує образ Мухи, складає її характеристику.
2 - га група	досліджує образ Бджоли, складає її характеристику.
3 - тя група	з'ясовує, які художні засоби вживає автор для розкриття головної думки та характерів героїв.
4 - та група	досліджує роль описів у творі (пейзаж).
5. Оголошення результатів роботи в групах.
6. Робота біля дошки.
З а в д а н н я: записати ряд слів, що асоціюються зі словами «жаба», «віл».
7. Виразне читання байки «Жаба і Віл».
8. Евристична бесіда.
- 1) Чи співпадають ваші асоціації з тим, як показано Жабу та Вола в байці?
 - 2) Чому Жаба вирішила надутися? Як про це говориться у байці?
 - 3) Як і чому подруга Жаби вмовляла ту не надиматися?
 - 4) Яким є прихований зміст байки?
 - 5) Прочитайте «мораль» байки і скажіть, чи співпадає ваш висновок із прочитаного з нею?
 - 6) Що означає вислів «Жити, як милосердний Бог дає»?
9. Експрес-інтерв'ю.
З а в д а н н я: продовжити речення.
— Я згоден (згодна) з висновком автора байки «Жаба і Віл»...
— Я не згоден (не згодна) з висновком автора байки «Жаба і Віл».

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК

Творча робота.

Марійка Допитлива замислилася: а яке ж відношення мають ці байки Глібова до сьогоденного часу? Адже ж і воли вже давно

перевелися у нас. Допоможіть Марійці й придумайте конкретну життєву ситуацію, яка б відповідала головній думці байки Л. Глібова.

Наприклад. Підходить до учениці, яка добре навчається, інша, лінькувата й каже: «Як я тобі співчуваю — все сидиш за книжками, ніколи й погуляти. Ось я — не так. Там піддивилася, списала, там підказали — от і є вже оцінка. а навіщо собі голову морочити? До того часу, коли станеш дорослою і потрібно буде працювати, ще так далеко!»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати байки, коментувати їхній зміст; зробити ілюстрації; прочитати інші байки Л. Глібова.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 59

Тема:	С. Руданський. «Пан та Іван в дорозі», «Козак і король», «Запорожці у короля».
Мета:	ознайомити учнів з особою С. Руданського та його співомовками, допомогти зрозуміти викривальний пафос цих творів; розвивати навички виразно й усвідомлено читати алегоричні твори, виділяти їхні головні думки, характеризувати героїв та порівнювати їх; виховувати почуття гумору, такт, толерантність.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них; кадри з мультфільму про запорозьких козаків.
Теорія літератури:	співомовка, інверсія.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

- 1) Виразне читання учням байок, пояснення їх алегорії.
- 2) Огляд ілюстрацій.

2. Гра «Визнач головну думку».

З а в д а н н я: з'єднати назву байки з приказкою, яка співзвучна з її головною думкою:

«Щука»	Гречана каша сама себе хвалить.
«Муха і Бджола»	Слова ласкаві, та думки лукаві.
«Жаба і Віл»	Чия сила, того й правда.
«Лисиця-жалібниця»	Не лізь туди, куди твоя голова не лізе.
«Синиця»	Бережи своє добре ім'я

3. Обговорення змісту самостійно прочитаних байок Л. Глібова.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Серед гумористичних жанрів особливо виділяються співомовки. Їх започаткував відомий український поет Степан Руданський, виявивши себе, за словами І. Франка, «найоригінальнішим і zarazом найбільш народним» літератором. Його називали також найвеселішою людиною у найсумнішому місці. Чому найсумнішому? Бо він був лікарем, часто стикався з людським горем. Працюючи в Криму, показав себе надзвичайно безкорисливою, доброю та співчутливою людиною — бувало, за власний рахунок купляв бідним пацієнтам ліки, давав їм притулок, хоч сам потерпав від бідності.

2. Словникова робота.

С п і в о м о в к а — короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці або казковому мотиві.

3. Виразне читання співомовки С. Руданського «Вовки».
(Див. Додаток до уроку)

5. Евристична бесіда.

- 1) Як ви думаєте, хто налякав героя твору? З яких деталей це зрозуміло?
- 2) На основі чого побудована співомовка?
- 3) Чим співомовка відрізняється від байки?
- 4) Що у творі є смішним?
- 5) Яким чином, на вашу думку, ідея цієї співомовки пов'язана з нашим часом?
- 6) У формі чого побудована співомовка?

6. Виразне читання співомовки «Пан та Іван в дорозі».

7. Обмін враженнями про прочитане.

8. Пояснення незнайомих слів.

Чемерка — верхній одяг заможної людини;
 свитина — верхній одяг селянина;
 хлоп — селянин, проста людина;
 комара здушити — поїсти, погамувати голод;
 до Адесу — до Одеси;
 різниці — місце, де забивають худобу;
 балювати — святкувати, гостювати;
 присотався — присів, взявся до чогось;
 печеня — страва з м'яса;
 кавалок кишки — шматок ковбаси;
 стеребив до кришки — з'їв до крихти;
 потрава — страви;
 марципани — солодка випічка;
 хтів — хотів;
 ошукати — обдурити.

9. Евристична бесіда, виконання завдань.

- 1) Що нагадує вам ця співомовка? (Казку.) Чим саме?
- 2) Порівняйте образи Пана й Івана, знайдіть спільне та відмінне.

Спільне	
разом мандрували. Долали труднощі, дороги, мріяли мати поле; вигадливі	
Відмінне	
Пан	Іван
у багатому одязі, хитрий, нечесний, прагне поживитися за чужий кошт, зневажливо думає про свого товариша по мандрівці	у бідному одязі, мудрий, дотепний, не дав себе ошукати, мріє про чесну працю на полі, чумакування; ввічливий, поступливий

- 3) За допомогою яких засобів автору вдається зробити співомовку динамічною, напруженою? (За допомогою діалогів.)
- 4) Що вам здалося смішним, дотепним?
- 5) Яка головна думка твору? Знайдіть рядки, що найточніше її відображають.

10. Виразне читання співомовки «Козак і король».

11. Обмін враженнями про прочитане.

12. Словникова робота.

Штуки — загадки;
 на муки — у в'язницю, на тортури;

неборак — бідолаха;
 з міною — з кислим виразом обличчя;
 що за річі — що за мова.

13. Евристична бесіда, виконання завдань.

- 1) Які фольклорні жанри використав автор у цій співомовці? (Казку, загадку.)
- 2) Які риси характеру козака виявилися у творі? Зробіть схему.

веселий		сильний
кмітливий		зрадливий
розумний	<i>Козак</i>	богдузливий
мужній		талановитий
дотепний		добрий
чутливий		освічений
- 3) Як, на вашу думку, автор ставиться до своїх героїв? Відповідь аргументуйте рядками з тексту.

14. Виразне читання співомовки С. Руданського «Запорожці у короля».

15. Обмін враженнями про прочитане, словникова робота за питаннями учнів.

16. Бесіда, виконання завдань.

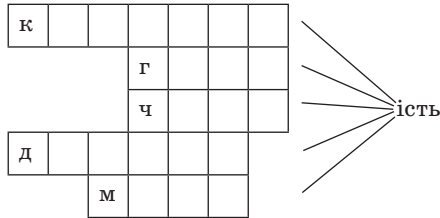
- 1) Пригадайте з уроків історії, у якого короля в гостях могли бути запорожці, з якою метою? (Польського, виконували доручення.)
- 2) На основі чого могла бути побудована ця співомовка? (Легенди, народного жарту.)
- 3) Зверніть увагу, що в співомовці часто вживається незвичний порядок слів — спочатку йде присудок, потім підмет (*приїхали запорожці*), спочатку означуване слово, потім означення (*вуса прездорові*). Це спеціальний художній засіб, який називається інверсією.

Інверсія — це порушення загальноприйнятої граматичної послідовності мови; перестановка частин фрази, яка надає їй особливої виразності.

- 4) Знайдіть у співомовці інші приклади інверсії, з'ясуйте її роль.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІТЬ І НАВИЧОК

Прочитавши головолмку Марійки Допитливої, ви визначите ті риси характеру козаків, простих людей, які прославив С. Руданський у своїх співомовках.

Відповідь: кмітливість, гідність, чесність, дотепність, мудрість.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати співомовки, коментувати їх, переказувати сюжет; зробити ілюстрації; на оцінку високого рівня — скласти усний твір «Образ запорозького козака за співомовками С. Руданського».

VII. ПІДСУМОК

ДОДАТОК ДО УРОКУ 59

Вовки

«Чого, брате, так збілів?
Що з тобою сталося?»
«Ах, за мною через став
Аж сто вовків гналось!»
«Бог з тобою!.. Сто вовків!..
Та б село почуло...»
«Та воно пак і не сто,
А п'ятдесят було».
«Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стільки взялось?»

«Ну, Іванцю! Нехай так.
Але десять гналось».
«Та і десять не було!
Знаць, іден усього?»
«А як іден? Аби вовк!
Страшно і ідного...»
«А може, то і не вовк?»
«А що ж то ходило?
Таке сиве та мале,
А хвостик, як шило».

УРОК 60

- Тема: С. Васильченко. «Басурмен»
- Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю С. Васильченка; допомогти їм усвідомити зміст оповідання письменника, його художню цінність; розвивати навички виразного читання, переказу прозових творів, виділення в них основних думок, характеристики героїв; виховувати почуття любові, взаємоповагу в родині.
- Обладнання: портрет письменника, збірки його творів для дітей, ілюстрації до них.
- Теорія літератури: оповідання, основна думка, тема, гумор.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ**

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Виразне читання, переказ співомовок С. Руданського, визначення основної думки.
- 2) Огляд ілюстрацій.
- 3) Заслуховування усного твору про образ козака в співомовках Руданського.
- 4) Визначення терміна «інверсія» та наведення прикладів зі співомовок.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Оповідання й повісті С. Васильченка (справжнє прізвище — Панасенко) для дітей і про дітей вражають умінням героїв «чітко розмежувати добро і зло, правду і кривду, невичерпною здатністю дивуватися». А це — мріяти, відстоювати власну гідність, сприймати оточуюче з гумором. У цьому йому допомогли не лише власні спогади про дитинство, а й великий досвід учительської роботи.

Оповідання, з яким ми сьогодні познайомимось, називається «Басурмен». Тут це слово вживається як лайливе, що означає «невірний», «іншої, протилежної до християнства віри».

2. Виразне читання оповідання «Басурмен».

3. Обмін враженнями про прочитане.

4. Словникова робота.

Льох — погріб;

очіпок — головний убір заміжньої жінки в давні часи;

рогач — пристрій на довгій палиці, яким знімали чавуни й горщики з вогню в печі;

не брати й ріски в рот — нічого не їсти;

лобань — великий;

брати привод — брати приклад;

шибеник, махамет, невіра, кателик, лобур, харцизяка — лайливі слова;

в совіщати — закликати до совісті;

куці — чорти;
 шелевіють — колишуться, ворущаться;
 москалі — солдати;
 ошпарити окропом — облили кип'ятком;
 регент — керівник церковного хору;
 паламар — дзвонар.

5. Евристична бесіда, виконання завдань.

- 1) За що мати лаяла Семена?
- 2) Чому Семен погодився проказувати з матір'ю молитву?
- 3) Чи можна матір назвати побожною, богобоязливою, безгрішною людиною? Свої думки підтвердіть словами з тексту.
- 4) Що в оповіданні викликає сміх?
- 5) Чому у Семена «лице аж міниться од щастя»?
- 6) За що Семена побили?
- 7) Яким чином хлопчик хоче помститися матері?
- 8) Випишіть з останньої частини оповідання кілька пейзажів, поясніть, у чому їхня незвичайність.
- 9) Що піднімає Семенові настрої, чим він захоплюється?
- 10) Про кого і чому сказані слова: «І над усім гамом геть-геть лунають могуті передзвони радісного нового паламаря»?

6. Робота над складанням характеристики героя.

З а в д а н н я: скласти характеристику Семена, героя оповідання «Басурмен», підбравши до рис характеру підтвердження — цитати з тексту.

Риси характеру	Приклади
упертий	
вразливий	
веселий	
бешкетливий	
мрійливий	
з багатою уявою	
любить природу	
життєрадісний	

7. Проблемне запитання.

— Семен — персонаж позитивний чи негативний?

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Вікторина на уважність.

Марійка Допитлива склала вікторину для уважних учнів.

(При письмовому проведенні учні можуть одержати оцінку, заробляючи за правильну відповідь по 1 балу).

- 1) Скільки лампадок висіло перед іконами? (Три.)
- 2) Що просив Семен у матері? (Поснідати.)
- 3) Як звали двоюрідного брата Семена, що теж іще не молився? (Микита.)
- 4) Чим мати лякала хлопчика? (Пеклом.)
- 5) Згадка про що підштовхувала Семена до рішення молитися? (Про казан у пеклі.)
- 6) Що перервало побожну молитву? (Горщик у печі.)
- 7) Як звали дядькового собаку, що зазирає у комору? (Рябко.)
- 8) Що з радістю схопив Семен, коли мати вискочила з хати? (Недопалок.)
- 9) Яка кара чекала на хлопця? (Його побили, вигнали з хати.)
- 10) Якого жалю придумав завдати Семен матері? (Померти, але не назавжди.)
- 11) Хто розрадив хлопчика й поманив до себе? (Квіти.)
- 12) Хто нагадував Семенові диякона у церкві? (Волохатий джміль.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати, переказувати оповідання, визначати головну думку твору, художні засоби, що в ньому використовуються; зробити ілюстрації.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 61

Тема.

С. Васильченко. «Свекор».

Мета:

ознайомити учнів із оповіданням письменника, допомогти усвідомити, що добро, любов, взаємна турбота батьків і дітей — важливі цінності в українській родині; розвивати навички виразного читання, переказу, виділення головної думки, характеристики образів, аналізу поведінки героїв; виховувати любов і повагу до рідних.

- Обладнання: портрет письменника, збірки його творів для дітей, ілюстрації до них.
- Теорія літератури: оповідання, головні та другорядні герої, характеристика образів, художні засоби.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

- 1) Зачитування, переказ епізодів оповідання С. Васильченка «Басурмен», які найбільше запам'яталися, вразили.
- 2) Огляд ілюстрацій.
- 3) Визначення головної думки оповідання.

(У дитячому житті є багато радощів і прикроців, але світ такий гарний, і це треба розуміти.)

2. Складання по пам'яті плану оповідання або ланцюжка ключових слів.

3. Визначення видів художніх засобів оповідання.

Хитають крилами, як малюваними воротами — (порівняння)
патлатий, волохатий (джміль) — (епітети)

бринить, шумить, гуде — (синоніми)

подавсь, подавсь, подавсь — (повтори)

закували срібними молоточками ковалики; жарко дихає материнка — (метафори)

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Бесіда.

Оповідання С. Васильченка, з яким ми сьогодні познайомимося, називається «Свекор». Хто ж такий свекор? Згадайте з уроків історії, що в давнину українці жили великими родинами. Стосунки між членами сім'ї мали неабияке значення, до речі, як і тепер!

Називалися родичі так:

невістка — дружина сина;

зять — чоловік дочки;

свати — батько й мати невістки, зятя стосовно один одного;

свояк, своячка — брати сестри чоловіка (дружини);

тесть, теща — батько й мати дружини по відношенню до чоловіка;

свекор, свекруха — батько й мати чоловіка по відношенню до дружини (жінки);

Сини приводили в хату дружину (жінку), невістку для своїх батька й матері. Для дружини (жінки) батьки чоловіка були свекром та свекрухою. Батько чоловіка, свекор, був головою родини, наводив лад у сім'ї, вказував на недоліки, особливо повчав молоду господиню — невістку. Його поважали, але й побоювалися. Тому за словом «свекор» закріпилося поняття — той, хто завжди чимось незадоволений, буркотливий, суворий, який весь час вказує, повчає.

2. Виразне читання оповідання С. Васильченка «Свекор».

3. Обмін враженнями про прочитане.

4. Словникова робота.

Шмаруєшся — лазиш, вимазуєшся;

на полу — на ліжкові;

москалі — солдати;

молода — наречена;

придане — те, що дають дівчині з майна, коли вона йде заміж; тут — землю;

порухники підемо — підемо свататися;

свитка — селянський верхній одяг;

папушатиюну — складене листя тютюну;

в громаду ходити — ходити на громадські збори, виконувати громадські обов'язки;

піти з торбинками попідвіконню — жебракувати.

5. Робота в групах.

Клас поділяється на групи: народознавці, літературознавці, психологи, мовознавці, художники або актори.

Народознавці досліджують, які звичаї, традиції української родини показані у творі.

Літературознавці визначають тему, ідею, сюжет.

Психологи аналізують поведінку Василька, його моральний вибір, характеризують образ хлопчика.

Мовознавці визначають художні засоби і прийоми, види описів та їхню роль в оповіданні.

Художники роблять «усне малювання» на основі прочитаного (або актори роблять інсценівку — в залежності від можливостей класу).

6. Оголошення результатів роботи в групах.

Орієнтовні відповіді

Народознавці

— Дітей змалку привчали до праці — вони пасли худобу (Василько — корову).

— Обідали всі разом; дотримувалися при цьому охайності.
 — Заходили до хати, знімали шапку, хрестилися до ікон.
 — Голова сім'ї — батько; коли він старів, господарство передавалося старшому із синів.

— Жінки традиційно займалися домашнім господарством — варили обід, прали білизну; при цьому з великою повагою ставилися до чоловіка.

— Дівчат для одруження обирали батьки, дотримуючись таких вимог: щоб була доброго, чесного роду, красива, здорова і не бідна.

— Батькам слід завжди дякувати.

— На сватання ходили в святковому одязі, з хлібиною; дівчина ж при згоді мала подавати рушники.

— Кожна родина мала й громадські обов'язки, платила податки.

— Гроші заробляли чесною хліборобською працею.

— Господаря, голову родини всі слухали.

— Голова сім'ї мав турбуватися про дружину, про незаміжніх сестер, старих батьків.

В и с н о в о к: оповідання «Свекор» — ціла енциклопедія українського народного життя; багато з традицій української родини актуальні й донині.

Літературознавці

Тема оповідання — розповіді про хлопчика, який задумав одружитися, але зрозумів, що це не лише задоволення, а й серйозні, важкі обов'язки.

Головна думка — слід любити, поважати свою сім'ю, батьків, допомагати одне одному й сумлінно виконувати свої родинні обов'язки, бо це одна з найбільших цінностей, яка є у людини в житті.

Сюжет. Експозиція — знайомство з Васильком, героєм оповідання — його портрет, заняття.

Зав'язка — мати пропонує Василькові взятися замість іграшок до книжок, бо скоро йому вже й женитися пора. Василько погоджується одружуватися.

Розвиток дії — після вечері батько скаржитися, що вже постарів, важко працювати, тому пропонує одружити когось із синів, щоб передати господарство; Василько погоджується; вибір нареченої; Василька одягають, дають хлібину; напутнє слово батька.

Кульмінація — Василько лякається тієї великої відповідальності, яка ляже на нього після одруження, і голосно плаче, говорячи, що він ще малий для того.

Розв'язка. Усі сміються, хлопчик розуміє, що це жарт, і тікає на піч. Потім терпить підсміювання дорослих щодо його одруження.

В и с н о в о к. Сюжет цікавий, напружений, смішний, класичної форми.

Психологи

Василько — серйозна, поважна, розсудлива дитина, очевидно, від народження, за своєю природою. В усьому він намагається наслідувати дорослих, поводить, як глава сім'ї — слідкує за дотриманням порядку, звичаїв. Але він ще дитина — любить гратися іграшками. Стосовно школи повторює десь, очевидно, чує: «Що мені та школа — хліба дасть?»

Хлопчик знає, що дорослі одружуються, і бачить у цьому лише приємний бік справи — жінка обід варить, сорочки пере, ще й люльку підносить. Уже піддивився собі й гарну дівчину — Ганну.

Коли ж дізнався, які обов'язки на нього ляжуть після одруження — злякався: це ж треба працювати, забезпечувати усю велику родину, податки платити, відповідати за все. Він знає, що треба доглядати тата з мамою в старості, але розуміє, що це йому ще не під силу. І тут розгублюється — з одного боку, так шкода стареньких немічних (як батько каже) батьків, а з іншого — ще не може нічим допомогти.

Висновок. Василько — добра, хороша дитина, яка любить батьків, розуміє свої синівські обов'язки перед ними. Він працьовитий, полюбляє порядок, чемність, не байдужий до краси. Цей образ викликає гарячу симпатію читачів.

Мовознавці

Портрет

Епітети

Фразеологізми

Діалоги

Окличні речення

Антоніми

Метафори

сірі великі очі, високе чоло, поважна хода
старий бородатий (Микита — чабан), малий
(Василько), чорноброва (Ганна).

ухо наставляє;
з рук передати;
не про його й річ;
є на думці;
піти по рушники;
не до душі.

— Ну, то як же? — казала мати. — Хочеш одружитися?

— Хо-чу!

— Ну, от і гаразд! — каже батько.

— Так-то й женись! Там тобі така морока, що нехай його й кат візьме!..

Старі, молоді.

Місяць срібні свої ріжки вистромив.

Висновок. Художніх засобів, що їх використав автор, в оповіданні небагато, але вони дуже влучні, малюють образні, яскраві картини — зовнішність героїв, вказують на якості їхніх характерів.

Діалоги, окличні речення надають оповіданню динамічності, емоційності. Добре відтворена також дитяча мова, що, крім іншого, використовується і як засіб гумору.

Виступ художників чи акторів (у залежності від можливостей класу).

7. Гра «Розшифруй прислів'я».

Марійка Допитлива зашифрувала прислів'я, співзвучні з основними думками оповідання «Свекор». Прочитати їх можна за ходом шахматного коня.

	во,				мо	у	
		ки		ді	гни	ло	
по	по	ре	ма	де,		чи	
	лі	нень	тей,	де	то		
і		ки		бать		день	
	ша	ка	ку,	де		бі	
		нуй			гла	бу	ко
				то			скрізь

Відповідь: Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати, переказувати оповідання, визначати елементи гумору; зробити ілюстрації.

VI. ПІДСУМОК

УРОК 62

Тема:	С. Олійник. «Ля-ля-ля», «Чудо в черевіку».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю С. Олійника, допомогти їм усвідомити цінність ідей, які автор доносить засобами гумору; розвивати навички виразного читання гуморесок, аналізу їхніх художніх особливостей, проведення аналогій із власними спостереженнями; виховувати почуття гумору, самокритичність, кращі риси характеру.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них; планшети-плакати з визначенням видів комічного.
Теорія літератури:	гумор, сатира, гумореска.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Зачитування, переказ епізодів з оповідання «Свекор», які видалися найсмійнішими.
- 2) Огляд ілюстрацій.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

Сьогодні ми розпочинаємо найвеселішу тему — «Гумористичні твори сучасних українських письменників». Що ж таке смішне, комічне? Комічне — це те, що здається нам не таким, яким має бути насправді. Сміх буває різний — доброзичливий, насмішкуватий, іронічний, дошкульний, образливий, саркастичний. Буває навіть «сміх крізь сльози». Хто ж, як і над ким має право сміятися?

Видатний український гуморист Остап Вишня писав про це так: «Оце я собі думаю: що треба, щоб мати право з людини посміятися, покепкувати, навіть насміятися, із своєї, рідної людини?..

Треба — любити людину. Більше, ніж самого себе.

Тоді тільки ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися... із себе, із своїх якихось хиб, недоліків, недочотів

і т. д. і буде такий дружній, такий хороший сміх... Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує...»

Інколи треба зброєю сміху боротися проти ганебних явищ — жорстокості, несправедливості та інших неподобств. Тоді це вже не гумор (доброзичливий сміх), а сатира (осуджувальний, дошкульний сміх).

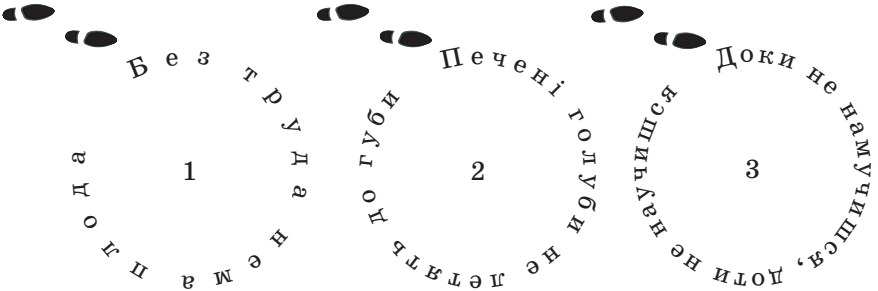
Спробуємо визначити, а який же сміх викликає у нас гумореска відомого українського письменника Степана Олійника «Чудо в черевіку»?

2. Виразне читання гуморески «Чудо в черевіку».
3. Обмін враженнями про прочитане, бесіда, виконання завдань.
 - 1) Так який же сміх викликав у вас цей твір?
 - 2) Які ви знаєте «щасливі прикмети», як до них ставитеся?
 - 3) Поясніть вирази: «піде діло — хоч куди», «ні в сих ні в тих», «мати мороку».
 - 4) Яка головна думка твору?
 - 5) Визначіть ритм і риму вірша, з'ясуйте, яка їхня роль для розкриття головної думки, сприйняття твору.
4. Виразне читання гуморески С. Олійника «Ля-ля-ля».
5. Обмін враженнями про прочитане.
6. Аналіз гуморески за схемою.
 - 1) Тема.
 - 2) Образи, герої.
 - 3) Головна думка; розкриття теми та головної думки.
 - 4) Природа сміху (що є в гуморесці смішного, чому саме і який характер, вид цього сміху).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Куди ведуть сліди?»

Марійка Допитлива просить учнів з'ясувати, куди (до яких прислів'їв) ведуть сліди черевиків Васі Боровика.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчитися виразно читати гуморески С. Олійника; зробити ілюстрації; на оцінку високого рівня (за бажанням) скласти гумореску, взявши за основу подібні (шкільні) теми.

VII. ПІДСУМОК

УРОК 63

Тема:	П. Глазовий. «Тарас Бульба в Києві», «Найважча роль», «Заморські гості».
Мета:	ознайомити учнів із життям і творчістю відомого гумориста, викликати інтерес до читання його гуморесок; розвивати вміння іронічно, критично, з почуттям гумору сприймати явища навколишньої дійсності й самого себе; удосконалювати навички аналізу художніх особливостей гуморесок; виховувати позитивне світобачення, оптимізм.
Обладнання:	портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до них.
Теорія літератури:	гумор, сатира, іронія, гуморески.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

- 1) Виразне читання гуморесок С. Олійника, визначення їхніх основних ідей та художніх особливостей.
- 2) Огляд ілюстрацій.
- 3) Зачитування й обговорювання складених учнями гуморесок.

IV. ФОРМУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Слово вчителя.

Говорять часом, що годинник —
Нехитра штука. І дарма,

Бо вийми з нього волосочок —
 І вже годинника нема.
 І гумор справжній, друзі любі,
 Властивість має теж таку:
 Усе тримається у ньому
 На непримітнім волоску.
 Постав не так одне словечко —
 І пропада, і гасне сміх,
 І вже сміятимуться з тебе,
 А не від усмішок твоїх, —

так пише у своєму вірші «Коротко про гумор» відомий український гуморист Павло Прокопович Глазовий. У його гуморесках усі слова «стоять так, як треба», тому викликають щирий сміх і задоволення від дотепного слова.

Письменник народився 1922 року на Миколаївщині в сім'ї хлібороба. Отримав педагогічну спеціальність, був учасником Другої світової війни.

Працював у редакціях журналів «Перець», «Мистецтво». Його твори для дорослих — смішні і повчальні, спрямовані проти різноманітних вад та поганих звичок людей.

Чимало книжок випустив П. Глазовий і для дітей. Це «Пушок і Дружок», «Старі друзі», «Про відважного Барвінка та Коника-Дзвоника», «Іванець-Бігунець», «Як сторінка, то й картинка», «Про Сергійка-нежалійка та клоуна Бобу», «Перчення» та ін.

2. Повідомлення учнів.

Щоб краще зрозуміти зміст гуморески «Тарас Бульба в Києві», послухаймо короткі повідомлення учнів про Тараса Бульбу та про марки машин «Волга», «ЗІЛ», «Запорожець».

3. Виразне читання гуморески П. Глазового «Тарас Бульба в Києві».

4. Словникова робота.

Нічка-петрівочка — ніч під час петрівчанського посту влітку, одна з найкоротших ночей;

бурса — навчальний заклад у старовину, зараз насмішкувата назва професійно-технічного училища.

5. Евристична бесіда.

1) Що здалося у творі найсмішнішим? Наведіть приклади.

2) Чому автор замість «автомобіль» говорить «та карета, що без коней мчить», замість «дверцята» — «залізо не пуска»?

3) Чому Тарас Бульба забажав «Запорожця», а не якусь іншу машину?

- 4) Яка головна думка твору? (Назва речі має відповідати хоч якось її показникам, якостям, ознакам.)
6. Колективна робота.
З а в д а н н я : наведіть приклади невідповідності між назвою і суттю речі з власних спостережень. (Можна влаштувати конкурс «Найсмійніша назва». Збір матеріалів продовжити вдома, залучивши до цієї роботи дорослих, рідних.)
7. Виразне читання гуморески П. Глазового «Найважча роль».
8. Бесіда за питаннями.
- 1) На чому побудоване комічне (смішне) у творі? (На багатозначності слова або переносності: найважлива роль — найважча річ.)
 - 2) Що можна сказати про матір та її синочка? (Мати безмірно любить свою дитину й не бачить недоліків; синові за два роки не змогли доручити іншої ролі, як мовчки викочувати бочку.)
 - 3) Яка головна думка твору? (Висміювання хвастовитості матері та бездарності синочка.)
9. Виразне читання гуморески П. Глазового «Заморські гості».
10. Словникова робота.
Р а й р а д а — районна рада, найвищий орган влади в районі;
м е р , г о л о в а — голова районної ради, найвища посадова особа в районі, місті;
Д а р н и ц я — район Києва;
ш п а н а — жаргонне слово, що означає дрібні злодії, тут: незначні малокультурні люди.
11. Евристична бесіда.
- 1) Чому гості із Канади самі добре володіють українською мовою?
 - 2) Про що свідчить відповідь сержанта туристам?
 - 3) На чому побудований комічний ефект? (На подвійному ставленні міліціонера до мови: із високими гостями у нього бездоганна мова, «вимова чиста», а зі звичайними людьми — розмовляє теж, очевидно, каліченою, спотвореною мовою.)
 - 4) Яка основна думка твору? (Не можна жити за подвійними стандартами. Рідну мову треба берегти й поважати.)
12. Ситуативне завдання.
Марійка Допитлива пропонує учням виконати ситуативне завдання: уявіть, що з вас посміялися друзі

- стосовно вашого одягу;
- через окуляри;
- коли ви випадково спіткнулися і впали;
- коли ви запиналися при відповіді, забули слова вірша;
- з вашого прізвища.

Як би ви вчинили у кожному з таких випадків, щоб не втратити своєї гідності і дати відсіч насмішникам, котрі вдалися до злого жарту?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити одну з гуморесок С. Олійника чи П. Глазового напам'ять; зробити ілюстрації.

VI. ПІДСУМОК

УРОК 64

Тема:	Виразне читання напам'ять гуморесок С. Олійника, П. Глазового.
Мета:	розвивати пам'ять, навички виразного читання напам'ять гумористичних творів, викликати інтерес до гуморесок; виховувати естетичні смаки, оптимістичне світобачення, почуття такту.
Обладнання:	портрети письменників-гумористів, виставка їхніх творів, ілюстрації до них; планшети з поняттями теорії виразного читання; призи для переможців.
Теорія літератури:	інтонація, темп, пауза, логічний наголос.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Повторення відомостей з теорії виразного читання.

(Інтонація — розповідна, питальна, спонукальна, оклична, здивування, захоплення, задушевності, протиставлення, зіставлення, пояснення та ін.; темп — повільний, середній, пришвидшений, швидкий; пауза — коротка, середня, довга; логічний наголос —

виділення голосом особливо важливого для розуміння змісту висловлювання слова.)

2. Обрання журі.

Журі обирається за допомогою лічилки. Критерії оцінки учасників конкурсу:

- знання тексту;
- виразність, інтонація, темп;
- артистичність.

Лічилка

Ой росло у полі жито,
Добрим дощиком полите.
Жито стигло, достигало,
Колосочками кивало.

А ти, Киве, не кивай,
А на вулицю тікай!

(А в журі мерщій сідай!)

3. Проведення конкурсу на кращого читця гуморесок.
4. Оцінювання вчителем, підсумки журі, нагородження переможців.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Гра «Літературне лото».

Марійка Допитлива пропонує зіграти в гру «Літературне лото».

Грають 4 учасники.

З а в д а н н я : з'єднати картки — епітети з віршів С. Олійника та П. Глазового зі словами, до яких вони відносяться.

1.	нічка	славний
	Тарас Бульба	любительські
	столиця	темна
	козак	славетний
	курси	пишна
2.	клас	нова
	запорожець	добрая
	пісня	найвищий
	коляска	славний
	ласка	дитяча

3.	боки	всі
	прем'єра	любий
	роль	третя
	синочок	перша
	дія	найважча
4.	будинки	чиста
	мова	перше
	вимова	культурні
	діло	бездоганна
	люди	нові

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до свята гумору.

VI. ПІДСУМОК

УРОК 65

Тема:	Свято гумору.
Мета:	викликати інтерес до читання літератури взагалі й гумористичної зокрема, розвивати кмітливість, артистичність, зв'язне мовлення, образне і логічне мислення; виховувати почуття гумору, оптимістичне світобачення, почуття міри й такту.
Обладнання:	збірки творів письменників-гумористів, жартівливі малюнки; призи для переможців, паперові кружечки — фішки.
Теорія літератури:	комічне, гумор, сатира, анекдот, гумореска, усмішка, байка, співомовка.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Слово вчителя. Інтерактивна вправа.

Гумор, сміх, усмішка – гарні веселі слова. З ними людина стає бадьорішою, навіть здоровішою. Спробуємо визначити, що ж це таке. Розпишемо ці слова за асоціаціями.

г — [гарний]

у — [усмішка, успіх]

м — [молодість, мистецтво]

о — [образність, обережність, образа]

р — [радість, регіт, розум]

с — [сила, світлий]

м — [мудрість, музика]

і — [інтелігентність, індивідуальність]

х — [хороший, хитрий, хоробрий]

— А тепер спробуємо скласти за асоціативними словами твір — визначення понять.

Н а п р и к л а д.

Гумор — це щось гарне, те, що викликає усмішку, сприяє успіху у спілкуванні. Тактовно, в міру використовувати гумор — це велике мистецтво, яке вказує на молодість душі та її мудрість. Для справжнього гумору характерна образність, уміння зіставляти, порівнювати явища. Але при цьому треба виявляти обережність, щоб нікого не образити. Гумор викликає сміх і навіть регіт, приносить радість, якщо використовується з розумом.

Добрий сміх викликає світлі почуття. Він вказує на силу людини, якщо вона вміє посміятися над собою. Гарний сміх — це музика душі, її мудрість. Він вказує на інтелігентність людини, її індивідуальність. Не хитрий, не лукавий сміх теж хороший. І хоробра та людина, що не боїться посміятися над своїми вадами.

2. Виразне читання гуморески.

В е д у ч и й (або **в е д у ч а**). А тепер послухайте гуморески непервершеного Павла Глазового.

Мати з сином розмовляє

Лежить синок, вигріває
Спину проти сонця,
А на нього мати сумно
Дивиться з віконця.

— Лежиш усе, байдикуєш...
Коли ж скажеш годі?
Он Микола, твій ровесник,
Робить на заводі.

Того літа в Ялту їздив.
Цього літа знову...
Прислав батькам фотокартку
Звідти кольорову:

Лежить собі на пісочку,
Кругом хвилі сині...
А син каже: — Я не гордий,
Полежу й на глині.

Онучок

— Є у вас, дідуся, зуби? —
Онучок питає.
Дід журливо посміхнувся:
— Вже давно немає... —

І зраділо, це почувши,
Хлопчєня без краю:
— Тоді пряник потримайте,
А я пострибаю!

У письмовій формі

За дрібничку посварились
Чоловік і жінка.
Чоловік ходив надутий
І мовчав, як стінка.
А як спати укладався,
Наче незнайомий,
Написав записку жінці:
«Розбудіть о сьомій».

Та й заснув собі спокійно,
(Мов упився маком)
Вранці глянув на годинник —
Вже дванадцять з гаком.
А в руці стирчить записка,
Писана дрібненько:
«Рівно сім. Доволі спати,
Уставай швиденько».

Єдиний вихід

Ревізор перевіряє
Квитки у вагоні.
Під вікном сидить бабуся,
Спершись на долоні.
Куня собі, похиливши
Голову в куточок.
— Куди їдете, бабусю?
Покажіть квиточок. —
Подивився, брови хмурить:
— Як це ви зуміли?

Ви, шановна громадянко,
Не в той поїзд сіли.
— Ні, я їду, куди треба,
На Донбас, додому.
— Ваш квиток у простий поїзд,
А ви — у швидкому.
— Що ж, — відказує бабуся, —
Вже діватись ніде.
Піди скажи машиністу,
Хай тихіше їде.

Скромність

Учить мати свою доню:
— Пам'ятай, Ларисо,
Скромність — завжди у людини
Найцінніша рися.

— То чого ж тоді ви, мамо,
Сердитесь на тата,
Що у нього дуже скромна
Заробітна плата?

Молодята

Після свадьби каже Рая:
— Прости мені, Грицю.
Я від тебе приховала
Одну таємницю.

Раніш дуже боялася
Про це й говорити.
Знай, коханий, я нічого
Не вмю варити.

Я ніколи навіть супу
Іще не варила...
Гриць утішив: — Не для того
Я взяв тебе, мила.

Не псуватимеш на кухні
Своїх білих рук ти!
Я ж не вмю заробляти
Грошей на продукти.

Увертюра

Сидять двоє у театрі —
Не десь, а в партері,
Вона і він. Надулися,
Неначе тетері.
Бурчить вона: — Що за люди,
Оті диригенти?
Могли б раніш настроїти
Свої інструменти.
Цей триндикне, той цигикне,
Третій дме у дудку...

Затяг мене на оперу,
Ну тебе у будку! —
Попереду літня жінка
Насупила брови.
— Тихо, — шепче. — Увертюра...
Припиніть розмови.
Та, що ззаду, огризнулась:
— Теж мені культура...
Це ще треба подумати,
Хто з нас увертюра!

Афіша

Хвалилась перед книжкою афіша:
— Та я ж за тебе втричі красивіша!
Ти ж надто скромна і проста
І, вибачай мені, товста.
Стоїш в куточку на полиці
В бібліотеці чи в крамниці.
А ось, голубонько, мене
Ніхто у місті не мине,
Мене всі чисто знають люди —
Я ж тут і там, я скрізь і всюди...
Людина теж така бува:
Метка і жвава на слова,
Усюди швендя, груди випне,
До всіх прив'язується, липне,
А невеличкий час мина,
І де вона?
Ніхто не зна...

Пробний виїзд

Купив батько мотоцикла —
Чудесну машину.
Умостився на сидінні.
— Сідай ззаду, сину!
Доки, — каже, — навчимося
Як слід управляти,
Поїздимо потихеньку
Дома кругом хати.
Мотор димом попихкує,
Пасажирів носить.

— Голова вже макітриться... —
Синочок плаче. — Досить! —
Бідний батько залізяки
То цю, то ту смика.
Як машину зупинити?
Ось де заковика!
— Стрибай, синку, на солону
Та біжи до мами —
Нехай мене з мотоцикла
Стягає граблями!

(Кращі читці отримують фішки — паперові кружечки.)

3. Конкурс «Відгадай загадку».

В е д у ч и й. Письменники-гумористи черпають своє натхнення в народному гуморі. А він присутній майже в усіх жанрах фольклору. Хіба не кумедними є такі прислів'я?

- У бороді гречка цвіте, а в голові й на зяб не орано.
- Нема краще за мене та за попову свиню.
- Добрий, як із курки молоко, а з верби петрушка.
- Дай Боже нашому теляті вовка з'їсти.
- Хоч вовки коня з'їли, та ми воза не дали!
- Добридень на Великдень, будьте здорові з Новим роком.
- З одної мухи язиком зшиє два кожухи.
- Не показуй пугачеві дзеркало — він і сам знає, що красень.
- Білолиця як мазниця, чорногрива як руде теля.
- На вгороді бузина, а в Києві дядько.

Пропоную конкурс: хто найбільше відгадає жартівливих загадок (кожному, хто відгадав, дається кружечок з кольорового паперу).

- 1) Яким стане білий камінь, якщо його вкинути в Чорне море? (Мокрим.)
- 2) Що стоїть між вікнами і дверима? (Літера «і».)
- 3) Через що ти ходиш до школи? (Через поріг.)
- 4) Як сказати одним словом — суха трава? (Сіно.)
- 5) Як написати в трьох клітинках — мерзла вода? (Лід.)
- 6) Скільки картоплин у горщик улізе? (Картоплини не лазять, ніскільки.)
- 7) Від чого в качки ноги червоні? (Від колін.)
- 8) Без чого не можна хату збудувати? (Без стуку.)
- 9) В якому місяці люди найменше хліба їдять? (У лютому.)
- 10) Який рік тягнеться один день? (Новий рік.)
- 11) З якого посуду не їдять? (З порожнього.)
- 12) Чому нові туфлі купують? (Бо даром не дають.)
- 13) Доки заєць в ліс біжить? (До середини, потім — з лісу.)
- 14) Коли чорній кішці найлегше пробратися в хату? (Коли двері відчинені.)
- 15) У чому не вивертиш дірки? (У воді.)
- 16) Чи може дощ іти два дні підряд? (Ні, між ними ніч.)
- 17) Чим вечір кінчається, а ранок починається? (Буквою «р».)
- 18) Що важче: сто кілограмів пир'я, чи сто кілограмів заліза, чи один центнер зерна? (Усе має однакову вагу.)
- 19) Коли дурень мудрий? (Коли мовчить.)
- 20) Що на голові по місту ходить? (Шляпа.)

- 21) Татове й мамине дитя, але не їхній син. Хто це? (Донька.)
- 22) Що можна побачити із заплющеними очима? (Сон.)
- 23) Що треба для обіду? (Ложку.)
- 24) Чому корова лягає? (Бо сідати не вміє.)
- 25) Від чого ворона чорна? (Від дзьоба до хвоста.)
- 26) Чого кінь через дорогу переходить? (Бо не може обійти.)
- 27) Чим бігала корова, коли маленька була? (Телям.)
- 28) На яке питання не можна відповісти «так»? (Ти спиш?)
- 29) На якому полотні не можна вишивати? (На залізничному.)
- 30) Чого на ярмарку не купиш? (Розуму.)

4. Розповідь про ярмарки.

В е д у ч и й. До речі, про ярмарки. У старовину ярмарок — це не лише місце торгівлі, це — свято майстерності народних умільців, свято народного гумору. Його описували багато письменників.

(Учні виразно читають описи ярмарків, зроблені різними письменниками (див. Додатки), або інсценують ярмарок з діалогами-анекдотами (усі читці отримують кружечки).)

5. Конкурс «Вимови скоромовку».

В е д у ч и й. А тепер конкурс — хто краще й швидше тричі вимовить скоромовку:

Ходить квочка коло кілочка,
Водить діточок коло квіточок.

(Переможці отримують фішки.)

6. Конкурс художників.

В е д у ч и й. Зараз пропоную вам провести конкурс художників.

(Скласти дві команди по п'ять учнів (можна з тих, хто має найбільше кружечків). Члени команди по черзі із зав'язаними очима малюють кота. Та команда, у якої це вийде краще, отримує фішку.)

В е д у ч и й. А тепер підрахуємо, у кого найбільше кружечків-фішок.

III. ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРЕМОЖЦІВ, ОЦІНЮВАННЯ ТА НАГОРОДЖЕННЯ

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до тематичного оцінювання.

V. ПІДСУМОК

ДОДАТОК 1 ДО УРОКУ 65

І де тільки того люду береться на ярмарку?! І як він не загубиться в отій рухливій каші, що розбухає, коловоротить, гуде, сміється, торгується, марнословить, озивається іржанням коней, ревінням волів, дзвоном заліза, горщиків і струнами лірників?

І чого тільки тепер нема на ярмарку?! І кожухи нижче п'ят, щоб за собою промітали сніг, і коротенькі, обшиті смухом кожухи для дівчат і парубоцтва, і свитки, і киреї, і чоботи різних фасонів, і постолі, які сміються усіма зморшками, і шапки, як стіжки, і такі вкорочені, що й з вухом не поздоровуються, і рукавиці, і ногавиці, і циганські сережки з червоного золота, і перні під золото. І все це саморобне, зі своїм мудруванням і хитруванням...

— І що ви будете споживати: какао чи хляки?

А якої тільки олії нема в нас! І соняшникової, і льняної, і конопляної, і з рапсу, і з кользи, і з рижю, і з маку. І така вона, кажуть, корисна, що допомагає навіть тим, у яких чогось не вистачило олії в мізниках.

А от краму на ярмарку мало, і він кусається — дуже дорогий. Саморобне полотно тепер заміняє хліборобу крам.

Над дорогою прямо різнокольоровими пагорбами підіймаються горшки, миски, полумиски, глечики, ринки, макітри, і жінки руками вибивають із них передзвін.

(М. Стельмах.)

ДОДАТОК 2 ДО УРОКУ 65

А тим часом позісходилося народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люди, усе люди, як сарана у полі. І чого то туди не понаносили або не понавозили! Таки такий ярмарок, що неначе у Харкові об Пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, усе є. Чи груш? Та і на возах груші, і в мішках груші, і купами груші: прийди, торгуй скільки тобі треба, та з якої хоч купи і скільки хоч куштуй, ніхто тобі не поборонить. А там Москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, діжі, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами й німецькі, тільки гвіздочками попідбивані. Тут суздальці з богами та з книжками завалящими, а побіля їх сластонниця з грубою: тільки спитай, а там — залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підіски, ухналі й усе, чого треба. А тут вже — лавки з красним товаром для панів; струковатий перець на нитках, родзинки, хвиги, цибуля, усякії сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня, ще по весні з Дону навезена, і суха, і солона; кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплики і для

нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах, і в мазницях; продавались і самі квачі; а побіля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники; носили у ночовочках печеню, шматками покраяну: на скільки тобі треба, на стільки й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову — цур їй! Тут же був хрін, ріпа, картохлі, що вже швидко хліб святий з світу божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та я ж кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього та й їв би цілісінський год! А що ще обіддя, коліс! вїя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі, і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скіндячки, серги, баєві юпки, плахти, шиті рукава і хустки; жіноцькі очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники, і шиті, і з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запанки голов'яні; персні, черевики... аж утомишся, розказуючи. Чого то там не було! А промеж такої пропасті товару, що то народу було! Той купує, той торгує, той божиться, той прицінюється, той спорить, той товариство склика; той на жінку гука, ті лаються, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слуха, старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять; той возом їде та кричить: «По глину, по глину!», а назустріч йому викрикує: «По горшки, по горшки!» Діти, погубивши матерів, пищать; там скавучить собака, там придушили поросля: вижчить на весь базар, а свиня, хрюкаючи, пробирається промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів: «Ходи сюди, дядюшка! — кричать.— Візьми в мене, паниченьку! От бублики гаряченькі, з мачком... От паляниця легесенька, тільки що з печі...» Та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнісінько, як у млині, як на всі меле і товче!

(Квітка-Основ'яненко.)

ДОДАТОК 3 ДО УРОКУ 65

Пливе річка селянських возів...

На ярмарок!..

Їдуть мануйлівці, їдуть броварці, василівці, поповці, федорівці, хуторяни...

І їдуть, і їдуть, і їдуть, і їдуть...

Заливається майдан людсько-коров'ячо-волячо-кінсько-овечою масою, і та маса розпливається, розпливається й докочується з одного боку до Псла, а з другого, третього, четвертого — аж туди, де жито, схилившись, коси чекає...

А шатра, а ятки вже там... Заздалегідь, ще вчора, їх понапинано, і вони, мов оті пухирі, випинаються серед ряборухливої юрби...

Захряс майдан...

Захряс гарбами, возами, бідами, кіньми, коровами, вівцями, волами, телятами, горшками, мисками, курми, вовною, лантухами, хмелем, смушками, матерією, чобітьми, цукерками, пряниками, квасом, пивом, руською гіркою, гребінками, косами, шкірами, ременем, чавунами, прядивом, хустками, полотном, дьогтем, гасом, дранками, сорочками, спідницями, килимами, щетиною, діжками, рогами, майками, воском, медом, малясом, таранею, оселедцями, колесами, ходами, склом, яйцями, запасками, плахтами, пирогами, салом, м'ясом, ковбасою, смаженою рибою, ряднами, скринями, гвіздками, молотками, свиньми, крамарями, циганами, баришниками, людьми, дітьми й сліпцями...

... І все це ворухиться, дихає, курить, говорить, кричить, лається, мукає, мекає, ірже, ігігікає, ремигає, позіхає, кувікає, хреститься, божиться, маюкається, заприсягається, пахне, кудкудахтає, квокче, смалить одне одного по руках, грає на гармонію, на скрипку, причитує, п'є квас, їсть тараню, «будькає», лускає насіння й крутиться на каруселі!..

(Остан Вишня.)

УРОК 66

Тема:	Тематичне оцінювання.
Мета:	виявити рівень знань, умінь та навичок учнів з метою корекції; розвивати пам'ять, уміння висловлювати свої думки, образне й логічне мислення; виховувати позитивні риси характеру, любов до літератури, естетичні смаки.
Обладнання:	тести й тестові завдання, виставка учнівських ілюстрацій до теми.
Теорія літератури:	комічне, гумор, сатира, гумористичні жанри.

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

1. Інструктаж до написання контрольної роботи.
2. Написання тестів та тестових завдань.

I варіант

I — II рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, про яке чудо йдеться в гуморесці С. Олійника «Чудо в черевику»?
 - а) про шаргалку;
 - б) про підказку друга;
 - в) про п'ятак.
2. Допишіть речення.
Гумор — це ...
3. Поедняйте поняття з гуморесок П. Глазового — художні засоби зі словами, до яких вони відносяться.

Тарас Бульба

дужі

плечі

найважча

роль

бездоганна

розбиратися

славетний

мова

у людях

III рівень

(За кожную правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Визначіть, яка головна думка гуморески С. Олійника «Ляля-ля», свою відповідь обґрунтуйте.
2. Схарактеризуйте матусю й синочка за гуморескою П. Глазового «Найважча роль», визначіть, за допомогою чого досягається ефект комічного.

IV рівень

(За повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Виконайте одне із завдань.

1. Напишіть власну гумореску (у прозовій чи віршовій формі) на тему шкільного життя.
2. Напишіть твір-мініатюру «Сміх — це здоров'я».

II варіант

I — II рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть, що означає вираз «ні в сих ні в тих» у гуморесці С. Олійника «Чудо в черевіку»:
 - а) незручно, ніяково, соромно;
 - б) невідомо звідки, непомітно для стороннього ока;
 - в) несподівано, раптово, зненацька.
2. Допишіть речення.
Сатира — це ...
3. Поєднайте поняття.

нічка-петрівочка	здивуванням засвітилися
столиця	благородні
синочок	гарна
очі у туриста	темна
люди	любий

III рівень

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

1. Визначіть, яка головна думка гуморески С. Олійника «Чудо в черевіку», свою відповідь обґрунтуйте.
2. Схарактеризуйте міліціонера за гуморескою П. Глазового «Заморські гості».

IV рівень

(За повну відповідь учень отримує 5 балів.)

Виконайте одне із завдань.

1. Складіть жартівливий діалог, наприклад, дверей класу і парти, щоденника учня й зошита і т. ін.
2. Напишіть твір-мініатюру «Посміятися над іншим неважко, а от над собою...»

IV. ПІДСУМОК

УРОКИ 67—68

Тема:	Література рідного краю.
Мета:	ознайомити учнів із постатями найцікавіших письменників-земляків, їхніми творами; розвивати навички виразного читання, переказу творів, аналізу їхнього змісту та основних ідей, дослідницько-пошукової роботи, висловлення власної думки про доробок письменників-земляків; виховувати шанобливе ставлення до митців рідного краю, естетичні смаки.
Обладнання:	портрети письменників-земляків, збірки їхніх творів, ілюстрації до них, інші матеріали про їхнє життя і діяльність.
Теорія літератури:	літературні роди і жанри, автобіографічність.

ХІД УРОКІВ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. АНАЛІЗ ПИСЬМОВИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (ТЕМАТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ)****IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

(Здійснюється за окремим індивідуальним планом учителя.)

V. ПІДСУМОК

УРОК 69

Тема:	Повторення та узагальнення вивченого у шостому класі.
Мета:	повторити й узагальнити вивчений матеріал з літератури; розвивати пам'ять, образне й логічне мислення, уміння аналізувати художній твір, висловлювати свою думку про нього; виховувати кращі риси людського характеру.

- Обладнання: портретна галерея письменників, вивчені твори, виставка учнівських ілюстрацій.
- Теорія літератури: художній твір, роди і жанри літератури, художній образ, художні засоби.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Слово вчителя.

От і закінчується навчальний рік. Красне літечко на порозі, на вас чекають веселі й захопливі канікули. Дуже хотілося б, щоб ви у своїх мандрах, при відпочинку не забували вірного друга — книгу, згадували героїв, які вам полюбилися.

Марійка Допитлива підготувала для вас цікаві вікторини й завдання, за допомогою яких ви згадаєте вивчене, ще раз зустрінетеся з улюбленими персонажами.

2. Вікторина від Марійки Допитливої.

1) Кому:

треба «...неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами» і «Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці»?

(Федьку-халамиднику з оповідання В. Винниченка.)

2) Кого:

«...товариші цуралися,.. й він звик бути здебільшого самотнім, на самоті зі своїми думками, жив ними, тішився, розважався ними. Лагідний, добрий, гарний світ нениних казок зробив і ті думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися створінням малим та беззахисним».

(Павлика з оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань».)

3) Хто:

«...робила... кольорові миші з оцих ось жовтих і сухих листків. Ото складе листочок до листочка, два рази хукне — так і побіжать».

(Анна з вірша Л. Костенко «Кольорові миші».)

4) Хто про себе говорить:

«Я задоволений собою! Я мав би бути в оточенні цих обох знаків: з одного боку, я не всім зрозумілий — тут і знак запитання.

А з другого, я найдостойніший... — тому і знак оклику. І тільки червоний».

(«Хлопчик-фігурка, який задоволений собою» І. Калинця.)

5) Хто сказав:

«„Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям”, обережно посадив старого на плечі й попростував до найближчої брами. Перед брамою він низько вклонився й промовив: „Вельмишановна брамо, чи не була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити”».

(Пастушок з «Казки про яян» Е. Андіївської.)

6) Про кого кричали:

«Вона яскра-яскра-яскррава! Таку ... тримать годиться тільки в клітці!»

(Про Жар-птицю з однойменного вірша І. Жиленко.)

7) Хто:

«...любить какао пить,
смоктать м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці».

(Гном з вірша І. Жиленко «Гном у буфеті».)

8) Хто говорить:

«— Яка ж ... у нас гарна
Та пишна столиця!
Хотів би я поїздити,
На все подивиться,
Якби дали ту карету,
Що без коней мчиться».

(Тарас Бульба з гуморески П. Глазового «Тарас Бульба у Києві».)

9) Хто говорить і кому:

«— А яке чудове спорядження! Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки! Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони, безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямі. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б!»

(Вася-велосипедист Митькові та Сергію із твору Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...».)

10) Про кого ці слова:

«Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині». (Про Яву і Павлушу з повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».)

11) Хто так думав:

«Чому б і справді мені не женитись? Було б добре, коли б у його була жінка: обід варила б йому, сорочки прала, а він лежав би на печі та погукував би до неї: „Стара, а принеси огню, а я люльку запалю!”»

(Василько з оповідання С. Васильченка «Свекор».)

12) Про кого ці слова:

«Дим застеляє йому очі, шпигає в ніс — він кривиться, ноги тремтять од страху й радощів, і лише аж міниться од щастя. Розпалюючи цигарку, він устроїв її в зуби, взявся в боки, осміхається...»

(Семен з оповідання С. Васильченка «Басурмен».)

(Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.)

2. Гра «Знайди споріднені душі».

Знайдіть серед героїв вивчених творів найбільш споріднені душі:

Федько-халамидник

Ява, Павлуша («Тореадори з Васюківки»)

Павлик («Маленький горбань»)

Анна («Кольорові миші»)

Льонька («Звук павутинки»)

Хлопчик-фігурка

Василько («Свекор»)

Сашко («Зачарована Десна»)

Пастушок («Казка про яян»)

Женька («Олень Август»)

Сергій, Митько («Митькозавр з Юрківки...»)

Семен («Басурмен»)

Космічний гість

Обґрунтуйте свій вибір, складіть уявний діалог однієї з пар героїв (можна розіграти сценку).

3. Конкурс «Види пісень».

З а в д а н н я: угадати, з якого виду народних пісень наведені рядки.

1) Добрий вечір тобі, пане господарю,

радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

(Колядка.)

2) Ой ти, коте, коточок!

Не ходи рано в садочок...

(Колискова.)

- 3) Принесла я вам літечко
Ще й запашне зіллячко...
(*Веснянка.*)
- 4) Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати...
(*Щедрівка.*)
- 5) Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
(*Русальна пісня.*)
- 6) Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє,
Що на нашій Україні
Доленька доспіє.
(*Гімн.*)
- 7) Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід
(*Стрелецька пісня.*)
- 8) Ой пуцу віночок
На биструю воду.
На щастя, на долю,
На милого вроду.
(*Купальська пісня.*)
- 9) Золоті серпи мали,
Срібні юрочки,
Що в'язали снопочки.
(*Жнивварська пісня.*)
- 10) По долині дівча йшло,
По долині дівча йшло,
Мак червоний в руці,
Мак червоний в руці несло.
(*Пісня літературного походження.*)
- 11) В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.
(*«Молитва».*)
- 12) Та й вижала три квітки:
Що первою сонливу,
А другу дрімливу,
А третьою щасливу.
(*Колискова.*)

(Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.)

4. Складання схеми «Автор і його вірш».

З а в д а н н я: поєднати стрілочками назви віршів з прізвищами авторів.

«Думка»	Л. Глібов
«Мрії»	С. Чернілевський
«Теплота родинного інтиму»	Леся Українка
«Дощ полив»	І. Калинець
«Підкова»	Л. Костенко
«Писанки»	Т. Шевченко
«Щука»	І. Жиленко

5. Гра «Вгадай назву твору».

З а в д а н н я: визначити назву твору на основі його головної думки.

- 1) Світ дивовижний і красивий, треба лише вміти відкривати його для себе.
(«Звук павутинки» В. Близнеця.)
- 2) Треба вміти прощати і вірити в добро.
(«Маленький горбань» С. Черкасенка.)
- 3) Слід поважати людей, що мають неординарний, власний погляд на світ.
(«Олень Август» Є. Гуцала, «Кольорові миші» Л. Костенко.)
- 4) Необхідно думати і дбати не лише про себе, а й про інших.
(«Казка про яян» Е. Андіївської.)
- 5) Романтичність, жадоба до пізнання світу, мрійливість — ті риси характеру, які роблять життя людини цікавим, додають оптимізму.
(«Митькозавр з Юрківки...» Я. Стельмаха.)
- 6) Не хвалися своїми лінощами та нахабством.
(«Муха і Бджола» Л. Глібова.)
- 7) Не слід покладатися на диво, треба чесно працювати, вчитися.
(«Чудо в черевіку» С. Олійника.)
- 8) Назва речі має відповідати її суті та вигляду.
(«Тарас Бульба в Києві» П. Глазового.)
- 9) Родина — це те найдорожче, що є у тебе, і ти маєш за неї відповідати.
(«Свекор» С. Васильченка.)
- 10) Май почуття гумору і вмій відстояти свою гідність.
(«Запорожці у короля», «Козак і король», «Пан та Іван в дорозі» С. Руданського.)
- 11) Прекрасний світ народного мистецтва, витворений руками найдорожчої людини — матері.
(«Писанки» І. Калинця.)

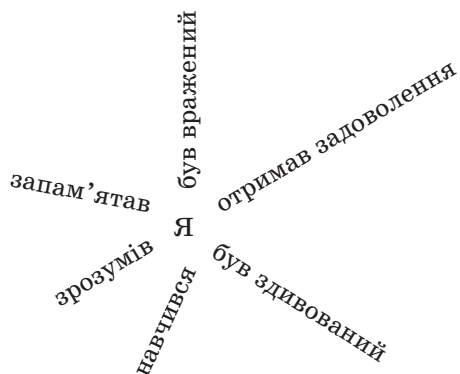
12) Великий і чарівний світ дитинства — це старт у доросле життя.

(«Зачарована Десна» О. Довженка.)

(Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.)

6. Гра «Доповни речення».

З а в д а н н я: доповнити речення, що відображають враження від вивчення літератури в шостому класі.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити відомості з теорії літератури, підготувати презентацію улюблених літературних героїв (або творів).

V. ПІДСУМОК

УРОК 70

Тема. Повторення та систематизація знань з теорії літератури.

Мета: повторити та систематизувати знання з теорії літератури, прищеплювати навички застосування цих знань на практиці; розвивати пам'ять, логічне та образне мислення; виховувати оптимістичне світобачення, кращі риси характеру, естетичні смаки, любов до літератури.

Обладнання: дипломи, грамоти, сувеніри для нагородження; планшети-плакати-таблиці з теорії літератури, словники літературознавчих термінів, бібліотечні формуляри.

Теорія літератури: народна пісня, повтори (рефрен), анафора, колискова, пісня-гімн, ліро-епічний твір, поема, ліричний твір, строфа, епічний твір, головний герой, другорядні герої, притча, підтекст (прихований зміст), гумор, сатира, байка, алегорія, мораль, співомовка, інверсія (6 клас); епітет, порівняння, міф, легенда, казка, портрет, метафора, прислів'я, приказка, гіпербола, прозова та віршована мова, сюжет, пейзаж, оповідання, опис, ліричний герой (5 клас).

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАТЬ

1. Конкурс «Хто найкращий».

Марійка Допитлива підбиває підсумки за рік і визначає, у кого з учнів найкращим є:

- літературознавчий словничок;
- зошит з літератури;
- читацький щоденник.

Хто був найкращим:

- художником-ілюстратором вивчених творів;
- читцем віршів;
- розгадувачем кросвордів, ребусів, головоломок;
- читачем у бібліотеці (визначається за бібліотечним формуляром).

2. Визначення художніх засобів.

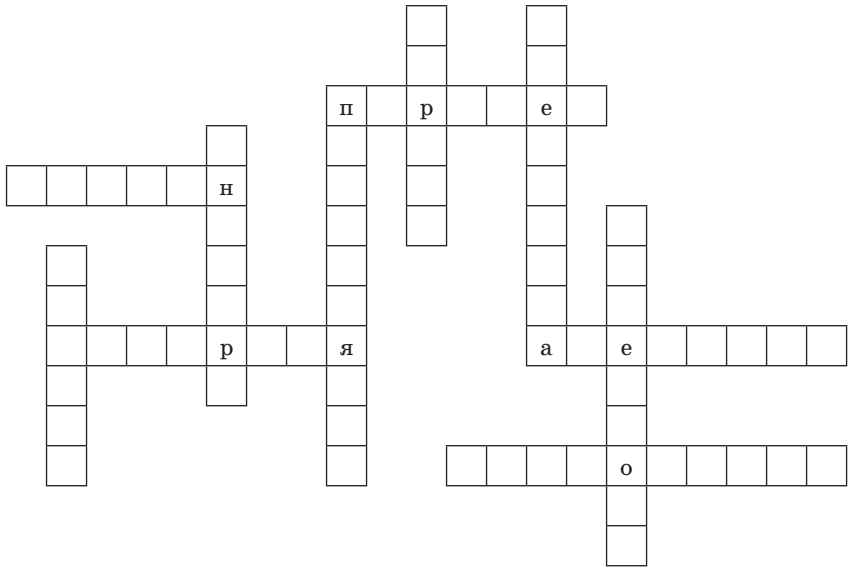
З а в д а н н я: прочитати і записати на дошці слова, словосполучення і речення, розподілити їх за групами. Визначити художні засоби.

Тоненька, біленька (сорочка); мала (дівчина); красна (панна); житечко; колосочок; дівочки; просився віночок женчиків додому; пшениченька; а сонечко котиться, котиться, нам додому хочеться, хочеться; часник — як бик; цибуля — як зозуля; пшениця як

рукавиця; хай дасть нивка по сто кіп, по сто тисяч один сніп; щоб... як квіт, червоніло; згинуть наші воріженьки, як роса на сонці; Дніпро зрадіє; доленька доспіє; славна (Україна); хлопці, як соколи; погана (доленька); вуса прездорові; приїхали запорожці; задивились на ті вуса ляхи препогані; сірі великі (очі); поважна (хода); місяць срібні свої ріжки вистромив над вербами; квіти — ніби поначіплювані червоні миски, сині чашки та чугунки; хитають крилами, як мальованими ворітьми; патлатий, волохатий (джміль).

3. Розгадування кросворда.

Заповніть клітинки кросворда, і ви пригадаєте поняття з теорії літератури, що вивчалися.

По горизонталі: портрет, рефрен, алегорія, інверсія, співомовка.

По вертикалі: строфа, метафора, порівняння, анафора, гіпербола, епітет.

4. Гра «Вгадай героя за портретом».

Пригадайте, чий це портрет або опис:

- 1) Противна і плямиста, як географічна карта. (Свиня Манюня з «Тореадорів з Васюківки» В. Нестайка.)
- 2) «Він щодня чистив зуби, робив зарядку і взагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поведився в школі бездоганно, не бешке-

- тував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, в чорнило, не підпалював на уроці “жабку” з кінострічки...» (Стьопа з повісті «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка.)
- 3) «Перед нами шкірив зуби юнак років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед». (Вася Трош з повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...».)
- 4) «...Блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...» (Химера лісового озера з повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...».)
- 5) «Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.
...Навчився він чемних манер
в одної маркізи з фарфору».
(Буфетний гном з поезії І. Жиленко «Гном у буфеті».)
- 6) «... оранжево горить
У філіграннім сплеті ліній.
То вже вона, як дивовижний світ,
То вже дзвенить, як згусток сонця,
Буяють буйно квіти у росі,
Олені бродять в березневім соці».
(Писанка з однойменного вірша І. Калинця.)
- 7) У синіх джинсах, розпатланий. (Дим з однойменного вірша І. Калинця.)
- 8) Така верчена, як дзига. (Стежечка з однойменного вірша І. Калинця.)
- 9) «Взувся,
Тупнув,
Взявсь у боки:
— Більш не вчитиму уроки:
Повезе мені і так,
Під п'ятою ж є п'ятак!»
(Вася Боровик з гуморески С. Олійника «Чудо в черевіку».)
- 10) «Та й спробував дужі плечі
В кабінку пропхати.
Як не бився, не мостився,
Не пуска залізо.
Хотів спину просунути —
І спина не лізе».
(Тарас Бульба з гуморески П. Глазового «Тарас Бульба у Києві».)

- 11) «Твар поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги».
(Половецький юнак з поеми М. Вороного «Євшан-зілля».)
- 12) «...Мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхнули й завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил».
(Старий з казки Е. Андієвської «Казка про яян».)

IV. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЧИТАННЯ ВЛІТКУ

- Т. Шевченко.* «Чигирине, Чигирине...».
- П. Куліш.* «Січові гості».
- О. Стороженко.* «Закоханий чорт», «Голка», «Вуси».
- І. Франко.* «Під оборогом».
- А. Чайковський.* «Богданко», «Сагайдачний».
- А. Кащенко.* «Над Кодацьким порогом».
- Б. Лепкий.* «Казка мого життя».
- Ю. Опільський.* «Золотий лев», «Ідоли пануть».
- С. Васильченко.* «Олив'яний перстень», «Приблуда».
- М. Стельмах.* «Гуси-лебеді летять».
- У. Самчук.* «Куди тече та річка» (перша частина трилогії «Волинь»).
- М. Трублаїні.* «Лахтак», «Глибинний шлях», «Шхуна “Колумб”».
- О. Гончар.* «Романові яблука» (з роману «Твоя зоря»).
- Г. Тютюнник.* «Вогник далеко в степу», «Облога».
- С. Тельнюк.* «Грає синє море».
- В. Малик.* «Таємний посол».
- А. Дімаров.* «Друга планета», «Три грані часу», «Діти».
- Є. Гуцало.* Оповідання та повісті.
- Б. Харчук.* «Горохове чудо», «Діана».

V. ПІДСУМОК

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Близнець Віктор*. Вибрані твори в двох томах.— К.: Веселка, 1983.— 423 с.
2. *Глазовий Павло*. Вибране.— К.: Дніпро, 1974.— 141 с.
3. *Глібов Леонід*. Твори у двох томах.— К.: Наукова думка, 1974.— 510 с.
4. *Гуцало Євген*. Олень Август.— К.: Веселка, 1986.— 231 с.
5. *Довженко О.* Зачарована Десна.— К.: Веселка, 1973.— 149 с.
6. *Закувала зозуленька*. Антологія української народної творчості.— К.: Веселка, 1989.— 606 с.
7. *Караменова Т.* Книжки, що не зраджують // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.— 2001.— № 3.— С. 108—114.
8. *Костюк О., Гончарова Н.* Байка. Її особливості в українській та світовій літературі // Українська мова та література: Шкільний світ.— 2005.— Жовтень.— С. 23—25.
9. *Лесин В. М., Пулинець О. С.* Словник літературознавчих термінів.— К.: Радянська школа, 1971.— 486 с.
10. *Мартин Н.* «Знов сниться нації легенда про ностальгійний дар євшану» // Дивослово.— 2004.— № 7.— С. 59—64.
11. *Мушкетик Ю.* До широких обріїв // Близнець Віктор. Вибрані твори в двох томах. Том 1.— К.: Веселка, 1983.— С. 5—10.
12. *Панченко В., Присяжнюк С.* Федько-халамидник та інші // Дивослово.— 2005.— № 7.— С. 21—24.
13. *Паращич В. В.* Українська література. 6 клас. Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.
14. *Рудницька О.* Доброта і жорстокість в оповіданні С. Черкасенка «Маленький горбань» // Дивослово.— 2003.— № 10.— С. 43—44.
15. *Рудницька О.* Коли миші стають кольоровими // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.— 2003.— № 5.— С. 16—23.
16. *Сахарчук О.* Застосування інтерактивних технологій для вивчення теми «Байки Леоніда Глібова» у 6-му класі // Українська мова та література: Шкільний світ.— 2005.— Жовтень.— С. 30—33.
17. *Словник іншомовних слів*.— К.: Довіра, 2000.— 1018 с.
18. *Смерек О.* Колорит художнього світу Емми Андіївської // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.— 2003.— № 4.— С. 48—57.
19. *Українська література. Хрестоматія нововведених творів / Упор. Мовчан Р.*— К.: Генеза, 2002.— 496 с.
20. *Українські радянські письменники — дітям*.— К.: Веселка, 1975.— 62 с.; 1981.— 96 с.
21. *Шевченко Т.* Твори в двох томах. Т. 1.— К.: Дніпро, 1966.— 747 с.

ЗМІСТ

До читачів.....	3
Календарне планування.....	5
Урок 1. Книжка в житті людини. Письменник — особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Книги в Київській Русі.....	9
Урок 2. Календарно-обрядові пісні. Роль і місце пісні в житті українців. Головні календарні обряди. Народна обрядова пісня, її різновиди.....	14
Урок 3. Календарно-обрядові пісні літнього циклу.....	21
Урок 4. Календарно-обрядові пісні зимового циклу.....	24
Урок 5. Календарно-обрядові пісні весняного циклу.....	28
Урок 6. Фольклорне свято «Дванадцять місяців».....	31
Урок 7. Народні коліскові пісні «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя спать».....	40
Урок 8. Пісні літературного походження. «Ще не вмерла України» П. Чубинського, М. Вербицького — національний гімн нашої держави.....	43
Урок 9. Пісні літературного походження. Легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував пісню, «Молитва» О. Кониського. «На долині туман» В. Діденка — пісня, що стала народною.....	46
Урок 10. Стрілецькі пісні. «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха, «Гей, видно село» Л. Лепкого.....	58
Урок 11. Тематичне оцінювання з розділу «Народні пісні різних видів та пісні літературного походження».....	61
Урок 12. М. Вороний. «Євшан-зілля».....	63
Урок 13. М. Вороний. Поема «Євшан-зілля», її головна думка, образи та художні особливості.....	66
Урок 14. Т. Шевченко. «Думка» («Тече вода в синє море...»)	69
Урок 15. Т. Шевченко. Поема «Іван Підкова».....	73
Урок 16. Т. Шевченко. Поема «Тарасова ніч».....	76
Урок 17. Леся Українка. «Мрії», «Як дитиною, бувало...».....	80
Урок 18. Виразне читання віршів Лесі Українки напам'ять.....	84
Урок 19. Леся Українка. «Тиша морська».....	87
Урок 20. В. Винниченко. «Федько-халамидник».....	95
Урок 21. В. Винниченко. «Федько-халамидник». Головного героя як особистість.....	98
Урок 22. Тематичне оцінювання.....	102
Урок 23. С. Черкасенко. «Маленький горбань».....	105
Урок 24. С. Черкасенко. «Маленький горбань». Краса і незахищеність людської душі.....	107
Урок 25. С. Чернілевський. «Теплота родинного інтиму», «Забула внучка в баби черевички».....	110
Урок 26. О. Довженко — видатний кінорежисер і письменник. Кіноповість «Зачарована Десна».....	113
Урок 27. О. Довженко. «Зачарована Десна» — великий і чарівний світ дитинства.....	116
Урок 28. «Світ який — мереживо казкове! Світ який — ні краю, ні кінця!».....	129

Урок 29.	Л. Костенко. «Дощ полив», «Пісенька про космічного гостя».....	131
Урок 30.	Ліна Костенко. «Кольорові миші».....	135
Урок 31.	Є. Гуцало. «Олень Август».....	139
Урок 32.	І. Жиленко. «Жар-птиця», «Підкова», «Гном у буфеті».....	141
Урок 33.	Тематичне оцінювання.....	144
Урок 34.	І. Калинець. «Писанки», «Дивосвіт».....	147
Урок 35.	І. Калинець. «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою».....	151
Урок 36.	І. Калинець. Нові пригоди Хлопчика-Фігурки.....	153
Урок 37.	Е. Андіївська — українська письменниця і художниця, що живе в Німеччині. Її казки-притчі.....	155
Урок 38.	Е. Андіївська. «Казка про ян».....	157
Урок 39.	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».....	160
Урок 40.	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».....	164
Урок 41.	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».....	167
Урок 42.	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки».....	169
Уроки 43—44.	В. Нестайко. «Тореадори з Васюківки» (інші, позапрограмні розділи).....	171
Урок 45.	Тематичне оцінювання.....	200
Урок 46.	В. Близнець. «Звук павутинки».....	202
Урок 47.	В. Близнець. «Звук павутинки».....	204
Урок 48.	В. Близнець. «Звук павутинки».....	207
Урок 49.	В. Близнець. «Звук павутинки».....	209
Урок 50.	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера».....	213
Урок 51.	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера».....	215
Урок 52.	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки...».....	218
Урок 53.	Я. Стельмах. «Митькозавр з Юрківки...».....	225
Уроки 54—55.	Б. Комар. «Диваки».....	228
Урок 56.	Тематичне оцінювання.....	266
Урок 57.	Гумористичне і сатиричне зображення. Жанрова різноманітність гумористичних творів. Велика роль гумору в житті українців. Л. Глібов. «Щука».....	269
Урок 58.	Л. Глібов. «Муха і Бджола», «Жаба і Віл».....	272
Урок 59.	С. Руданський. «Пан та Іван в дорозі», «Козак і король», «Запорожці у короля».....	275
Урок 60.	С. Васильченко. «Басурмен».....	279
Урок 61.	С. Васильченко. «Свекор».....	282
Урок 62.	С. Олійник. «Ля-ля-ля», «Чудо в черевіку».....	288
Урок 63.	П. Глазовий. «Тарас Бульба в Києві», «Найважча роль», «Заморські гості».....	290
Урок 64.	Виразне читання напам'ять гуморесок С. Олійника, П. Глазового.....	293
Урок 65.	Свято гумору.....	295
Урок 66.	Тематичне оцінювання.....	303
Уроки 67—68.	Література рідного краю.....	306
Урок 69.	Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі.....	306
Урок 70.	Повторення та систематизація знань з теорії літератури.....	312
	Список використаної літератури.....	317

Навчально-методичне видання
Серія «Майстер-клас»

ПАРАЩИЧ Валентина В'ячеславівна
Українська література

6 клас

Плани-конспекти уроків
(для шкіл з українською мовою навчання)

Редактор *Г. В. Доніна*, технічний редактор *О. Б. Черкасова*, коректор *Л. О. Кратенко*
Код Ф0335У. Підписано до друку 07.10.2009. Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 18,6

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 3323 від 26.11.2008.
61064 Харків, вул. Бакуніна, 8а.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-91-44, 712-90-87;
Києві — (044) 599-14-53, 417-20-80; Донецьку — (062) 345-98-24;
Житомирі — (0412) 41-27-95, 41-83-29; Дніпропетровську — (056) 785-01-74;
Львові — (032) 244-14-36, (067) 340-36-60; Сімферополі — (0652) 22-87-01, 22-95-30;
Тернополі — (0352) 49-58-36, (067) 395-33-05; Миколаєві — (0512) 35-40-39;
Рівному — (0362) 3-78-64, (067) 689-19-05; Сумах — (0542) 21-07-35;
Черкасах — (0472) 64-41-07, 36-72-14.
E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua
www.ranok.com.ua

«МАЙСТЕР-КЛАС» З ЛІТЕРАТУРИ ЗРОБИТЬ ВАШІ УРОК ЯСКРАВИШИМИ!

Посібник «Українська література. Майстер-клас» містить:

- орієнтовне календарно-тематичне планування;
- розробки уроків.

До кожного уроку подаються тема, мета, обладнання, форми і методи навчальної діяльності

ЦЕЙ ПОСІБНИК ДОПОМОЖЕ ВЧИТЕЛІВІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

- збагатити власний досвід;
- урізноманітнити навчальну діяльність учнів;
- розвивати уяву і творчі здібності дітей;
- виховувати в учнів відчуття прекрасного;
- прищепити школярам любов до літератури;
- реалізувати принципи розвивального та особистісно-орієнтованого навчання;
- здійснити об'єктивне оцінювання знань учнів.

ЗРОБЛЕНО ВЧИТЕЛЯМИ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ!

КНИЖКОВИЙ КЛУБ ВИДАВНИЦТВА «РАНОК»
«ЗОЛОТА СЕРЕДИНА»

Безкоштовний каталог видань зручно замовити:
А/С 3355, ХАРКІВ 61045

☎ (057) 717-74-55

✉ pochta@ranok.kharkov.ua
www.ranok.com.ua

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ISBN 978-966-08-1035-8

9 789660 810358